Серія II. — «ЗАПИСКИ ЧСВВ» — Секція I.
Series II. — «ANALECTA OSBM» — Sectio I.

ОРЕСТ Ф. КУПРАНЕЦЬ, ЧСВВ

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ

1918-1939

РИМ 1974

PP. BASILIANI - VIA S. GIOSAFAT, 8 (PIAZZA S. PRISCA)

« ANALECTA ORDINIS SANCTI BASILII MAGNI »
ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

Sectio I Секція
OPERA - ПРАЦІ

1. Wojnar M., OSBM, *De regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Josepho Velamin Rutskyj instauratorum*, Romae 1949, pp. XX+218.
2. Solowij M., OSBM, *De reformatione liturgica Heraclii Lisowskyj* (1784-1809), Romae 1950, pp. XII+128.
3. Wojnar M., OSBM, *De Capitulis Basilianorum*, Romae 1954, pp. XVI+204.
4. Назарко Ір., ЧСВВ, *Святий Володимир Великий - Володар і Христитель Руси-України*, Рим 1954, стор. XXXII+228.
5. Нагаєвський Ів., *Кирило-Методіївське Християнство в Русі-Україні*, Рим 1954, стор. XVIII+178.
6. Соневицький Л., *Український вископат Перемиської і Холмської епархій в XV-XVI ст.*, Рим 1955, стор. 106.
7. Pekar B., OSBM, *De erectione canonica Eparchiae Mukačoviensis*, Romae 1956, pp. 136.
8. Holowackyj R., OSBM, *Seminarium Vilnense SS. Trinitatis*, Romae 1957, pp. XIV+158.
9. Wojnar M., OSBM, *De Protoarchimandrita Basilianorum* (1617-1804), Romae 1958, pp. XXVI+298.
10. Baran A., *Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis*, Romae 1960, pp. XII+112.
11. Bilanych I., *Synodus Zamostiana an.* 1720, Romae 1960, pp. XVI+128.
12. Stasiw M., *Metropolia Haliciensis - Eius historia et iuridica forma*, Romae 1960, pp. XVIII+240.
13. Назарко Ір., ЧСВВ, *Київські і Галицькі Митрополити. Біографічні нариси* (1590-1960), Рим 1962, стор. XXIII+272.
14. Joubeir A., *La notion canonique de rite*, Romae 1961, pp. XII+104.

ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО (ЧСВВ)

ANNALS OF THE ORDER OF SAINT BASIL THE GREAT

Секція - I - Section

Series II. - «ANALECTA OSBM» - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Серія II.

Sectio - I - Section

OPERA - WORKS

Vol. XXXI

Orest F. Kupranec, OSBM

THE ORTHODOX CHURCH IN POLAND
1918-1939

Romae - Rome
1974

Серія II. — «ЗАПИСКИ ЧСВВ» — Секція I.
Series II. — «ANALECTA OSBM» — Sectio I.

ОРЕСТ Ф. КУПРАНЕЦЬ, ЧСВВ

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ

1918-1939

РИМ 1974

PP. BASILIANI - VIA S. GIOSAFAT, 8 (PIAZZA S. PRISCA)

IMPRIMI POTEST

Romae, e Curia Generali Ordinis Basiliani S.ti Josaphat, die 1. XII. 1974.

P. ATHANASIUS G. WELYKYJ
Protoarchimandrita

IMPRIMATUR

Romae, e Vicariatu Urbis, die 12. XII. 1974.

✠ ALOYSIUS ROVIGATTI
Archiep.pus Aquaviven., *Vicesgerens*

Esse-Gi-Esse - 00181 Roma - Tel. 727.819

ВЕЛИКОМУ ПОДВИЖНИКОВІ
ХРИСТИЯНСЬКОЇ ОДНОСТИ —
СВЯТОМУ СВЯЩЕНОМУЧЕНИКОВІ
Й О С А Ф А Т О В І
В 350-РІЧЧЯ ЙОГО
МУЧЕНИЦЬКОЇ СМЕРТИ —

Т А

СВЯТОЇ ПАМ'ЯТІ БОРЦЕВІ
ЗА ОДНІСТЬ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ —
ВЕЛИКОМУ МИТРОПОЛИТОВІ
АНДРІЄВІ ШЕПТИЦЬКОМУ —
В 30-ЛІТТЯ СМЕРТИ ПРИСВЯЧУЄ —

АВТОР

ВІД ВИДАВИЦТВА

Польська міжвоєнна дійсність і її історія (1919-1939) творить для себе окрему завершену цілість і можна її як таку розглядати. Воєнна і повоєнна історія Польської Держави — це вже новий період цього простору, як теж історія Польщі перед 1918 р. творить окрему добу, більше чи менше досліджену. Тому можна окремо розглядати й усі її ланки: політичну, суспільну. культурну й церковну того міжвоєнного періоду, зокрема ж усі етнічні частини цієї міжнародної дійсности, які мусіли співіснувати в міжвоєнній Польській Державі.

Помітну етнічну частину того організму творив передусім український нарід, до якого він увійшов, як політично переможений, з усіма прямуваннями і змаганнями політичними, громадськими, культурними й церковними. Понад 6 мільйонів українського населення в Польщі вимагає окремого трактування в своїй цілості, а зокрема в його віровизнаневім складі, який розподіляв український нарід під Польщею майже на дві однакові частини, оформлені в дві митрополії: католицьку й православну. Католицька Галицька українська митрополія мала зовнішню допомогу від Апостольського Престолу і могла легше відборонятись і розвиватись; православна — Варшавська митрополія була залишена на власні сили та мала свої тяжкі проблеми внутрішнього й зовнішнього характеру: москвофільство, полонізацію та автокефальні труднощі, а й повне заневолення польською владою. Тому також відносно неї зросло більше заінтересування істориків.

В 1953 1957 роках присвятив цій справі ряд статтей о. Орест Купранець, публікуючи свої досліди на сторінках йорктенського « Логосу », які згодом появились окремою відбиткою в V, XI, XIV і XV томі « Бібліотеки Логосу ». Це були оригінальні розшуки на основі сучасних джерел. Об'ємиста праця проф. Івана Власовського про ті самі часи. як їх сучасника і співтворця, в тих роках (1960-х) була щойно в дальшій підготовці і появилася друком в 1961 р. в Бавнд Бруку. як перша і друга частина IV-го тому великого « Нарису історії Української Православної Церкви », *написаного в ширшій загально-церковній перспективі істо-*

рика Православної Церкви. Тому можна сказати, що о. Купранець проклав на цьому полі першу стежку та бачив справи також із загально-українського та католицького становища, і сьогодні доповнює собою працю Ів. Власовського.

Праця о. Ореста Купранця є великою мірою перевиданням матеріялу, поміщеного в « *Логосі* » *під загальним заголовком* « Українська Православна Церква в Польщі ». *Справлено і видано її одною книгою, щоб стала легкодоступною для майбутніх істориків. І з цим наміром передаємо її в руки нашим читачам.* « *Покажчик імен* » *і англомовний зміст влегшать користування нею навіть і не історикам, а то й неукраїнським людям. Багатство цитувань не легкодоступних джерел робить книгу і її читання інтересним і цікавим, а велика* « *Бібліографія* » *допоможе в майбутньому перевірити ті часи й матеріяли з дальшої історичної перспективи.*

Ні автор, ні тим більше Видавництво не має наміру своєю книгою заступити капітальний твір проф. Ів. Власовського та дякує і Видавництву « *Логосу* » *за влегшення публікації цього матеріялу своїм першодруком частинами, в рамках свого квартальника.*

Рим, 30 листопада 1974 р.

Видавництво « Записки ЧСВВ »

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Aktualne zagadnienia,* « Przegląd Wilenski », Wilno, 1931, Nr. 8-9.
2. Антонович, С., *Короткий історичний нарис Почаївської Успінської Лаври,* Кремянець на Волині, 1938.
3. Алексій (Громадський), єп. *К исторіи Православной Церкви в Польше за десятилетнее пребиваніе во главе ея Блаженнейшаго митрополита Діонисія (1923-1933),* Варшава, 1937.
4. Алексій, єп., *Непрошенние радетели или вокруг автокефаліи Православной Церкви в Польше,* Варшава, 1931.
5. Алексій, єп., *О каноничности « Положенія » о внутренном устройстве Прав. Церкви в Польше,* « Воскресное Чтеніе », Варшава, 1927, ст. 91-94.
6. Алексій, єп., *Посещеніе Его Блаженством митрополитом Діонисіем свв. Православних Автокефальних Восточних Церквей,* Варшава, 1928.
7. Баран, д-р Степан, *Митрополит Андрей Шептицький,* Мюнхен, 1947.
8. Баран, д-р Степан, *Після замкнення сесії,* « Діло », Львів, 1938, ч. 165.
9. Баран, д-р Степан, *Становище уряду до подій у Гриньках. Відповідь премієра Складковського, як міністра внутрішніх справ, на інтерпеляцію посла д-ра Степана Барана,* « Діло », 1938, ч. 74.
10. Баран, д-р Степан, *Тучапи й Гриньки,* « Діло », 1938.
11. Baranowski, Władysław, *Rozmowy z Piłsudskim,* « Niepodległość », 1938, t. XVIII, zeszyt 1.
12. Бачинський, єп. Євген, *« Округовий Лист »,* « Церква й Життя », рік I, липень-серпень 1957, ст. 5-7.
13. Біднов, проф. В., *Церковна справа на Україні,* Тернів, 1921.
14. Білон, прот. Петро, *Спогади,* Пітєбург, 1952.

15. *Biuletyn Polsko-Ukrainski*, Warszawa, ...
16. Вєрховський, о. Гліб, *Католицизм чи латинізм?*, « Нива », Львів, 1922, ч. 7-10.
17. Бурчак, Н., *Початки українського церковного відродження на Волині*, « Рідна Церква », жовтень-грудень 1950.
18. *Визволення*, Львів, 1921.
19. *Виленське « Слово » про лист митрополита Шептицького*, « Діло », 1938, ч. 188.
20. Високінський, о. Маркел, *Правдиві причини слабого успіху унійної праці на Волині й Білорусі*, « Нова Зоря », Львів, 1938, ч. 26.
21. *Wiadomości Metropolji Prawosławnej*, Warszawa...
22. *Відгомін пастирського листа митрополита Шептицького*, « Діло », 1938, ч. 187.
23. *Відкривають Волинь*, « Діло », 1938, 183.
24. *Відкритий лист до митрополита Діонисія членів Митрополитальної Ради М. Черкавського, І. Власовського, В. Соловія і Ст. Хруцького*, « Діло », 17 липня 1929.
25. *Відкритий лист посла Івана Власовського до митрополита Варшавського і Волинського Діонисія*, « Діло », Львів, 22 травня 129.
26. Winter, Eduard, *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine: 995-1935*, Leipzig, 1942.
27. *Віроісповідання в Польщі в прелімінарі буджету Міністерства В.І.О. на 1931-1932*, « Нова Зоря », 1931, ч. 21.
28. Власовський, Іван, *Нарис Історії Української Православної Церкви*, IV-ий том, Частина друга, Українська Православна Церква в С.Ш.А. Нью Йорк - Баунд Брук, 1966.
29. *Вода на комуністичний та сектантський млин*, « Діло », 1938, ч. 76.
30. *Wołyń*, Luck...
31. *Волинські посли, Гриньки й КОП*, « Діло », 1938, ч. 11.
32. *Волинські церкви переповнені — паніка швидко минає*, « Діло », 1938, ч. 121.
33. Wolinski, Janusz, *Polska i Kościół Prawosławny*, Lwów, 1936.
34. Волошиновський, Йоахім, *Волинські ревіндикації*, « Нова Зоря », 1938, ч. 79.

35. В. О., *Як і що говорив пос. Хмелінський про Волинь*, « Діло », 1939, ч. 50.

36. *Воскреснов Чтеніе*, Варшава, 1927.

37. « *Все залежить від премієра Складковського* ». *Відповідь міністра Свентославського на інтервенцію митр. Діонісія*, « Діло », 1938, ч. 145.

38. *Wskrzeszenie Unji na Podlasiu*, « Oriens », Krakow, 1933.

39. *W sprawie obrządku wschodniego*, « Gazeta Warszawska », Warszawa, 1932, Nr. 45.

40. WUYTS, A., S.J., *Le patriarcat russe au Concile de Moscou de 1917-1919*, Roma, « Orientalia Christiana Analecta », 1941, Nr. 129.

41. Г. В. (о. д-р А.Г. Великий, ЧСВВ), *З фальшивого джерела*, « Українські Вісті », Едмонтон, 1950, ч. 31-37.

42. D'HERBIGNY, MICHEL, S.J., *Après la mort du patriarche Tykhon*, Roma, « Orientalia Christiana », 1925, Nr. 15.

43. HEYER, F., *Die orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945*, Koeln, 1953.

44. ГІРСЬКИЙ, АНТІН, *З історії Російської Церкви в Польщі*. Поміщене в збірнику статтей « У лоні нез'єдиненої Православної Церкви », Луцьк-Ковель-Крем'янець.

45. « *Гірше від пацифікації з 1930 р. в Галичині* ». Промова пос. д-ра С. Барана в соймі в дискусії над договором між Апостольською Столицею і Польщею в справі поунійних дібр, « Мета », Львів, 1938, ч. 27.

46. ГЛИНКА, о. д-р ЛЕВ, *VI. Унійна Конференція в Пінську*, « Нива », 1933, ст. 332-338.

47. ГРОМ., *З великої хмари — малий дощ*, « Діло », 1938, ч. 202.

48. ГРОМ., *Перед новими змінами на Волині*, « Діло », 1938, ч. 206.

49. ГРОМ., *Правда про Волинь*, « Діло », 1938, 282.

50. ГРОМ., *Протиукраїнське число пресового органу міністра Понятовського і його куліси*, « Діло », 1938, ч. 200.

51. ГРОМ., *Що сказав би про це Реймонт?*, « Діло », 1938, ч. 148.

52. *Громада*, Луцьк, 1926.

53. GIERTYCH, JĘDRZEJ, *O program polityki kresowej. Z przedmową Al. Dębskiego b. Wojewody Wołynskiego*, Warszawa, 1936.

54. Dąbrowski, O., *Co przemawia dzisiaj za przyjęciem rosyjskiej synodalnej formy obrządku dla nawracających się prawosławnych*, « Pamiętnik I-ej Konferencji Kapłanskiej », 23-24, IV, 1930, Pinsk, p. 85-100.
55. *Декларація полк. Коца* (повний текст), « Нова Зоря », 1937. ч. 14.
56. *Декрет про відношення польської держави до православної церкви*, « Нова Зоря », 1938, ч. 90.
57. *Де починаються незайві « об'єкти »?*, « Діло », 1938, ч. 164.
58. *Dekret Prezydenta RPolskiej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego; Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 19 listopada 1938.
59. *Діло*, Політично-суспільний часопис, Львів.
60. *Діянія Русского Всезагранічного Церк. Собора: 8-20.XI. 1921 г. в Сремских Карловцах*, Сремски Карловци, 1922.
61. *Dlaczego domagają się katolicy zwrotu kościołów, przerobionych na cerkwie?*, Wilno, 1930.
62. Dmytrievsky, A., *L'Union des Eglises et les persécutions polonaises en Ukraine*, Bruxelles, 1939.
63. *Добрий Пастир*, Станиславів, 1933-39.
64. Дорошенко, Дмитро, *По рідному Краю*, Львів, 1930.
65. Дорошенко, Дмитро, *Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу*, Берлін, 1940.
66. *Досвід Православія*, « Нова Зоря », 1929, ч. 16.
67. *Духовна Бесіда*, Варшава, 1924-1925.
68. *Духовний Сіяч*, Варшава-Кремянець, 1928-1931.
69. Евлогій, Митрополит, *Путь моей жизни*, Париж, 1947.
70. Ego, « *Польське православя* » *та його перші кроки*, « Діло », 1938, ч. 264.
71. *Elpis*, 1926-34, Варшава.
72. Забужний, М., *Скандальний документ*, « Діло », 1938, ч. 234.
73. *Загадочна Подія на Волині*, « Діло », 1938, ч. 1.
74. *Z historji cerkwi rosyjskiej w Polsce*, « Kurier Wilenski », Wilno, 1933, Nr. 147.
75. *За свободу*, Варшава, 1927-28.
76. *За страждання батьків. Небезпека для майна Православної Церкви*, « Діло », 1938, ч. 14, 35.

77. *Z Wołynia*, « Oriens », 1933, p. 155-56.

78. *Zdecydowane potępienie politykującego księndza*, « Biuletyn Polsko-Ukrainski », Warszawa, 1937, Nr. 5.

79. *Życie Katolickie*, Luck...

80. *Значіння національної польської православної церкви*, « Нива », 1926, ст. 337-40.

81. *Знову Гриньки*, « Діло », 1938, ч. 66.

82. *Z nowych placówek unickich*, « Oriens », 1935, p. 82-86.

83. *Z Seminarjum Wschodniego w Dubnie*, « Oriens », 1939, p. 82-86.

84. *З трибуни. Промови українських послів і сенаторів у польських соймі і сенаті*, I, Львів-Луцьк-Холм-Берестє, 1925.

85. І. Б., *Великий Чернець і Народолюбець*, Прудентопіль.

86. Іларіон, Митрополит, *Приєднання Церкви Української до Московської в 1686 році*, Вінніпеґ, 1948.

87. *In Polen nichts Neues*, Berlin, 1939.

88. *Instytut przeszkolenia w Lucku*, « Oriens », 1933, p. 52-53.

89. *Інструкція Св. Конґреґації для Східньої Церкви*, « Львівські Архієпархіяльні Відомости », Львів, 1938, ст. 70-75.

90. *Інтерпеляція посла д-ра Степана Барана до Премієра Ради Міністрів*, « Діло », 1938, ч. 160-61.

91. *Інтерпеляція посла Сергія Козицького, Семена Любарського і товаришів з Українського Клюбу, до пана Міністра Внутр. Справ*, « Новий Час », Львів, 1924, ч. 58.

92. Іоан, Архиєпископ, *Низка спогадів*, « Український Православний Календар на 1951 рік », Нью Йорк.

93. Janin, Raymond, *Les Eglises Orientales et les Rites Orientaux*, Deuxième Edition, Paris.

94. J. P., *O konferencji Pińskiej*, « Oriens », 1934, p. 147-8.

95. Kaleniuk, ks. Zenon, *Galicyjska forma obrządku grecko-słowiańskiego. Co przemawia za przyjęciem jej dla nawracających się obecnie prawosławnych?*, « Pamiętnik I-ej Konferencji Kapłanskiej w Pińsku », 1931, p. 101-109.

96. *KYRIOS*, Herausgegeben von Hans Koch, Koenigsberg (Pr.) / Berlin, 1942/1943, Heft 1/2.

97. *Книга Правил Святих Апостол, Святих Соборов Вселенських і Помістних, і Святих Отец*, Москва, 1901.

98. *Konferencja Unijna w Wilnie*, « Oriens », 1939, p. 101-103.
99. Корнилович, М., *Біженська трагедія Холмщини і Підляшшя*, « Україна », ДВУ, Київ, 1927, кн. 3, ст. 115-143.
100. Korolewskyj, C., *L'Uniatisme*, Prieure d'Amay sur Meuse, 1927.
101. Косоноцький, Володимир, *Процес за православні церкви. Частина перша (Волинь і Полісся)*, Видання Української Парляментарної Репрезентації, Варшава, 1930.
102. Костельник, о. др., *Г., Доля Унії (VI Польська унія)*, « Нива », 1927, ст. 178-85.
103. Костомарів, Микола, *Мазепа*, ч. II, « Руська Історична Бібліотека », т. XVIII, Львів, 1896.
104. *Kościół Wschodni*, « Słowo Polskie », 1923, Nr. 155.
105. *Крик у польській пресі з приводу Пастирського листа*, «Мета», 1938, ч. 34.
106. Кудрик, Василь, *Маловідоме з історії Греко-католицької Церкви*, т. I-III, Вінніпеґ, 1952-55.
107. Кузьмович, В., *З акту формально-правного — політичний*, « Мета », 1938, ч. 34.
108. *Куліси т.зв. ревіндикації. Що таке Координаційний Комітет?*, « Діло », 1938, ч. 145.
109. *Quousque tandem?*, « Нива », 1922, ст. 366-8.
110. Kuryllo Dmytr, *Polacy prawosławni na Grodzienszczyznie*, « Głos Prawosławia », Jednodniówka w 20-stą rocznicę Rzeczypospolitej Polskiej, Grodno, 11 listopada 1938.
111. Laski, ks., Stanisław, *Jezuici a obrządek wschodni*, «Oriens», 1935, p. 38-43, 74-79, 99-103.
112. Левицький, о. д-р Яр., *Ревіндикація церков*, « Нива », 1935, ст. 60-67.
113. Leo XIII, *Enc.* « *Orientalium dignitas* ».
114. Липинський, Вячеслав, *Релігія і Церква в історії України*, Філядельфія, 1925.
115. *Лист православних єпископів до московського патріярха Тихона*, « Нива », Львів, 1921, ст. 375-6.
116. *Ліквідація православних церков у світлі присуду окружного суду в Замості*, « Діло », 1938, ч. 183, 191.
117. *List Pasterski J.E. Ks. Arcybiskupa Wilenskiego*, « Oriens », 1933, p. 33-35.

118. *Літопис Волині,* Вінніпеґ, 1958, ч. 4.

119. Лотоцький, проф. Олександер, *Автокефалія, Том I: Засади автокефалії,* Варшава, 1935.

120. Лотоцький, Олександер, *Сторінки минулого,* I-II тт., Варшава, 1931.

121. *Львівські Архієпархіяльні Відомости,* Львів.

122. Mankowski, Arcybiskup Piotr, *Uczuciowe momenty w zwalczaniu Unji,* « Oriens », 1933, p. 35-37.

123. Mackiewicz, Stanislaw, *Wielka krzywda polskim możliwościam,* « Słowo », Wilno, 14.VIII.1938.

124. Марчак, М., *З мучеництва Холмщини на Білгорайщині,* Вінніпеґ, 1957.

125. *Мета,* Львів.

126. *Минія, Іюній,* Москва, 1895.

127. *Misje Katolickie,* Kraków, XLII.

128. *Misjonarki Serca Jezusowego,* « Oriens », 1933, p. 28-9.

129. Missionsfreund, *Die Orientfrage der Kirche,* « Katholische Kirchenzeitung », Salzburg, 1921, Nr. 35-36.

130. *На варті,* Володимир-Волинський, 1924-1926.

131. *Наша Бесіда,* Варшава, 1926.

132. *Наше Життя,* Холм, 1923.

133. *Неділя,* Львів.

134. *Нетатові парохії православні в світлі права,* « Діло », 1938, ч. 185.

135. *Нива,* Львів.

136. Николаев, К.Н., *Восточний Обряд,* Париж, 1950.

137. Николаев, К.Н., *Судьби Православія,* Білгород, 1939.

138. Никон, єп., *Жизнеописаніе Блаженнейшаго Антонія, митр. Кіевскаго и Галицкаго,* т. II, Нью Йорк, 1957.

139. *Нова Зоря,* Львів.

140. *Nowa instrukcja,* « Oriens », 1937, p. 163-65.

141. *Nowe formy Unji Kościelnej w Polsce,* Wilno-Słonim, 1932.

142. *Новий Час,* Львів.

143. Obserwator, *Dobra pounickie i « akcja » na Chełmszczyznie,* « Oriens », 1938, p. 148-150.

144. Олесюк, Тимиш, *Як за Діоклетіяна,* Баунд Брук, 1960.

145. О. Н., *Про Унію на Холмщині,* « Нова Зоря », 1939, ч. 53.
146. Огієнко, проф. Іван, *Історія української культури,* Катеринослав-Ляйпціґ, 1923.
147. Олійник, Петро, *Лихоліття Холмщини і Підляшшя,* Прага, 1941.
148. *Опінія столичних політичних кол,* « Діло », 1938, ч. 190.
149. *Oriens,* Kraków-Warszawa.
150. Орський, *Наступ на Холмщину,* « Діло », 1938, ч. 105.
151. *Останній акт,* « Діло », 1938, ч. 148.
152. Островський, В., *Дійсність і містифікація на Волині, Поліссі і Холмщині,* « Діло », 1938, ч. 131.
153. Островський, В., *Добровільно чи недобровільно йде « навертання » українського православного населення?,* « Діло », 1938, ч. 123.
154. Островський, В., *Церква й шляхта на Волині,* « Діло », 1938, ч. 75.
155. *Pamiętnik Kursu Duszpasterskiego,* Poznań, 1931.
156. *Pamiętnik I-ej Konferencji Kapłanskiej w sprawie Unji Kościelnej (1930) w Pinsku,* Pinsk, 1931.
157. *Pamiętnik II-ej Konferencji Kapłanskiej w sprawie Unji Kościelnej (1931) w Pinsku,* Pinsk, 1932.
158. *Pamiętnik V. Zjazdu Zakładów Teologicznych w Łodzi w 1929 r.*
159. *Pamiętnik VI. Zjazdu Związku Zakładów Teologicznych w Poznaniu 1931 r.*
160. *Парляментарний протест української Волині,* « Діло », 1939, ч. 45.
161. « *Первое Собраніе представителей духовенства и мирян Св. Автокефальной Православной Церкви в Польше 10-12 января 1927 г. в Варшаве* », Варшава, 1927.
162. *Передчасна радість,* « Діло », 1938, ч. 42.
163. *Переходи на латинство,* « Нова Зоря », 1938, ч. 27.
164. Perugini, Angelus, *Concordata Vigentia notis historicis et iuridicis declarata,* Romae, 1934.
165. Piatkiewicz, ks. Włodzimierz, *Prawda o Albertynie,* Kraków, 1932.
166. Pierre, Hiéromoine, *L'Union de l'Orient avec Rome,* « Orientalia Christiana », Nr. 60, Romae, 1930.

167. Piotrowicz, Wiktor, *Unja i dyzunja kościelna w Polsce*, Wilno, 1933.
168. Pirożynski, o. Marjan, CssR, *Statystyka Kościoła w Polsce*, Lublin, 1935.
169. Pius IX, *Enc.* « *Amantissimus* ».
170. Pius XI, *Enc.* « *Mortalium animos* ».
171. Pius XI, *Enc.* « *Rerum Orientalium* ».
172. *Początki i rozwoj Albertyna*, « Oriens », 1933, p. 43-47.
173. *Політика* (ред. Василь Мудрий), Львів, 1925.
174. *Польнонізація православної єпархії*, « Нова Зоря », 1938, ч. 85.
175. *Православна Волинь*, 1922, Кремянець.
176. *Православная Волинь*, 1917, Житомир.
177. *Православний Вісник*, Вінніпеґ, 1927.
178. *Православний Календаръ на 1923 г.*, вид. Варшавской митрополіи.
179. *Православний церковно-народний календаръ на 1931, 1935 год.* Издательство « Добро », Варшава.
180. *Проблема сокальського кордону*, « Діло », 1938, ч. 183.
181. *Проблеми Неоуніі*, « Нова Зоря », 1933, ч. 77, 81.
182. *Програма винародовлення українців і білорусів у Польщі*, Львів, 1937.
183. Pronski, ks. Marjan, *Zakony żenskie w Polsce*, Kraków, 1934.
184. *Przegląd Powszechny*, Kraków.
185. Przezdziecki, ks. Biskup, *O pracy unijnej w Polsce. List Pasterski z dnia 15 kwietnia 1932 r.*, Warszawa, Wydanie drugie, 1933.
186. Пшездзєцький, єп. др., *Стан уніоністичної праці в Польщі* (Реферат на Уніоністичному Конґресі на Велеграді 23.7. 1927), « Нива », Львів, 1927, ст. 321-29.
187. *Рідна Церква*, Володимир Волинський, 1927.
188. Річинський, Арсен, *Проблеми української релігійної свідомости*, Володимир Волинський, 1933.
189. Річинський, Арсен, *Торжество Православія*, « Діло », 1930, ч. 281.
190. *Rozwój akcji unijnej na Wołyniu*, « Oriens », 1933, p. 76-78.
191. *Rozwój Albertyna*, « Oriens », 1937, p. 172-74.

192. *Русский Голос,* Львів.

193. Савійський, *Тернистий шлях Православної Церкви в Польщі,* Вінніпеґ, 1949.

194. Сапіга, І., *Перемога духа,* Мюнхен, 1951.

195. Світіч, А., *Православная Церковъ в Польше й ее автокефалія,* Буенос Айрес, 1959.

196. Семенко, Олександер, *Декрет і Конкордат,* « Діло », 1939, ч. 11.

197. *Seminarjum Papieskie w Dubnie,* « Oriens », 1933, p. 35-6.

198. Січинський, Володимир, *Іван Мазепа — людина й меценат,* Філядельфія, 1951.

199. Скрутень, о. Йосафат, ЧСВВ, *Без маски!,* « Нива », 1923, ст. 170-173, 209-212.

200. Скрутень, о. Йосафат, ЧСВВ, *Автокефалія Православної Церкви в Польщі,* « Нива », 1922, ч. 6-7.

201. Скрутень, о. Йосафат, ЧСВВ, *Акція против унії і уніятів,* « Нива », 1922, ст. 62-64, 99-103.

202. *Слово* (орган митр. Діонісія), Варшава.

203. *Слово Істини,* Вінніпеґ.

204. Smiejan, A., *Klerycy dla Unji,* « Oriens », 1935, p. 16-20.

205. Smiejan, A., *Ojcowie Kapucyni wschodniego obrządku,* « Oriens », 1934, p. 23-24.

206. Smiejan, A., *Unja w Lubieszowie,* « Oriens », 1935, p. 283-85.

207. С-ський, О., *Десять років експериментів на Волині,* « Діло », 1938, ч. 96.

208. *Справа виселення Гриньок. Відповідь уряду на інтерпеляцію посла д-ра Барана,* « Діло », 1938, ч. 181.

209. *Справа Гриньок у Соймі,* « Діло », 1938, ч. 33.

210. *Stan akcji unijnej w diecezji pińskiej,* « Oriens », 1933, p. 113-15.

211. *Стара пісня на новий лад,* « Новий Час », 1938, ч. 26.

212. *Statut Wewnętrzny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Dziennik Ustaw RPolskiej,* 30 grudnia 1938 r.

213. *Східний Обряд у польському соймі,* « Нова Зоря », 1931, ч. 26.

214. *Східня Місія Єзуїтів,* « Нова Зоря », 1938, ч. 13.

215. Schweigl, Joseph, S.J., *Die Hierarchen der getrennten Or-*

thodoxie in Sovjetrussland, I. - Ihr gegenseitiges Verhaeltnis, Roma, « Orientalia Christiana », 1928, Nr. 28.

216. Табінський, о. прот. П., *Анатема за вірність Україні,* « Новий Час », ч. 101-103, 270-271.

217. Табінський, о. прот. П., *Новіші Реформи в Православній Церкві,* Луцьк-Ковель-Кремінець на Волині.

218. *Така політика небезпечна для держави й обох народів.* Промова сенатора Остапа Луцького, виголошена на плєнарному засіданні сенату 14-го липня ц.р. в дискусії над урядовим законопроєктом про затвердження договору з Апостольською Столицею у справі поуніятських земель, церков та каплиць, « Діло », 1938, ч. 153.

219. *Таки декрет, а не Собор,* « Діло », 1938, ч. 66.

220. *Теорія і практика папа Ґломбінського,* « Діло », 1938, ч. 195.

221. *Тернистий шлях ґазети,* « Діло », 1938, ч. 188.

222. *Удар у Православну Церкву й український нарід.* Промова посла д-ра Степана Барана на пленарному засіданні сойму 6 липня 1938 р. щодо затвердження договору між Апостольською Столицею і Польською Республикою у справі земель, костелів і каплиць поуніятських, які Католицькій Церкві відібрала Росія, « Діло », 1938, ч. 148.

223. *Український день у сенаті,* « Діло », 1938, ч. 154.

224. *Українська Нива,* Варшава-Луцьк, 1927-1934.

225. *Український Православний Календар на 1938 рік,* Видання Волинського Єпархіяльного Місійного Комітету, Кремянець.

226. *У лоні Нез'єдиненої Православної Церкви,* Луцьк-Ковель-Кремянець, 1934.

227. *Унійні труднощі на Волині,* « Добрий Пастир », 1938, ст. 124.

228. *VI Унійна Конференція,* « Мета », 1938, ч. 5.

229. *Унія не дає їм спати,* « Мета », 1938, ч. 5.

230. *L'Unité de l'Eglise,* Paris, 1933.

231. Urban, ks. Jan., *Akcja unijna a konkordat,* « Oriens », 1938, p. 42-46.

232. Urban, ks. Jan., *Awtokefalja prawosławnej Cerkwi w Polsce w swietle historji,* « Przegląd Powszechny », Kraków, 1921.

233. Urban, ks. Jan., *Co i jak piszą?,* « Oriens », 1936, p. 184-188.

234. Urban, ks. Jan., *Czy prześladowanie?,* « Oriens », 1936, p. 87-91.

235. URBAN, ks. JAN., *Monachomachia w Drui*, « Oriens », 1938, p. 118-120.

236. URBAN, ks. JAN., *Nawrócenie Rosji — posłannictwem Polski*, « Misje Katolickie », Kraków, 1921.

237. URBAN, ks. JAN, *Niektóre przeszkody pracy unijnej u nas w dobie dzisiejszej*, « Pamiętnik I-ej Konferencji Kapłanskiej w Pinsku », Pinsk, 1931, p. 10-120.

238. URBAN, ks. JAN., *Obecny stan prawosławja w Polsce*, « Oriens », 1933, p. 71-86.

239. URBAN, ks. JAN., *Ostatnie ataki na akcję unijną*, « Oriens », 1938, p. 54-57.

240. URBAN, ks. JAN., *O konferencji Pinskiej*, « Oriens », 1934, p. 147-148.

241. URBAN, ks. JAN., *Synod warszawski wobec protestu amerykańskiego*, « Oriens », 1936, p. 117-119.

242. URBAN, ks. JAN., *Wołynskie rewindykacje*, « Oriens », 1938, p. 69-72.

243. ФА-СЬКИЙ, *Національно-віроісповідна боротьба*, «Діло», 1938, ч. 152.

244. ФА-СЬКИЙ, *Що буде з православними церковними землями*, « Діло », 1939, ч. 8.

245. ХОМИН, ПЕТРО, *Уніоністичні наради на Велеграді*, « Нива », 1921, ст. 285-91.

246. ХОМИН, ПЕТРО, *II Унійна Конференція в Пінську*, « Нива », 1931, ст. 321-336.

247. ХОМИН, ПЕТРО, *Унійна Конференція в Пінську*, « Нива », 1932, ст. 324-31.

248. CAT, *Nie dorosli do rozwiązywania zadań państwowych*, « Słowo », Wilno, 8.XI.1936.

249. CAT-MACKIEWICZ, *Sprawiedliwości stało się zadość*, « Słowo », Wilno, 1938, Nr. 58.

250. CHARKIEWICZ, *Niewykorzystana czy nieskrystalizowana siła*, « Słowo », Wilno, 16.X.1936.

251. ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ, ЛОНГИН, *Митрополит Андрей Шептицький*, Філядельфія, 1937.

252. *Церква і Нарід*, Кремянець, 1935-1938.

253. *Церковний Бюлетень Православний*, Варшава, 1925.

254. *Codex Iuris Canonici.*

255. Ч. Н. (о. Николай Чарнецький, ЧНІ), *Релігійний рух на Волині,* « Нова Зоря », 1926, ч. 47.

256. *Чи в чого радіти?*, « Нова Зоря », 1935, ч. 91.

257. *Чи можна домагатися відшкодування за знищені православні церкви?*, « Діло », 1938, ч. 168.

258. Шиманович, проф. І., *Західня Україна,* Територія й населення, Статистична розвідка, Львів, 1926.

259. *Шлях,* Луцьк, 1937-1939.

260. *Ще про візитацію архиєп. Олексія в прикордонній смузі,* « Діло », 1938, ч. 26.

I.

ПЕРШІ РОКИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В НОВІЙ ПОЛЬЩІ

2. Два табори на українських Землях (3). - 2. Канонічне положення православних єпархій, що припали Польщі (5). - 3. Архиєпископ Юрій Ярошевський (8). - 4. Заходи про утворення автокефалії (9). - 5. Становище патріярха Тихона (12). - 6. Проголошення автокефалії й « Тимчасові Правила » (14). - 7. Унійні спроби й можливості (18).

1. ДВА ТАБОРИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Перша всесвітня війна принесла й полишила по собі великі зміни. Змінились старі порядки, упали давні велетні, настали нові часи. Для одних ці нові порядки були сповненням мрій і реалізацією бажань, про які вони навіть самі не могли мріяти.

Головними овочами першої всесвітньої війни було повалення давніх «збірників народів» — великих імперій, Росії й Австрії, та постання цілої низки нових національних держав, що відразу почали творити своє нове життя, відповідно до своїх національних інтересів, психіки і етичних вартостей.

Для українців, вислід першої всесвітньої війни мав катастрофальні наслідки, і то під кожним оглядом. Болючими ударами в український національний організм були передусім постанови Ради Амбасадорів і Ризького договору, які стали новим Андрусовом. — Український народ знайшовся в страшному пониженні, поневоленні й розбитті. Українську національну територію поділено між сусідів, яким засмакувала земля «молоком і медом текуча». На основі тих мирових договорів Західньо-українські Землі припали Польщі.

Цей насильний поділ українського народу теж сильно відбився і на церковно-релігійній ділянці. До того часу були на українських землях дві окремі церковні одиниці: одна — Греко-католицька Церква, а друга — Православна Церква.

Греко-католицька Церква була панівною Церквою на просторах Галичини, Закарпаття і Лемківщини. Поєднана з Римом, визбулась — як це зауважує проф. Дорошенко — «революційних» методів, зреорганізувалася, скріпилася, пустила глибоко коріння в народні маси, і стала національною Церквою західньої вітки українського народу. На цій території, де вона закріпилася, вона придбала національну відпорність і виявила національну творчість. Греко-католицьке духовенство стало піонером національного відродження українського народу на цих просторах.[1]

---

[1] Дмитро Дорошенко, *Православна Церква,* Берлін, 1940, ст. 39-40.

Цей гарний розцвіт Греко-католицької Церкви на західніх просторах був сіллю в оці східнього сусіда, Москви. Для неї цей « український Піємонт » був грізний. Тому, по зайнятті Галичини (1914 р.), Москва звернулася проти Греко-католицької Церкви, як носія української національної свідомости. Тоді прибув до Галичини звісний Євлогій, щоб насаджувати силоміць вороже галичанам православ'я й то ще в московській формі. Його « праця » не мала якогось великого успіху, щоб могти по собі залишити значний слід. Навпаки, мартирологія греко-католицького духовенства, а особливо його провідника та народнього батька Греко-католицької Церкви і Галицької України, митрополита Андрія Шептицького, відкрила очі багатьом нашим православним братам на Наддніпрянщині, бо щойно тоді вони зрозуміли велике значення рідної Церкви в житті свого народу. Це мабуть стало теж поштовхом до пізнішої українізації Православної Церкви на східніх українських землях.[2]

Московська окупація не зуміла заломати духа Греко-католицької Церкви, ані теж послабити її свідомости чи відпорности на ворожі наступи. Можна сміливо сказати, що це її тільки загартувало до дальшої боротьби з окупантом-Польщею, під яким вона задовільняла духові потреби української людности.[3]

Дещо інакше виглядала справа з Православною Церквою в Україні. Починаючи від часів гетьмана Мазепи, а то ще й перед ним, українське православне духовенство, на чолі зі своєю ієрархією, було вже затроєне московським цареслав'ям. Воно стало головним розсадником московства та винищувачем українства. Воно формально виконувало свої релігійні обов'язки супроти українського народу, але само ставало знаряддям московської уніфікації й централізаційної політики.[4] Згідно з засадами російської офіційної ідеології, яка за підстави російської державности визнавала « православ'я, самодержав'я і народність », Православна Церква в Україні опинилась в ролі сторожа поліційно-бюрократичного режіму й пануючої обрусительної системи.[5] Наслідком церковної політики російського уряду в Україні було те, що широкі маси народу почали дивитись на Церкву, як на « казьонну », урядову установу, а на

---

[2] Там же, ст. 49.
[3] Там же, ст. 57.
[4] Там же, ст. 41.
[5] Там же, ст. 43.

духовенство, як на аґентів уряду.[6] Москва була вдоволена з цього, бо знайшла собі і то без більшого труду важливий чинник у переводженні своїх плянів.

Такий стан ієрархії й духовенства Православної Церкви в Україні перетривав до часів українського політичного відродження і днів визвольних змагань українського народу. Це бачимо наглядно на такому прикладі, який остався для майбутньої історії, як Всеукраїнський Церковний Собор, що відбувся в Києві 1918 р.

Коли новопосталий український уряд почав домагатись українізації Православної Церкви в Україні, то православна ієрархія не хотіла навіть про це слухати, бо вважала, що це було б профанацією Церкви.

Але ми зробили б велику кривду Православній Церкві в Україні, якщо б не згадали про те, що з рядів її духовенства вийшли деякі світлі одиниці, які мали вплив на наше духове відродження, але, на жаль, це були тільки одиниці, а не Церква як така.

Правда, в тих самих днях Визвольних Змагань постала Українська Православна Церква, однак це не була Церква в стислому розумінні поняття „церква", бо її ієрархія була без канонічно-важних свячень. Це була т.зв. „липківщина". Немає найменшого сумніву, що вона під догматично-канонічним оглядом — ніяка Церква, але за те її значення під національним оглядом доволі велике, бо вона — перша православна церковна одиниця, що станула на сутонаціональній плятформі, про що буде мова на іншому місці.

2. КАНОНІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ЄПАРХІЙ, ЩО ПРИПАЛИ ПОЛЬЩІ

По мировому договорі в Ризі поважна частина земель, що їх замешкували православні українці й білоруси, знайшлися під польською займанщиною. В перших роках польський уряд не робив православній ієрархії якихсь більших труднощів, бо був зайнятий іншими справами, що на той час були важливіші, як церковне питання. Згідно з польською конституцією всі віровизнання мали мати рівноправність у польській державі.

---

[6] Там же, ст. 45.

Однак, на ділі було інакше, а зокрема в останніх роках польського панування. Православна Церква виявилась непопулярна. Головна причина цього була, що з православ'ям в'язалися сумні спомини ще недавноминулого. Ці сумні спомини були не тільки по польському, але теж і то головно по білорусько-українському боці. « Тут треба пригадати — каже Дорошенко, — що православне духовенство складалось здебільшого з елементів змосковщених, які пройшли школу митрополитів Антонія і Євлогія, які виховались в дусі ідей Почаївської Лаври, коли там верховодили і надавали тон цілій церковній політиці на Волині і Холмщині відомі аґітатори Іліодор і Віталій. Часи української державности й революції проминули для нього наче безслідно, й опинившись під « твердою » польською владою, воно мріяло про поворот « добрих старих часів », принаймні в своїй вужчій церковній сфері. Цілий єпископат складався виключно з росіян, так само як і центральна управа — митрополича Консисторія ».[7]

Те саме можна сказати про загал духовенства. Воно було московське, або обмосковлене. Всі вищі духовні, тобто протоєреї й міське духовенство, — це в більшості чистокровні росіяни. Український священичий елемент був дуже слабкий і щодо своєї кількости, і щодо своєї національної свідомости, як теж рівень його освіти був низький, бо колишнє московське царство не допускало свідомих українців до вищих богословських студій, ані теж не давало йому вищих урядів, як непевному елементові, розуміється, для Росії. Але й серед цього духовенства були деякі « білі круки », що в слушний час відіграли визначну ролю в житті православних українців, а передусім у боротьбі за відмосковлення Православної Церкви в Польщі. Тут треба згадати хоч би таких, як прот. Пащевський, Метюк, Табінський, Волков чи Малюжинський. Всі духовні школи та манастирі були в московських руках.

Перші повоєнні роки внесли великі зміни в житті Православної Церкви в Польщі, які в великій мірі, а то й зовсім не залежали від неї самої, як теж не вповні відповідали її тодішнім бажанням чи інтересам.

До того часу православна ієрархія, що тепер знайшлася під польською владою, була канонічно підчинена російському

---

[7] Там же, ст. 58.

патріярхові Тихонові, що управляв російською Церквою від 1917 р. Це було на основі історично-канонічної тяглости, що на просторі останніх сторіч витворилась, як теж на основі рішень Всеросійського Собору в Москві, що відбувсь у 1917-18 роках. На цьому ж Соборі було рішено про залежність варшавської єпархії від московського патріярхату в канонічному порядку. Варшавська єпархія мала посилати своїх представників на всеросійські собори. Цей собор подав теж норми управління варшавської єпархії, та засади щодо вибору єпархіяльного архиєрея.[8]

Польська влада не хотіла, щоб Православна Церква на її території підпорядковувалася чужій та супроти польської держави ворожій церковній владі, бо побоювалася, що з церковним підчиненням будуть теж приходити до Польщі московські вплизи й комуністична пропаґанда. Друга причина і то мабуть основна була ця, що Польща бажала бачити Православну Церкву в своїй державі на автокефальних принципах, бо сподівалася, що через підчинену собі чи залежну від польського уряду автокефалію буде могти легше переводити намічену польонізацію православних національних меншин. У тій теж цілі

---

[8] Joseph Schweigl S.J., *Die Hierarchen der getrennten Orthodoxie in Sowjetrussland*, 1. Ihr gegenseitiges Verhaeltnis., Roma, « Orientalia Christiana », 1928, Nr. 46, pag. 64-65, « Bestimmungen ueber die orthodoxe Warschauer Eparchie ».

1. Die orthodoxe Warschauer Eparchie verbleibt in ihren frueheren Grenzen und als Teil der nach jenen allgemeinen Grundsaetzen geleitet, die vom Hl. Konzil fuer alle orthodoxen Eparchien der russischen Kirche angenommen wurden, insbesondere:

a) sie befindet sich in kanonischer Abhaengigkeit von der Hoechsten Kirchlichen Leitung mit dem Hl. Patriarchen von « Moskau und ganz Russland » an der Spitze,

b) sie entsendet ihre Vertreter auf die allrussischen Konzile;

c) sie wird vom eparchialen Oberhirten, von der Eparchial-Versammlung, vom Eparchial-Rat gemaess den Dekreten des Hl. Konzils der orthodoxen russischen Kirche ueber die Eparchiale Leitung und ueber das Kirchengericht, in Abhaengigkeit von den oertlichen Bedingungen und Beduerfnissen geleitet;

d) der eparchiale Oberhirt der orthodoxen Warschauer Eparchie wird vom Klerus und den Laien der Eparchie aus der Zahl der Kandidaten gewaehlt, die vom Hl. Synod gebilligt worden sind, und nach der Wahl wird er vom Hl. Synod bestaetigt und bloss in Ausnahmsfaellen wird er, gemaess der in Anmerkung 1 und 2 zu Statut 11 angegebenen Ordnung des Konzilsdekretes ueber die eparchiale Leitung, ernannt.

почала заходитись у справі автокефалії. Перший крок до цього — було іменування архиєпископа Юрія управителем Православної Церкви в Польщі.

3. АРХИЄПИСКОП ЮРІЙ ЯРОШЕВСЬКИЙ

Архиєпископ Юрій Ярошевський, — син православного священика Подільської єпархії, виховувався в місцевій Семінарії та в Київській Духовній Академії, яку й скінчив у 1897 році. Мав науковий ступінь маґістра теології. В науковому світі архиєп. Юрій відомий, як знавець св. Богословія, історії Церкви, церковного права та історії світської літератури. Задля його знання Петроградська та Московська Духовні Академії, а також і Археологічний Інститут, обрали його своїм почесним членом. Архиєпископ Юрій на протязі 20-ти років стояв у проводі різних духовних шкіл, семінарій, а також був ректором Петроградської Духовної Академії. Опісля займався пастирською працею, як єпископ і архиєпископ. Був вікарним єпископом в Тулі та Полтаві, а від 1913 р. правлячим єпископом у Калузі, звідки в сані архиєпископа перейшов до Мінська на Білорусі. В 1919 р. архиєп. еміґрував до Сербії, звідки переїхав до Італії, а в 1921 р. прибув до Польщі, щоб керувати частиною Мінської єпархії, що відійшла до Польщі. Тут він був запрошений польським урядом управляти Православною Церквою в Польщі. Архиєпископ Юрій був з походження українець і за такого він сам себе уважав. Будучи ще студентом, він співробітничив у « Записках Наукового Т-ва ім. Шевченка ». Здається, що його життєвий шлях дещо віддалив його від української спільноти, та тому сьогодні можна деколи прочитати: Юрій, це московський вихованок; Юрій, це амальгамізація царської Росії й нової Польщі. Однак, беручи до уваги те, що він виховувався в московській школі та ввесь час перебував далеко від українського національного терену та прямо не мав змоги ввійти в українське життя з усіма його проявами, вважаємо, що такий закид є несправедливий, і немає місця. Він був українець, яких у тому часі було багато, що не мали попросту нагоди виявити своєї приналежности до українства. Те, що він не визнавав Церкви митр. Липківського за канонічну, не може бути нормою й мірилом його українського наставлення.[9]

---

[9] Прот. Петро Білон, *Спогади,* Пітсбург, 1952, ст. 103-104; *Нива,* Львів, 1921, ст. 376; *Нива,* 1923, ст. 78.

4. ЗАХОДИ ПРО УТВОРЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ

В Польщі знайшлось у той час близько 4,000,000 православного населення, в тому числі приблизно 2,700,000 українців. Під церковно-адміністративним оглядом поділялась Православна Церква в Польщі на чотири єпархії: варшавсько-холмську (40 парохій), гродненську (150 парохій), пинсько-новогрудську (200 парохій) і волинську (750 парохій).[10]

В тому часі було в Польщі шість православних єпископів, які спочатку щодо своєї юрисдикції були всі рівноправні, бо нікого з них не поставив патріярх митрополитом чи своїм екзархом. Така юрисдикційна рівноправність і безпосередня підчиненість патріярхові Тихонові була причиною непорозумінь і спорів. Щоб зліквідувати ці непорозуміння і мати нагляд над діяльністю Православної Церкви, польський уряд доручив архиєпископові Юрієві тимчасово управляти Православною Церквою, тобто до часу офіційного проголошення автокефалії й скликання собору. Водночас польський уряд почав старатися в царгородського патріярха про формальну автокефалію. Архиєп. Юрій прийняв цю пропозицію польського уряду під умовиною, що на це погодиться патріярх Тихон, бо він не хотів іти в розріз із канонами Церкви, до якої належав.

Крім архиєпископа Юрія було ще п'ятьох ієрархів: архиєпископ виленський Елевтерій, єпископ крем'янецький Діонісій, єпископ волинський і новогрудський Пантелеймон, єпископ білостоцький Володимир і єпископ більський Сергій.

Становище Православної Церкви було дуже невідрадне. Грозила цілій церковній організації катастрофа. Це було полякам на руку. Але архиєпископ Юрій, хоч поставлений польським урядом управляти Православною Церквою, не хотів вповні йти по думці польського уряду, бо передбачував, що це може мати занадто сумні наслідки для самої церковної спільноти, якою йому доручено опікуватись. Вже само назначення його управителем Православної Церкви не подобалося московським православним кругам, які від тоді почали на нього дивитися, як на великого « розкольника єдіной нєдєлімой матушки » — Росії. Поляки дуже хитро поступили, віддаючи архиєпископові Юрієві управління Церквою, бо знали, що це викличе фермент серед самої ієрархії та вірних. І не помилилися. Трьох ієрархів ста-

---

[10] Дорошенко, *Прав. Церква,* ст. 48; *Нива,* 1923, ст. 46.

нуло відразу проти думок і плянів архиєп. Юрія. Це були: архиєп. Єлевтерій, єп. Володимир і єп. Сергій. Вони бачили, що Юрій не піде по лінії колишнього цареслав'я, але, що його церковна політика буде мати такий напрямок, якого вимагатимуть інтереси йому підчиненого стада. Правда, поляки робили це доцільно, бо сподівалися, що назначенням українця на голову Церкви з'єднають собі симпатії найчисельнішої групи православних, українців.

В цілій діяльності архиєп. Юрія можна зауважити, що він дуже конкретно й реально думав. Він виходив головно зі становища добра Церкви, а не керувавсь якимись політичними переконаннями, що звичайно виходить на некористь самої Церкви. Він дивився не тільки з точки хвилевої ситуації, але, й то передовсім, під кутом дальшого майбутнього. Він, абстрагуючи від цього, що до того часу ввесь час повнив функції в російській Церкві, зрозумів, що тепер він мусить станути по боці українців і білорусів, і йти згідно з їхніми інтересами. Цього вимагала життєва конечність. Тому він ставився прихильно до національного руху, що саме тоді бурхливо проявлявся серед українців та білорусів. За його благословенням почато теж перекладати на українську мову богослужбові книги.

Незалежно від старань польського уряду в патріярхаті Царгороду, архиєпископ Юрій почав сам деякі заходи в справі автокефалії. Він, по нараді з собором своїх єпископів, вислав спеціяльного, в цій цілі, листа до патріярха Тихона. З уваги на те, що цей лист своїм змістом дуже цікавий та кидає повне світло на спосіб підходу й думання архиєп. Юрія, як теж з'ясовує повністю тодішнє положення Православної Церкви в Польщі, подаємо його повнотою:

« Ваше Святішество, святіший Владико,[11]

Ми, нижчепідписані єпископи Православної Церкви в областях Польщі, покликані урядом вирішити питання про устрій нашого церковного життя, вважаємо своїм священним, синівським довгом повідомити Ваше Святішество, що положення нашої Церкви сумне в сьогоднішньому своєму виді, а особливо

---

[11] *Визволення,* Львів, 1921, ч. 8, ст. 8-10; *Нива,* 1921, ст. 375-76; Ми передаємо його в українському перекладі. Згадані джерела не подають дати під листом.

в недалекому майбутньому. В церковному управлінні вже третій рік панує хаос і дезорганізація. Кожний робить по-своєму, як йому видається краще й вигідніше. Духовному просвіченню грозить скора, повна й неминуча загибель. Дисципліна серед духовенства дійшла до високого ступеня упадку. Матеріяльне положення нашої Церкви скоро може стати нижче всякої уяви. Народ ставиться до своєї віри й Церкви зовсім байдуже, і на цій почві сіє штундизм свої багаті плоди. Можливим успіхам унії ставить покищо трудності тільки уряд, який не допускає на Волинь уже давно туди назначеного Римом уніятського єпископа. Якщо таке положення протягнеться ще деякий час, потім буде трудно, а то й неможливо думати про будь-яке спасіння тут православ'я.

Головною бідою сьогоднішнього положення Православної Церкви являється відсутність вищого церковного правління, яке об'єднувало б усе церковне життя й могло б мати стосунки в усіх питаннях церковного життя з урядом. Уряд готовий, по принципам своєї державної конституції, давати Православній Церкві всяку підтримку й увагу, але рішуче заявляє, що зробить це тільки в цьому випадку, якщо Православна Церква в Польщі влаштується за благословенням Вашого Святішества на засадах автокефалії. Добре знаючи історію « западно-русской » Церкви, й поставлені Провидінням « лице в лице » з необхідністю висказатись до питання про автокефалію Православної Церкви в Польщі, ми по-синівськи й сердечно просимо Ваше Священство, по-батьківськи, розглянути долю нашої Святої Церкви в областях Польщі, й дати в питанні автокефалії її своє первосвятительське, прихильне й батьківське рішення.

Ми, з свого боку, найпокірніше заявляємо Вашому Святішеству свою повну готовість і згідність віддати всі свої сили служінню Святій Православній Церкві й на засадах автокефалії, якщо на це буде святительська воля й благословення Вашого Святішества. При цьому свідчимось нашою архиєрейською совістю, що в цьому випадку всі докладемо всіх зусиль, щоб братня спільність і любов завжди якнайтіснішими вузлами в'язала дві рідні Православні Церкви — Російську і Польську.

Вашого Святішества смиренніші послушники, завждивіддані богомольці, Архиєпископ Ґеорґій, б. Мінський, якому польський уряд доручив часовий заряд Варшавською й Холмською єпархіями.

Діонісій, єпископ Кремянецький, управляючий Волинською єпархією в областях Польщі.
Пантелеймон, єпископ Волинський і Новогрудський ».

Як бачимо з цього листа, не всі єпископи були однозгідні з архиєп. Юрієм. Вони навіть не допускали до себе « автокефальної спокуси ». З цього можна пізнати, що інші єпископи керувались політично-патріотичними моментами, а не добром Церкви, якої були пастирями. За те архиєп. Юрій ішов далі послідовно, не зражуючись наставленням іншодумців.

5. СТАНОВИЩЕ ПАТРІЯРХА ТИХОНА

Патріярх Тихон одержавши такого листа, мусів зайняти якесь становище до цієї пекучої справи. Тихон сам добре бачив безвихідність положення, в якому знайшлася Православна Церква в Польщі. Може був би не реаґував взагалі на цього листа, якби не це, що теж польський уряд у своєму власному імені через свого амбасадора в Москві домагався якоїсь розв'язки цієї справи. Найправдоподібніше патріярх Тихон був би перейшов до денного порядку, тобто був би справу розв'язав так, як її вирішив уже Московський Синод в 1917-18 р. Однак тут ішла справа вже не тільки з самими церковними кругами, але й з державою. Тому теж патріярх Тихон мусів винайти іншу розв'язку. Не зважаючи на це, що серед ієрархів були виразні сторонники давнього порядку, Тихон бере середню лінію, тобто вдоволяє обидві сторони. Так принаймні йому здавалось.

Вислідом переговорів, що їх перевів патріярх Тихон з польським урядом, було йменування архиєпископа Юрія ексархом Православної Церкви в Польщі.[12] Крім цього Юрій дістав іще почесний титул митрополита. Юрисдикційно архиєп. Юрій був тільки єпархіяльним архиєреєм варшавської єпархії, а не як це сьогодні загально пишуть « митрополитом усієї Польщі », бо не був провінціяльним митрополитом, але тільки почесним.[13]

---

[12] *Нива,* 1921, ст. 376; Білон, *Спогади,* ст. 103.

[13] Michel d'Herbigny, S.J., *Après la mort du Patriarche Tykhon,* Roma, « Orientalia Christiana », 1925, No. 15, pag. 100. Document du patriarche Tykhon de Moscou (1).

Par la grâce de Dieu
Le Patriarche de Moscou et de toute la Russie
L'humble Tykhon.

Патріярх Тихон отже автокефалії не дав. Не дав також архиєп. Юрієві юрисдикції провінціяльного митрополита тому, що польський уряд не погодився на випрацьований проєкт управління Православної Церкви в Польщі, що його випрацював московський патріярхат, т.зв. « Реґлементація Найвищої Управи Православної Церкви в Польщі ».[14]

Автокефалії не хотів патріярх Тихон дати, попросту, тому, що не хотів випускати з рук керми над такою великою областю своєї Церкви, якою являлись єпархії, що знайшлися під Польщею. Може бути теж, що в цій справі мав свій голос большевицький уряд, який знову думав, що з церковним підчиненням відкриє собі ворота до православних душ у Польщі.

Офіційно мотивував це патріярх Тихон тим, що церковні канони передбачають автокефалію тільки для народів самостійних, а не для якогось припадкового конґльомерату.[15] Тут треба

En réunion plénière des vénérables pasteurs suprêmes, des dignes pasteurs et des fidèles enfants de notre Conseil Patriarchal sur la question des limites de la jurisdiction canonique du défunt métropolite de Varsovie le Vénérable Georges, nous promulguons ce qui suit:

1) Le défunt métropolite Georges, nommé par vous au siège de Varsovie en janvier 1922, était uniquement évêque diocésain du diocèse de Varsovie, avec le titre honorifique de Métropolite que nous lui avions concedé d'après les désirs que le gouvernement polonais nous en avait exprimé par son ambassadeur.

2) Le défunt métropolite Georges n'était pas « Métropolite de toute la Pologne », c'est-à-dire qu'il n'avait pas la juridiction canonique d'un « métropolite provincial », vu que la « Règlementation de l'administration suprême de l'Eglise Orthodoxe dans l'Etat Polonais », élaborée par le Patriarcat de Moscou et adressée par nous sur sa demande au gouvernement polonais n'a pas été executée, et, pour quelque raison que ce soit, n'est pas devenue légalement exécutoire.

Donné en la grande ville de Moscou, protégé par Dieu, l'an depuis naissance du Christ 1925, huitième de notre patriarcat, au moins de mars, le 24 jour.

Tykhon, patriarche de Moscou.

La copie est conforme à l'original.

L'humble Tykhon (2)
évêque de Gomel.

(2) Charapov.

[14] Там же.

[15] Арсен Річинський, *Проблеми української релігійної свідомости,* Володимир Волинський, 1933, ст. 269-270.

« Священние канони нашей Церкви предусматривают автокефалію для отдельних самостоятельних народов. Єслиби польскій народ, получивший недавно суверенность, бил православний и желал автокефаліи для себя,

зауважити, що він мав повну слушність, бо це властиво не був один церковний організм, але механічний витвір обставин, який крив у собі самому велику масу відосередніх сил. І в дійсності пізніша автокефалія не вдоволила цього конґльомерату.

6. ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОКЕФАЛІЇ Й «ТИМЧАСОВІ ПРАВИЛА...»

Розв'язка, що її подав патріярх Тихон, не задовільнила ані польського уряду, ані теж саму Православну Церкву в Польщі. Це стало причиною того, що й польський уряд і Православна Церква шукали іншої дороги, яка могла б принести кращий вислід для обох заінтересованих сторін. Ініціятиву перебрав у свої руки польський уряд. Під його пресією в 1922 році скликано до Варшави собор єпископів Правосл. Церкви в Польщі. На цьому соборі 14.VI.1922 Правосл. Церкву в Польщі проголошено автокефальною. Тим актом порвано всякі вузли з Москвою, які дотепер обидві Церкви в'язали. Той «революційний» крок собору єпископів спричинив крізу серед самої ієрархії. Трьох єпископів не склало своїх підписів під актом автокефалії, не погоджуючися на самостійність Православної Церкви в Польщі. Однак польський уряд зареаґував на їхню незгідність на автокефалію тим, що розпорядком міністра віровизнань і освіти Куманєцького позбавлено їх владичих престолів. Вони мусіли уступити з єпископського уряду, який дотепер займали.[16] Крок цих єпископів що неначе виступили в імені московської Церкви та за її зверхністю над Церквою в Польщі, подобався Тихонові, і він за те двох із них, єп. Пантелеймона й єп. Володимира, демонстративно підніс до сану архиєпископів.

Але й серед світської православної спільноти, відповідно до роздвоєння ієрархії, настало роздвоєння поглядів щодо май-

---

ми би ему в етом не отказали. Но давать автокефалію для разноплеменних православних, проживающих в пределах польского государства на положеніи національних и религіозних меньшиств, нам не позволяют ни здравий разум, ни священние канони».

[16] Wiktor Piotrowicz, *Unja i dyzunja kościelna w Polsce*, Wilno, 1933, str. 4. *Pamiętnik Kursu Duszpasterskiego*, Poznań, 1931, pag. 73 (Ks. Jan Urban, T.J., *Obecny stan prawosławia w Polsce*, pag. 71-86).

бутнього та самого устрою Православної Церкви в Польщі. Постає група осіб, яку очолює сенатор Богданович.[17]

Ця група обстоювала неканонічність в цей спосіб проголошеної автокефалії. Своє неприхильне становище обосновували тим, що до проголошення автокефалії основною вимогою є, — щоб держава, в якій проголошується автокефалія, творила одноцілу національно-релігійну групу, а якщо ця вимога сповнена, то тоді треба ще: 1. щоб цю автокефалію проголосив краєвий собор вірних і духовенства, 2. щоб була згода матірньої Церкви, до якої до цього часу належала, та 3. щоб ця автокефалія була признана іншими автокефальними Церквами. Коли цих вимог немає, то автокефалія не має канонічних основ.[18]

Іншим кроком до унезалежнення Православної Церкви в Польщі від Москви було видання « Тимчасових Правил (постанов) про відношення держави до Православної Церкви в Польщі », що їх випрацювало міністерство віровизнань і освіти. Офіційно їх проголосив, як обов'язуючі, міністер Поніковський дня 30 січня 1922 року. Однак ці « Тимчасові Правила », будучи тільки сурогатом правних норм, не могли задовільнити постулятів польського уряду, та в ніякій мірі життєвих потреб самої Православної Церкви в Польщі. Вони тільки в'язали Православну Церкву, а ніяк не сприяли її розвиткові.[19]

Ті « Тимчасові Правила » нормували зовнішнє й внутрішнє життя Православної Церкви аж до 1938 р., коли то польський уряд видав нові розпорядження стосовно устрою цієї ж Церкви. Православна Церква була б напевно щаслива, якщо б польський уряд був придержувався принаймні цього, що їй накинув.[20]

---

[17] A. Wuyts, S.J., *Le Patriarcat Russe au Concile de Moscou de 1917-8*, Roma, « Orientalia Christiana Analecta », 1941, Nr. 129, pag. 41.

Богданович був секретарем Собору в Москві в 1917-18 р.

[18] Piotrowicz, *Unja i dyzunja...*, pag. 5.

[19] Ibid., pag. 9.

Др. Ст. Баран, *Митрополит Андрей Шептицький,* Мюнхен, 1947, ст. 105.

[20] *Нива,* 1933, ст. 125-6.

На нарадах сойму дня 8.II.1933 р. посол Сергій Хруцький з « Укр. Клюбу » виголосив промову про положення Православної Церкви в Польщі, з якої подаємо уривки:

« ...При такім психічнім наставленні і таких цезаропапістичних тенденціях, уряд зовсім не числиться з тими ухвалами Передсоборового Зібрання, які дотепер прийнято... Для підготовки православних священиків необхідні є дві 8-клясові семінарії духовні, в Кремянці — з українською

Найгірше й найбільше болюче відбилось на житті Православної Церкви в Польщі 3-тє правило « Тимчасових Правил », яке ставило православне духовенство в повну залежність від польської адміністративної влади. Православний духовний міг бути кожночасно на бажання державної влади звільнений чи перенесений з заниманого посту, а це дало урядові претекст вмішуватись у чисто внутрішні справи церковного життя та підчинити собі православне духовенство відповідно до своїх потреб. Це стало причиною пониження й упідлення православного духовенства. Вірні ж знову бачачи таке упідлення й удержавлення своєї Церкви, шляхом психічної реакції відверталися

викладовою мовою, і в Вильні — білоруською мовою. А уряд має намір створити 3-літні ліцеї з польською мовою навчання. Та сама IV Комісія постановила, щоб викладі релігії в усіх школах відбувалися в рідній мові учнів; зрештою це право ще й тепер належиться на підставі арт. 18. « Тимчасових Постанов про відношення Православної Церкви до держави » з 1922 р. Мимо того всього заєдно повторяються намагання, щоб навчання релігії вести в польській мові. На катехитів в цім напрямі натискається...

...Шкільний інспектор в Берестю п. Бандурський, видав обіжник, в якім наказує управителям шкіл припильнувати, щоб навчання релігії велося виключно в викладовій мові школи (себто в мові польській, бо на тих просторах нема ні однієї школи з українською мовою навчання). Отже для нього не існують ні « Тимчасові Постанови... », які говорять, що навчання релігії, яке мається вести в рідній мові учнів, ані теж мовні закони, які прецінь признають право горожанства для української й білоруської мови. П. Бандурський ласкаво дозволяє на викладання релігії в старословянській мові, а п. воєвода поліський радо позволив би на навчання релігії в мові « тутешній », тому однак, що ця « тутешня » мова не є ще літературна, п. воєвода жадає, щоб покищо релігія була викладана в польській мові. Той самий воєвода поліський домагається, щоб метрикальні книги були ведені виключно в польській мові, а не — як досі — у двох мовах з рівнобіжним текстом, по думці « Тимчасових Постанов »...

« ...Згадаю теж і про це, що дотації православному духовенству виплачують і дальше пп. воєводи і старости, через що духовенство є вповні залежне від уряду. Середник цей в останніх часах широко використовують головно на Волині, де м.і. за поміччю його полагоджують свої порахунки з представниками православного духовенства навіть деякі посли з групи посла Певного. Та п. воєводі цього замало. Зачинає він перевірювати горожанство духовенства і позбавляє цього горожанства навіть таких духовних, що дістали горожанство перед 7-8 роками. П. воєвода твердить при цьому, що православні духовні, хоч навіть рід їх від кількох поколінь живе на території Польщі, не можуть зачислятися до сталих мешканців Польщі й тим самим не мають горожанства...

« ...Та найуспішнішим середником підчинення Православної Церкви є позбавлення її права заряджувати своїм майном. Цим майном ще і досі заряджує уряд... ».

від свого духовенства, та звертали свої очі не лиш у сторону унії, але також штундизму й комунізму, бо переставали бачити в своєму священикові духовного батька, але бачили часто аґента держави й поліції.[21]

Архиєпископ Юрій не мав стільки сил, щоб боротися з польським урядом, бо передусім не мав підтримки з боку свого духовенства, яке було переважно ворожо до нього наставлене. Знову ж українське православне суспільство хотіло в ньому бачити свого оборонця й помічника в боротьбі за відмосковлення Православної Церкви в Польщі. По боці Юрія почали теж гуртуватися українські православні діячі й політичні емігранти, що в наслідок невдачі українських визвольних змагань знайшлись у Польщі.

Тимчасом московська релігійно-політична реакція дозрівала. Московські круги не могли простити архиєпископові Юрієві « революційних змагань » за автокефалію, згоду на « Тимчасові Правила » та прихильне наставлення до українізаційних проявів, і тому він мусів за те дорого заплатити, — своїм життям. Московська ворожа рука злочинним актом свого представника вбила архиєп. Юрія дня 8 лютого 1923 року в митрополичій палаті в Варшаві. Вбивником був таки українець з походження, але по душі москаль, ренеґат, завзятий фанатик « єдінства », тобто дальшого підпорядкування Православної Церкви в Польщі — Москві. Факт вбивства ще сумніший тим, що його виконала духовна особа, монах, колишній ректор Духовної Семінарії в Холмі, архимандрит Смарагд, у світі Павло Латиш-Латишенко, і то з політичних зглядів.[22] Польський суд засудив Смарагда на 10 років в'язниці. Револьверова куля зрадника загнала в могилу мужа, що міг відіграти першорядну ролю в відродженні Православної Церкви українців у Польщі.

---

[21] Charkiewicz, *Niewykorzystana czy nieskrystalizowana siła,* Wilno, « Słowo », 16.X.1936, говорить, що ці « Тимчасові Правила », стали причиною того несамовитого явища, що кожний православний духовник вигинався перед кожним представником польської влади, пописувався своїм польським патріотизмом, виціловував по руках жінку поліцая, а в результаті ставав посміховищем своїх вірних і самих таки польських урядників, яким старався догодити.

[22] Баран, *Митроп. Андрей,* ст. 106.

7. УНІЙНІ СПРОБИ Й МОЖЛИВОСТІ

Немає найменшого сумніву, що найкращим виходом із прикрої ситуації, в якій знайшлася Православна Церква в Польщі, була б церковна унія. Хто знає, чи не було б і прийшло до церковного з'єднання українців під одним проводом Католицької Церкви, якщо б був далі жив архиєпископ Юрій. Як кажуть його сучасники — він не був вороже наставлений до Католицької Церкви та унійного питання. Сьогодні тяжко вглянути в душу того, хто вже не живе. Тому й ми не хотіли б підсувати покійному архиєп. Юрієві намірів, яких він може й не мав.

З листа архиєп. Юрія до патріярха Тихона, в якому пише: « Можливим успіхам унії ставить трудності покищо тільки уряд, який не допускає вже давно туди назначеного Римом уніятського єпископа », бачимо, що унійне питання грало досить важливу ролю, та могло бути досить небезпечне для Православної Церкви в Польщі, коли про це пише сам первоієрарх тієї ж Церкви до патріярха.

Тим єпископом був Преосв. Йосиф Боцян, якого митрополит Андрій Шептицький висвятив на луцького єпископа в Києві 1914 р., в готелі « Континенталь ». Це діялось уже в тому часі, коли Митрополит був у дорозі на заслання. Ця подія залишалась у тайні аж до 1917 р., коли то митр. Андрій, по своєму повороті з неволі, вистарався в Римі від Папи офіційного визнання єп. Боцяна луцьким єпископом-ординарієм.[23]

Тому, що Галичина й Волинь знайшлися під польською окупацією, польським державним і церковним кругам правлячий єпископ Волині, галичанин, що був національно свідомий українець, зовсім не був до смаку. Це була причина, що єп. Боцян до самої смерти не засів на своєму владичому престолі в Луцьку. Опісля прийшов відомий « сокальський кордон », з яким в'язалися польські мрії, витворити духову пропасть між Галичиною та Волинню.

Польський націоналізм розгорнув всяку можливу діяльність, щоб лише перешкодити будь-якій акції, яка могла б причинитися до поєднання всіх українців в Польщі в одну цілість. Тут теж велику прислугу польським намірам робили деякі церковні

---

[23] *Нива,* 1926, ст. 370.
І. Б., *Великий Чернець і Народолюбець,* Прудентопіль, ст. 56.

польські круги. Одні з них очорнювали митрополита в Римі, мовляв, — це схизматик; без права святити нових єпископів; назначує різних ексархів для Росії і ін. Інші ж знову не хотіли навіть слухати про те, щоб між православними українцями працювали галичани, бо це « місійна область, яка нас, поляків, так живо цікавить ».[24]

Можливо, що реалізація унії на просторах, що їх заселювали православні в Польщі, була б удалася, якщо не вповні, то принаймні частинно. До цього було багато даних по обох боках, тобто греко-католицькій і православній. На тих просторах унія була ще свіжа в пам'яті тамошнього населення. Воно ще пам'ятало ті насилля, що їх уживала Москва тоді, коли переводила « возвращеніе ко православію », а особливо на Холмщині. Тут діяв теж сильний вплив братньої Галичини, яка на той час промінювала своїм відродженням. Воно теж бачило, що греко-католицька Церква стала в Галичині справжньою національною Церквою.[25]

Найбільша, здається, причина симпатії православних до унії була в світлій постаті митрополита Андрія Шептицького, який у тому часі вже мав широку славу серед православних, як великого їхнього оборонця та приятеля.[26]

Перед першою світовою війною митр. Андрій відбував подорожі на православні терени, як теж нав'язував тісніші зв'язки з видатнішими православними особистостями. І так, напр., об'їзджаючи в 1900 р. Буковину, відвідав у Чернівцях тамошнього православного митр. Чуперковича.[27]

Митр. Андрій не обмежувався в своїй діяльності лише до теренів колишньої Австрії, але робив поїздки в частини, що були зайняті Росією. В 1902 р. поїхав на Білорусь, щоб там на

---

[24] *Нива*, 1923, ст. 163. — *Misje Katolickie*, Kraków, XLII, str. 89.

[25] Дорошенко, *Пр. Церква*, ст. 33.

[26] о. Й. Скрутень, ЧСВВ, *Без маски!*, « Нива », 1923, ст. 209.

...Już za czasów austrjackich był burzyciel duchowny ruski z Galicji, np. wojskowy kapelan Dydunyk w Zamościu, ale przez kłamstwo, oszczerstwo na nas i na polskie społeczeństwo, zanoszonych nawet do ks. Metr. Szeptyckiego, niczego dla unji tutaj nie zdziałał. Na jego doniesieniach oparty ks. Metr. zaskarzył nas do naczelnej komandy aust. o krzywdy do nieba wołające na « ludności ukrainskiej ». Ale komisye rządowe protokolarnie stwierdziły, że to falsz.

[27] І. Б., *Вел. Чернець...*, ст. 51.

місці зорієнтуватися, що дасться зробити для унійних справ.[28] Однак найбільші симпатії серед православних здобув під час свого заслання, коли перебував у Києві, де створив Апостольський Вікаріят, а опісля в Росії. Тодішні наші національні діячі, навіть такі, що своєю душею були далекі від всякої релігії, як нпр. Винниченко, бачили одинокий спосіб відгородити Україну від Москви, і то раз назавжди, в греко-католицькій Церкві, тобто в унії.[29]

Які настрої в відношенні до унії панували серед православних можна бачити з нарад Народнього З'їзду Холмщини й Підляшшя, що відбувся в Холмі дня 28 травня 1923 р. На ньому посол Любарський реферував положення Православної Церкви в Польщі. Він звернув увагу на те, що православне населення позбавлене релігійної потіхи й моральної піддержки з боку Православної Церкви. На особливу увагу заслуговують слова д-ра В. Ваврисевича, в яких він вказує своїм православним землякам шлях: « ...наш народ несе невичислені втрати національні, моральні й інші; хай запобіжить цьому — приєднанням до унії. Що унія не так страшна для нашого народу, як про це думають панове з « істінно-русского православного табору », свідчить це, що Галичина з її унією є національно далеко свідоміша і міцніша, ніж наша православна Холмщина.

---

[28] Лонгин Цегельський, *Митр. Андрей Шептицький,* Філядельфія, 1937, ст. 55. — І. Б., *Вел. Чернець...,* ст. 43-44.

[29] Цегельський, *Митр. Андрей,* ст. 24, 55. — І. Б., *Вел. Чернець,* ст. 45-46.

« Нашого Митрополита думали покликати на патріярха України. Д-р Льонгин Цегельський у статті « Український Патріярхат » пише, що Володимир Винниченко так сказав до нього: « Біда, що ми не маємо такої людини, як Шептицький, щоб поставити на чолі Української Церкви. Є владика Платон на Сибірі; щирий українець, але, мабуть оженився з якоюсь учителькою. Та є ще Димитрій у Чернігові. Також щира українська душа-козарлюга. Аж надто, бо любить вихилити лишню чарку. На митрополита не годиться. А що ви сказали б на те, якби ми вам забрали Шептицького до Києва на Митрополита-Ексарха всієї України? » Коли Л. Цегельський заявив, що Шептицький на православного ексарха не піде, сказав Винниченко: « На якого там православного?... Очевидно, що на уніятського. Православіє скасуємо. Це ж воно завело нас під царя східного православного та провадило обмосковлення України. Ваша унія добра для відрізнення і від Польщі, і від Москви. Уніят з природи стає українцем... Ми про це говорили вже між собою. Це серіозний плян! Відгородимо Україну муром Унії від Москви раз на все ».

При Унії наш народ ніщо не тратить, програє лише вище православне духовенство, що само обмежило себе « Тимчасовими Правилами » і не скликає собору ».[30]

Теж на інших українських землях, серед православних, був помітний рух до з'єднинення. І так православне духовенство Волині нав'язувало в тій цілі стосунки з галицьким греко-католицьким духовенством. Що більше, навіть православне духовенство Херсонщини на своєму соборі в травні 1921 р., пірвавши зв'язки з московським патріярхом, рішило покликати на голову Української Церкви митр. Андрія, та доручити виготовлення богослужбових книг ОО. Василіянам у Жовкві.[31]

Українська греко-католицька Церква хотіла теж діяльно приступити до унійної праці серед православних українців і білорусів, але тут стануля на перешкоді польська державна та церковна влада, а особливо, люблинський єпископ, що унеможливили греко-католицькому духовенству унійну працю.[32] Поляки бачили в греко-католицькому священикові лише того, що несе « заразу українства », тобто українську національну свідомість, якою опісля буде ворожо наставляти місцеве православне населення супроти Польщі.[33]

---

[30] *Наше Життя,* Холм, 1923, ч. 23. *Діло,* Львів, 1923, ч. 46, *Нива,* 1923, ст. 277.

[31] З реферату о. Дом. Трчки ЧНІ на З'їзді в Велеграді, *Нива,* 1921, ст. 288-9. — І. Б., *Вел. Чернець,* ст. 51.

[32] о. Й. Скрутень, *Без маски!,* « Нива », 1923, ст. 210.

Wracali tu już i za czasów Rządu Polskiego uniccy duchowni Waśi jeden z lwowskiej diecezyi ks. Kiryluk, drugi z przemyskiej, ale unitów nie nafabrykowali i wkrótce musieli ustąpić z tego terenu diec. lubelskiej, na interpelacye ks. Biskupa naszego, gdy się przekonali, że iure caduco bez legalnej jurysdykcji tutaj funkcje spełniać chceli... Teraz do polityki to są, ale gdy chodziło o ofiarę życia dla owieczek, to ich nie bylo...

...Przyjść do gotowego, jeść kasztany, ktore nasze ręce z ognia wyjmowały... Waszym aspiracjom to samo trzeba przeciwstawić, co powiedział prawosławny pop, gdy przyszedł z Rosyi i chciał katedrę w Chełmie objąć, a zobaczywszy w niej kat. biskupa — « przychodzę za późno ». Tak... Wasza troska jest spóźniona... Stosunki między nami a ludnością prawosławną tutejszą układają się po chrześcijansku według zasady starej polskiej, że każdy z nas połowę życia by oddał, by wszyscy zostali rzymskimi katolikami, ale damy w każdej chwili całe życie, aby każdy wyznawca i prawosławny i luter miał na ziemi polskiej swobodę...

[33] Ibid., str. 221.

« ...Mało wierzą jednak, by unja dała się przywrócić, nie widzą w tem dla religji korzyści, a z politycznej strony widzą w niej niebezpieczenstwo...

Та, поляки вважали себе одинокопокликаними до унійної праці серед наших православних братів. Вони переочували, що православні українці не забували про заподіяні релігійні й національні кривди. Допустити галицьке духовенство на терени Волині, Холмщини та інших земель було для поляків занадто небезпечне, бо його прихід розбурхає українські почування, а вони того зовсім собі не бажали, бо за їхніми плянами ці простори були призначені на цілковиту польонізацію.

Тодішню думку поляків можемо пізнати з реферату, що його виголосив на міжнародньому З'їзді в Велеграді о. Ян Урбан, Т.І. Він нарікає, що всі дивляться на унію галицькими, тобто українськими очима. Зазначує, що між поляками немає і не буде жадного захоплення навертати православних на католицизм грецького обряду, бо такий католицизм завжди буде кісткою незгоди в Церкві, а як приклад ставить Галичину, яка ніколи не могла погодитись з польськими поглядами щодо католицизму чи з національними інтересами поляків.[34] Не зважаючи на це, польські церковні круги незабаром таки зачали унійну діяльність, і то в найстрогішому пуризмі візантійського обряду. Однак їхня діяльність не вінчалась великими успіхами. Унійна справа мала свої успіхи щойно тоді, коли унійну працю зачало вести галицьке духовенство (Василіяни, Редемптористи, Студити і деякі світські священики) під проводом свого Апостольського Візитатора Преосв. Миколи Чарнецького, ЧНІ. Але до тієї точки повернемо ще на іншому місці.

Зате польський уряд, як теж цивільні круги, найрадше склонювалися до автокефалії Православної Церкви в Польщі, бо вважали, що це найуспішніший середник до переведення цілковитої польонізації православного населення.[35]

« ...Unja niema u nas całkiem racji bytu i nie leży ona w niczyjim interesie, ani katolików, ani rządu. Powiem więcej, w razie stworzenia unji, szkodliwa by ona była dla naszego Kościoła, służyłaby żywiołom przewrotowym do celów propagandy religijney i politycznej, tak jak to się dzieje na nieszczęście w Galicyi z Rusinami, którzy są igraszką politycznych agitacyj w rękach sprytnych agitatorów. U nas przeto nie życzymy sobie Unji zupełnie, uważalibyśmy ją za zgubną... ». Ibid., str. 172.

[34] Петро Хомин, *Уніоністичні наради на Велеграді,* « Нива », 1921, ст. 287.

[35] о. Й. Скрутень, *Без маски!,* « Нива », 1923, ст. 172 і 344.

Naturalnie, że Rząd Polski i my (duchowieństwo) wolimy istinno-

prawosławnych duchownych, niż dawnych unickich renegatów, albo nieproszonych opiekunów galicyjskich...

Нива, 1923, ст. 344.

Kościół Wschodni, «Slowo Polskie», 1923, Nr. 155.

Droga do kulturalnego scalenia istniejących w Polsce kościołów nie prowadzi przez łatynizację cerkwi schyzmatyckiej przez nowe unje kościelne. Prowadzi ona przez upaństwowienie, przez spolszczenie naszych kościołów wschodnich... Czas najwyższy, a warunki wszystkie są po temu, aby państwo przystąpiło do planowej akcji i pracy nad polonizacją naszych kościołów wschodnich. Kościół wschodni nie może być w Polsce rosyjskim czy «ukrainskim», jak nie jest nim w Rumunji czy Bulgarji, musi on się stać z ducha swego państwowego i kulturalnego polskim...». Uchwały soboru kościołów prawosławnych dają w wielu kierunkach dostateczną podstawę do rozwinięcia w wielu kierunkach akcji prowadzącej do polonizacji zarówno cerkwi prawosławnej, jak też gr. kat. na ziemiach Rzpltej.

II.

ПРАВНЕ СТАНОВИЩЕ Й ОФОРМЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

1. Митрополит Діонісій Валединський (27). - 2. Автокефалія від царгородського Патріярха (29). - 3. Внутрішній устрій Православної Церкви в Польщі (35). - 4. Собор Православної Церкви в Польщі (41). - 5. Декрет Президента Польщі про відношення Держави до Православної Церкви (47).

1. МИТРОПОЛИТ ДІОНІСІЙ ВАЛЕДИНСЬКИЙ

Зі смертю архиєпископа Юрія, закінчився, можна б сказати, перший період життя Православної Церкви в Польщі. Враз із ним відійшли майже всі можливості відродження Православної Церкви в українському дусі. Його наступником став чистокровний росіянин, крем'янецький єпископ Діонісій Валединський. За час свого єпископства в Крем'янці ставився він досить льояльно до українського національного й релігійного руху. Це дало причину покласти надії, що його церковна й національна політика піде по лінії архиєп. Юрія, але українське громадянство сильно завелось у своїх надіях, бо митрополит Діонісій пішов по іншій лінії.[1] В усій його довголітній праці були деякі позитивні прояви, що торкались українського церковного й національного життя, однак вони були дуже незначні й без глибшої основи.[2]

Приглядаючися до цілого життя й діяльности митр. Діонісія, можна сміливо сказати, що це людина хиткого характеру. Своєю духовістю — це типовий росіянин. Доволі дивно, що він, як високий церковний достойник, не мав якоїсь прямої лінії в своїй церковній політиці, але звичайно пристосовувався до державних обставин, які витворювалися, хоч це нераз шкідливо відбивалося на житті Православної Церкви в Польщі. Правда, його льояльність до польської держави легко пояснити тим, що він зріс у цареславному дусі царської Росії, де все життя Церкви мусіло йти по волі царя.

Митр. Діонісій — це ідеологічний учень митр. Євлогія. До першої світової війни митр. Діонісій був архимандритом і ректором православної Духовної Семінарії в Холмі. Там Діонісій виявився дуже діяльний. Він теж надав новий курс у вихованні питомців тієї ж школи. Його метою було виплекати в

---

[1] Дорошенко, *Православна Церква,* Берлін, 1940, ст. 57.

[2] Савійський, *Тернистий шлях Православної Церкви в Польщі,* « Слово Істини », Вінніпег, за лютий 1949, ст. 12.

своїх вихованків почування відданости й любови « царю й отечеству », бо — як він про це сам писав — « жива ще російська душа й в цьому краю Великої Руси, б'ється і тут теж здорове своєю любов'ю російське серце... ». За його старанням дав Синод дозвіл на « провадження практичних праць з учнями VI кляси з історії та « спростування » так званого « упорства » (впертости місцевих греко-католиків). Він теж завів там практику екскурсій учнів по містах Росії « з релігійною й освітньою ціллю ». Ці використовувались до цього, щоб виховати молодь в російському дусі.[3]

Побіч духовної та виховної праці митр. Діонісій вів іще широку політичну роботу. Він брав живу участь у всій діяльности партії « Союза Русского Народа », яка була в 1906 р. зорганізована, щоб поборювати будь-які прояви революції. Через ряд літ був він теж редактором відомого « Холмського Народного Листка », в якому він виявився ідеологом і пропагатором ненависти до всього польського й католицького, як також українського й жидівського. Його улюбленими назвами на поляків були « кічливий полячок », « плюгавий полячишка », « польская подлость » і ін. Характеристичне було теж його відношення до Католицької Церкви й християнських догматів. Згідно з його поясненнями, нпр. слово « католик » походить від слова « кат »; устрій російської імперії відповідав образові Пресв. Трійці: всі народи мають підпорядковуватись Отцеві, який має Єдинородного Сина, при чому він розуміє під Отцем — царя, а під Сином — російський народ...[4]

В часі першої світової війни митр. Діонісій, як крем'янецький і вікарний єпископ Євлогія, об'їздив разом з митр. Євлогієм та московським військом Галичину, де організував православні парохії.[5]

Коли Директорія проголосила 1-го січня 1919 р. Українську Православну Церкву автокефальною, незалежною від московського патріярхату, а найвищою церковною владою визнала Всеукраїнський Церковний Собор, то до його виконного ор-

---

[3] Гірський Антін, *З історії Російської Церкви в Польщі,* поміщене в збірнику статтей « У лоні нез'єдиненої Православної Церкви », Луцьк-Ковель-Крем'янець на Волині, 1933, ст. 27.

[4] Там же, ст. 25. *Z historji cerkwi rosyjskiej w Polsce,* « Kurjer Wileński », Wilno, 1933, Nr. 147.

[5] *Слово* (орган митр. Діонісія), Варшава, 1933, ч. 31.

гану: Священного Українського Синоду покликано побіч катеринославського архиєпископа Агапита теж і Діонісія.[6]

В перших роках по війні митр. Діонісій управляв волинською єпархією. По смерті архиєп. Юрія, обраний собором єпископів і польським урядом, єп. Діонісій став митрополитом Православної Церкви в Польщі.

Дивна іронія! Польський народ і його уряд забули про недавноминуле митр. Діонісія та про його діяльність, бо за деякий час він діждався високого відзначення від польського уряду. Він став кавалером ордену « Polonja Restituta ».[7]

Вже за його митрополитства автокефалія Православної Церкви в Польщі стала дійсністю.

2. АВТОКЕФАЛІЯ ВІД ЦАРГОРОДСЬКОГО ПАТРІЯРХА

Згідно з адміністративними принципами Православної Церкви кожна держава становить окрему адміністративну церковну одиницю, що не в'яжеться тісніше з якоюсь іншою церковною одиницею, ані теж не підлягає якомусь одному центральному церковному проводові, так, як це бачимо в Католицькій Церкві, тобто немає централізації церковної влади. Це проявляється в так званих автокефальних поодиноких Православних Церквах. Поодинокі автокефальні Церкви між собою — це тільки « церкви-сестри », між якими існує т.зв. « молитовне єднання ». Практично беручи, це тільки товариське відношення, а не юридичне об'єднання. Залежність від патріярха, який благословив автокефалію, остається, звичайно, споминoм для обох сторін. Це проявляється в цьому, що автокефальні Церкви беруть св. Миро від того патріярха, що дав свою згоду й благословення на автокефалію.[8] В зовнішніх, та ще частіше в внутрішніх справах, автокефальні Церкви підпорядковуються державній владі, в якої шукають опіки й помочі. Іншими словами, Церква, що позбавила себе авторитетної й ієрархічної єдности, шукає нових основ, на яких могла б будувати своє життя. Непомильний авторитет проводу, який має Католицька Церква,

---

[6] Проф. В. Біднов, *Церковна справа на Україні,* Тарнів, 1921, ст. 25.

[7] Як під (4).

[8] Проф. Олександер Лотоцький, *Автокефалія, Том. І. - Засади автокефалії,* Варшава, 1935.

заступає світська влада, тобто така автокефальна Церква підчиняє себе голові держави (цареві, королеві чи президентові).

Польща саме таку автокефалію хотіла мати в своїй державі. До того польський уряд підшукав теж деякі причини, щоб подбати про автокефалію для Православної Церкви в Польщі. Перший арґумент, що його поставив польський уряд, була історично-правнича фікція, нешкідлива юридична романтика, мовляв, що самостійна Православна Церква з-перед 1795 р. не перестала формально існувати, бо підчинення її під Москву відбулось насильно.[9] Другий був той, що через підчинення православної ієрархії в Польщі московському патріярхатові, як церковному центрові, що не тільки опинився під явно й фанатично безбожною та в усіх напрямках революційною владою, але й сам стратив свій моральний авторитет, приходили б до Польщі революційно-большевицькі впливи, що затроювали б суспільно-політичне життя в державі. Однак головна й основна спонука була в бажанні підчинити собі Православну Церкву і зробити з неї знаряддя польонізації « кресуф всходніх ».

Українська і білоруська суспільності в'язали з автокефалією свої великі надії й мрії, бо думали, що з автокефалією прийде відродження цієї Церкви в їхньому національному дусі. Думали, що Православна Церква, скинувши московську зверхність, стане підпорою їхніх національних і релігійних змагань та вдоволить духові потреби народу. Але так не сталось.

Польський уряд, в особі тодішнього міністра віровизнань і освіти Станислава Ґрабського, в порозумінні з православною ієрархією перевів успішно переговори з царгородським патріярхом Григорієм VII-им у справі благословлення автокефалії, за яку віддав життя архиєп. Юрій.

Хоч Фанар ставив з свого боку деякі труднощі щодо згоди на автокефалію Православної Церкви в Польщі, то все ж таки погодився, бо постава польського уряду була рішуча, а передовсім Пілсудського.[9a]) Друге, що вплинуло на згоду благосло-

---

[9] *Політика* (ред. Василь Мудрий), Львів, 1925, ч. 1, ст. 21.

[9a]) Władysław Baranowski, *Rozmowy z Piłsudskim*, « Niepodległość », 1938, t. XVIII, zeszyt 1, pag. 52-3.

« W sprawie uznania autokefalii cerkwi prawosławnej w Polsce, ktorą z wielką trudnością przychodziło mi przeprowadzić u upartego, ambitnego patryarchy konstantynopolskiego Melitiosa, chcącego podporządkować ją Konstantynopolowi, zapytałem Komendanta, czy nie uważałby za możliwe pójść

вити автокефалію, було те, що саме в тому часі виринули непорозуміння між царгородським і московським патріярхами. Може навіть ця остання обставина мала вирішальний вплив, і наперекір московському патріярхові царгородський патріярх, на основі рішення свого Священного Синоду, який мав засідання в цій справі в днях 6 і 11.XI.1924 р., видав свій декрет — « Томос », яким проголосив автокефалію Православної Церкви в Польщі.[10]

В « Томосі » говориться, що Православна Церква в Польщі просила патріярха, щоб він благословив і затвердив її автокефальний устрій, бо цього вимагають її теперішні політичні умовини, і тільки автокефальний устрій може вдоволити її потреби. Патріярх взяв ту просьбу до уваги, спираючись на св. Канонах, які постановляють, що « устрій церковних справ має слідувати за політичними й публічними формами »,[11] а також на апофтегму Фотія, що « є звичаєм, що закони, які відносяться до церковних справ, а передовсім до парохій, повинні достосовуватись до політичних і адміністративних змін »; беручи до уваги обов'язок подбати про Православні Церкви в потребі, як теж історичний факт, що перше відлучення Київської Митрополії та православних митрополій Литви й Польщі від Царгороду, які були в залежності від Царгороду, а їхнє прилучення до Московської Церкви йшло дорогою неканонічною, благословить і затверджує автокефальний устрій Православної Церкви в Польщі.

Дальше поручається, щоб Православна Церква в Польщі управляла собою так, як усі інші автокефальні Православні Церкви, а за її найвищу владу признає Св. Синод, що його творитимуть канонічні православні єпископи Польщі. Синод завжди очолюватиме Митрополит Варшави й усієї Польщі.

---

w tej mierze na koncesje, co mogłoby korzystnie odwrócić raz na zawsze naszych prawosławnych od Moskwy. Piłsudski jak najkategoryczniej żądał samodzielności cerkwi prawosławnej i w razie dalszego oporu polecił przerwać pertraktacje. O innych środkach przekonania kazał mówić z min. Narutowiczem ».

[10] « *Томос* » *царгородського патріярха,* « Слово Істини », Вінніпеґ, травень 1949, ст. 22.

Michel d'Herbigny, *Après la mort du patriarche Tykhon,* Roma, « Orientalia Christiana », 1925, Nr. 15, pag. 101-106.

[11] IV Всел. Собор, кан. 17; VI Всел. Собор, кан. 38.

Вкінці приходять зобов'язання супроти патріярха. Щоб зберегти канонічний зв'язок з Патріяршим Престолом і всіма Автокефальними Православними Церквами, кожночасний митрополит Варшави й усієї Польщі має обов'язок повідомити Патріярший Престіл і всі Автокефальні Православні Церкви про свій вибір і інтронізацію, даючи запевнення, що збережено все, що стосується збереження православної віри й св. Канонів. В « Диптихах » має вписати ім'я Вселенського Патріярха й інших патріярхів, а також голови Автокефальних Православних Церков. Св. Миро має брати від царгородського патріярха. Якщо йшло б про церковні справи більш загального характеру, які перевищували б межі юрисдикції кожної Православної Церкви, тоді Митрополит Варшави й усієї Польщі повинен звернутися до Патріяршого Престолу, через який доконується зв'язок з усією Православною Церквою, як теж нехай просить ради в сестринних Церков.

Офіційне проголошення й визнання цієї автокефалії відбулось дня 17-го вересня 1925 р. у Варшаві, в присутності православної ієрархії, відпоручників польського уряду й представників царгородського та румунського патріярхів.[12]

До акту автокефалії різні церковні та суспільні круги зайняли різні становища.

Частина єпископів не визнали її за канонічну, й тому польський уряд примусив їх опустити територію польської держави, а декого було відставлено « на спочинок » (архиєп. Пантелеймона Ружновського).

III-ій Всеросійський Собор, що відбувся в жовтні-листопаді 1925 р. поставився ворожо до цієї автокефалії. На одному з своїх засідань рішив у всіх церквах Московщини оголосити анатему Православної Церкви в Польщі.[13] Опісля теж митроп. Сергій, що повнив функції « місто-блюстителя » патріяршого трону Москви, закликав кількакратно митр. Діонісія, щоб митр. Діонісій визнав його зверхність над собою та йому підчинився.[14] Однак митр. Діонісій не звертав на це ніякої уваги.

Польський уряд і громадянство вітали автокефалію з ве-

---

[12] *Нива,* Львів, 1925, ст. 353.

[13] Там же, ст. 354.

[14] Piotrowicz Wiktor, *Unja i dyzunja kościelna w Polsce,* Wilno, 1933, pag. 7.

ликим вдоволенням, як цінний здобуток своєї дипломатії.[14а]) По проголошенні автокефалії наново унормовано відношення Православної Церкви до держави. Ці справи вирішила «кресова секція» політичного комітету ради міністрів, яка поклала засади, що ними мав керуватися міністер віровизнань і освіти при випрацьовуванні організаційного статуту Православної Церкви, якого проєкт виробив Синод Православної Церкви в Польщі. Ці засади дадуться в основному звести до чотирьох точок: 1. управа Церкви є в руках митрополита; 2. число парохій має бути оголошене урядові, а про утворення нових рішає польський уряд; 3. уряд потверджує йменування єпископів і парохів; 4. до Синоду входять представники уряду, які матимуть право уневажнювати рішення Синоду, що були б незгідні з обов'язуючими законами в Польщі.[15] З цього можемо мати ясний образ, як виглядала праця Синоду, коли в ньому засідали представники уряду з такими касаційними прерогативами. Ця інґеренція польського уряду мала свою правну основу, бо конституція Польщі вимагала, щоб уряд унормував своє відношення

[14а] *З Трибуни.* Промови українських послів і сенаторів у польських соймі і сенаті. (Промова посла С. Хруцького в Соймі, 28 червня 1924 р.), Львів-Луцьк-Холм-Берестя, 1925, ст. 82-83.

...Уряд має намір запровадити автокефалію православної церкви, але знову ж порушуючи основи канонічного права. Коли заходи одержати згоду на автокефалію у патріярха московського Тихона скінчилися нічим, тоді уряд звернувся до патріярха царгородського, хоча й у даному разі таке або інше рішення того патріярха не є законним і важним. Але й така дорога до цілі не довела. Тоді уряд вибрав іншу методу, — і тепер ми вже бачимо, як повітові старости з наказу центральної влади вимушують у православного духовенства підписів за впровадження автокефалії. Так, староста повіту Володимирського, п. Маліновскі, скликав на 14. червня 1924 р. духовенство з цілого повіту і запропонував йому здеклярувати свою згоду на впровадження автокефалії. Це саме робить староста Рівенського повіту і інші старости, що часом застосовують лише інший спосіб витягування потрібних підписів... Утворилася така ситуація, що світська державна влада, влада чужовірна, переводить, призначає і звільняє з парафій православне духовенство, зовсім ігноруючи православних єпископів і навіть самого митрополита... Отже фактичним адміністратором православної церкви в Польщі є Департамент ісповідань, воєводи й старости, а патріярхом «автокефальної» церкви православної в Польщі є міністер ісповідань. Отже, нема нічого дивного, що справи, які торкаються виключно внутрішнього устрою й життя православної церкви, уряд трактує як виключно державні...».

[15] *Нива,* 1925, ст. 276.

до якогось віровизнання дорогою закону, розуміється, за попереднім порозумінням з правною репрезентацією даного віровизнання.[16]

Українці, як найсильніша православна група, мали свою максимальну програму. Вони змагали до цього, щоб церковний осередок був на українській території, як теж, щоб у Православній Церкві в Польщі українці могли виявити своє національно-релігійне обличчя, тобто, щоб Церква на українських землях була українізована.

Дехто з чільних українсько-православних діячів хотів бачити автокефалію Православної Церкви в Польщі побудовану на зовсім інших основах. Отже треба було б перевести основну реорганізацію цілої церковної системи. Ця реорганізація мала б ось-як виглядати: всі українські парохії (Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя) і білоруські парохії підлягали б своїм єпископам, тобто українцям і білорусинам, об'єднаним у дві митрополії, українську та білоруську. Знову ж обидві митрополії патріярхові всієї Польщі, який був би символом єдности Церкви та опікувався б православними меншинами (чехи, росіяни, поляки).[17] До речі, це не була зла думка. Така реформа була б оздоровила внутрішні відносини в Православній Церкві в Польщі, а навіть її скріпила, бо на місце безнастанної національної та релігійної ворожнечі була б прийшла співпраця, яка принесла б зі собою відпорність на різні зовнішні атаки.

Серед білорусів автокефалія не викликала якогось аж надто великого ферменту, бо вони не мали таких великих бажань щодо устрою Церкви. Вони вдоволялись меншими вимогами: уживати білоруську мову в проповідях, як теж в розговірній мові духовенства з білоруською людністю; узгляднювати кандидатів-білорусинів при обсаді єпископських катедр.

Контр-автокефальну білоруську групу очолював сенатор В'ячеслав Богданович, що не признавав цієї автокефалії за канонічну. Він теж заснував « Старо-православну Церкву » в Вільні, проклямуючи стислу залежність її від московського патріярха.[18] Однак ця група опісля збанкрутувала, бо старалася звести білоруський церковний рух на промосковську орієнтацію.

---

[16] Piotrowicz, *op. cit.*, pag. 8.

[17] Арсен Річинський, *Проблеми української релігійної свідомости,* Володимир Волинський, 1933, ст. 270.

[18] *Діло,* Львів, 1925, ч. 137; *Нива,* 1925, ст. 275.

Зате росіяни не мали ніяких застережень щодо автокефалії, бо вони на ній нічого не тратили, навпаки, затримували попередній стан посідання, тобто надалі мали церковний провід у своїх руках, та надавали тон усій церковній політиці, а це знову спричиняло часті конфлікти в лоні самої Церкви та від'ємно впливало на її релігійне життя.

Автокефалією завершилося на деякий час зовнішнє оформлення Православної Церкви в Польщі. Її внутрішню організацію оформило т.зв. « Положення про внутрішнє канонічне впорядкування св. Автокефальної Польської Православної Церкви ».

3. ВНУТРІШНІЙ УСТРІЙ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

В перших роках Православна Церква в Польщі управлялася старими правилами, тобто московсько-синодальними. Автокефалія, нові обставини та життєві вимоги змусили її вести деякі зміни в її внутрішнє організаційне життя. Щодо внутрішнього устрою Православної Церкви в Польщі, то його досить докладно подавало « Положення про внутрішнє канонічне впорядкування св. Автокефальної Польської Православної Церкви, прийняте св. Синодом 23 квітня, 5 червня й 1 грудня 1925 р. », опубліковане в « Воскресному Чтенії » в 1926 р.[19]

Згідно з цим « Положенням » ієрархію польської Церкви становили: митрополит, єпархіяльні та вікарні єпископи (парагр. 4, 22, 26).

Митрополитові належалася найвища честь, влада та при-

Сенатор В'ячеслав Богданович — визначний теолог, секретар Всеросійського Собору в 1917-18 рр., а опісля ректор православної Духовної Семінарії у Вильні. Утворення нової церковної спільноти викликало великий крик у пресі. Тоді митр. Діонісій наказав виленському архиєпископові Теодосієві кинути клятву на сенатора Богдановича. Архиєп. Теодосій не відважився на це. Тоді митр. Діонісій сам поїхав до Вильна, відбув конференцію з делеґатом польського уряду і клятву, що мала бути проголошена дня 14.VI.1925 р. в усіх виленських церквах, стримано, бо вдалось поль. урядові й митр. Діонісієві перетягнути декого на свій бік, а другий основник, посол Коханович, мусів виїхати на радянську Білорусь. Отже не стало вимаганого числа осіб до заснування церковної громади, якої статут міг би уряд апробувати.

[19] о. прот. П. Табінський, *Новіші реформи в Православній Церкві,* Луцьк-Ковель-Кремінець на Волині, ст. 25-35; *Воскресное Чтение,* Варшава, 1926, ч. 36, ст. 566-568.

вілеї. Його конкретні права були ось-які: 1. опікується своєю митрополією (тобто цілою Православною Церквою в Польщі); 2. скликує св. Синод і краєві собори та проводить ними; 3. потверджує вибір єпископів та з єпископами митрополії висвячує їх; 4. являється найвищим представником Православної Церкви перед державною владою та має обов'язок заступатися за неї; 5. звертається до цілої Церкви в Польщі з науками та пастирськими закликами; 6. уділяє спеціяльного (« нарочитого ») благословення духовним та світським особам за їхню корисну працю для Церкви та нагороджує їх іншими нагородами; 7. дбає про своєчасне заміщення єпископських катедр; 8. про своєчасне одержання з Царгороду св. Мира для польської Церкви; 9. дає архиєреям відпустки поза межі їх єпархій та держави; 10. дає архиєреям братні поради щодо їхнього особистого життя, як теж і щодо пастирської праці, а на випадок ігнорування предкладає це Синодові; 11. приймає на себе ролю посередника між архиєреями в їх особистих суперечках, коли вони до нього добровільно звертаються, при чому його рішення мають для обох сторін обов'язуючу силу; 12. має право візитації всіх єпархій в Польщі; 13. приймає скарги на архиєреїв та дає їм відповідний хід; 14. його ім'я згадується в усіх православних церквах в Польщі; 15. його становище незмінне аж до смерти. Крім цього митрополитові мала підлягати безпосередньо синодальна канцелярія, якої урядовців він сам назначав і звільняв. Він теж мав мати спеціяльні зовнішні відзнаки й титулувався: « Його Блаженство, Блаженніший Митрополит ».

Єпархіяльних і вікарних єпископів мав вибирати св. Синод, яким проводив митрополит. Хоч би навіть більшість св. Синоду висловилася за кандидатом, то за митрополитом залишалося право відкинення й непризнання. Про якусь рівність між єпархіяльними та вікарними єпископами не було навіть мови, хоч у Православній Церкві так багато говориться про рівність і рівноправність єпископів. Вікарні єпископи — це безголосні виконавці волі свого правлячого єпископа, що на першу його примху могли опинитися десь у жировицькому чи мілецькому манастирі на « хлібі й картоплі » під « началом » ігумена. Влада такого вікарного єпископа в порівнянні з членом консисторії чи його власним повітовим протоєреєм була куди нижча.[20]

---

[20] Табінський, *нав. твір,* ст. 28.

Єпархіяльних і вікарних єпископів можна було судити, переносити з однієї до другої єпархії чи навіть звільняти. Одинокий митрополит виходив в цьому положенні « нерушимий », що витворило своєрідну « непомильність і непрогрішимість » митр. Діонісія. Це не було зовсім правильно з точки поглядів Канонів Православної Церкви, бо Канони цієї ж Церкви вираховують умовини, під якими не тільки митрополити, а навіть і патріярхи можуть підпасти під церковний суд і бути покарані позбавленням становища та ще й анатемою.[21] Тільки Римський Єпископ, — з погляду канонів і церковної історії — найвища касаційна й апеляційна влада для всіх осіб, що їх засудили собори, місцеві чи вселенські, — є на своєму становищі незмінний, формально непідсудний і наділений благодатним даром непомильности.[22]

Православна Церква в Польщі хотіла в багатьох речах наслідувати щодо устрою католицьку систему, однак не завжди це їй удавалося. Не могло це вдаватися з простої причини, бо Православна Церква в Польщі не мала католицької традиції та обоснования, а вже ніяк внутрішньої сили та авторитету Католицької Церкви.

« Положення » про внутрішній устрій Православної Церкви в Польщі, після його опублікування в 1926 р., викликало критику, — що воно неканонічне. Оборону його взяв на себе архиєп. Олексій Громадський.[23]

---

[21] *Книга Правилъ Святихъ Апостолъ, Святихъ Соборовъ Вселенскихъ і Помѣстнихъ и Святихъ Отецъ,* Москва, 1901, ст. 180-182 (Правила Сардікійскаго Собора 3, 4, 5).

[22] Там же, ст. 181, Правило п'яте: « Аще будет на которого єпископа донос й єпископи окрестниє собравшись низложат єго з єго степени, а он, перенося дело, прибегнет к блаженнішему єпіскопу римскія церкви, сей же восхощет вняти єму, й признаєт праведним возновити изслѣдованіє дела о нем: ...Аще же кто востребуєт, чтоби діло єго паки вислушано било, й по прошенію єго, заблагоразсуждено будет римским єпіскопом от себе послати пресвитеров... да учинит, что благоразумнішему єго разсужденію за благо возмнится. Отвещали єпіскопи: изреченноє пріємлем.

(Знаємо теж із історії приклади. Нпр. апелювали до Апостольського Престолу на своє засудження соборами св. Атанасій Олександрійський, св. Іван Золотоустий, св. Флавіян Царгородський, св. Ігнатій Царгородський і інші).

[23] *О каноничности « Положенія » о внутренном устройстве Прав. Церкви в Польще,* « Воскресноє Чтеніє », Варшава, 1927, ч. 7, ст. 91-94. Там він пояснює про досмертну незмінність варшавського митрополита в тому

За основу навчання віри взято загальноприйнятий « Пространний Катихизис » московського митрополита Филарета. Цей « Катихизис » в 1927 р. перекладено було на польську мову, однак з різними відхиленнями й невірностями з оригіналом, і то щодо фундаментальних правд навчання Православної Церкви.[24]

Під адміністративно-територіяльним оглядом (стан у 1930 році) Православна Церква в Польщі творила одну митрополію, що поділялась на 5 єпархій.[25]

Головою Православної Церкви в Польщі був Блаженніший Діонісій, митрополит варшавський і волинський і всієї Польщі, священо-архимандрит Почаєво-Успенської Лаври.

Склад Священного Синоду Православної Церкви в Польщі: митр. Діонісій — голова; члени: Теодосій, архиєп. виленський і лідський, Олександер, архиєп. поліський і пинський, Олексій, архиєп. гродненський і новогрудський; діловий керівник — архиєп. Олексій.

При митрополії (у Варшаві) були ще: Комітет Емеритальної Каси Православного Духовенства в Польщі та Православне Митрополиче Добродійне Об'єднання.

сенсі, що митрополит не має права самовільно опустити свого становища. Але це зайве пояснення, бо ніякий єпископ немає права опустити своєї пастви. Це очевидний софізм.

[24] о. Табінський, *нав. твір,* ст. 30-31, подає наочний приклад такого відхилення.

« *Пространний Християнскій Катихизис Православния Кафолическія Церкви* »: Вопрос: Какое священноначаліе может простирать свое дѣйствіе на всю Кафолическую Церковь?

Отвѣт: Вселенскій Собор.

Воспрос: Какому священноначалію подчинени главния части Вселенской Церкви?

Отвѣт: Православним патріярхам і святѣйшему Синоду.

Obszerny chrześcijański Katechizm Św. Kościoła Prawosławnego.

Pytanie: Jaka zwierzchność duchowna może rasciągac swoją władzę na cały Powszechny Kościół?

Odpowiedź: Najświętobliwszy Patrijarcha Ekumeniczny.

Pytanie: Jakiej duchownej zwierzchności podlegają główne części Prawosławnego Kościoła?

Odpowiedź: Najświętobliwszym Patrijarchom i Metropolitom.

[25] *Православний церковно-народний Календарь на 1931 год.,* Издательство « Добро », Варшава, ст. 49-50.

Єпархій було п'ять: 1. Варшавсько-Холмська, Волинська, Виленська, Гродненська і Поліська.

Варшавсько-Холмська єпархія; єпархіяльний єпископ — митр. Діонісій. Територія: варшавське, лодзське, келецьке, люблинське, познанське, поморське, краківське, львівське, тернопільське і плеське воєвідства. Благочиній (деканатів) — 8, приходів (парохій) і філій — 85. Манастирі: Почаєво-Успенська Лавра і Яблочинський Святоонуфріївський манастир (чол.). Православного населення — 229.000.

Волинська єпархія: єпархіяльний єпископ — митр. Діонісій; вікарний єпископ — Симон, єп. крем'янецький (Крем'янець, Богоявленський манастир). Територія: волинське воєвідство. Благочиній — 56, приходів — 680. Православного населення — 1,238,530. Манастирі: чоловічі: Загаєцький Св. Івана Милостивого, Крем'янецький Богоявленський, Дерманський Св. Троїцький і Дубенський Хрестовоздвиженський; жіночі: Корецький Воскресенський, Зимненський Святогорський Успенський і Обичський св. Миколаївський.

Виленська єпархія: єпархіяльний єпископ — Теодосій, архиєпископ виленський і лідський. Територія: ціле виленське воєвідство і три повіти новогрудського воєвідства (воложинський, лідський і столпецький). Приходів і філій — 170. Православного населення близько 500,000. Манастирі: Чоловічий манастир Св. Духа й Св. Троїцький у Вильні; жіночі: Св. Маріїнський і Березвечський, що поміщувався в Св. Троїцькому чоловічому манастирі.

Гродненська єпархія: єпархіяльний єпископ — Олексій, архиєпископ гродненський і новогрудський. Територія: ціле білостоцьке воєвідство і 4 повіти новогрудського воєвідства (новогрудський, несвежський, барановичський і слонинський). Приходів і філій — 179. Православного населення — 648,400. Манастирі чоловічі: Гродненський Св. Борисо-Глібський і Жировицький; жіночий у Гродні.

Поліська єпархія: єпархіяльний єпископ — Олександер, архиєпископ поліський і пинський; вікарний єпископ — Антоній, єпископ Каменя Коширського. Територія: поліське воєвідство. Благочиній — 26, приходів і філій — 319. Православного населення — 854,700. Манастирі: Мілецький Св. Миколаївський. При Консисторії був іще Єпархіяльний Місіонерський Комітет.

Кожна єпархія мала свою окрему Консисторію.

Військове духовенство підлягало безпосередньо митр. Діо-

нісієві та міністерству військових справ (Wydział Prawosławny przy Biurze Wyznań Niekatolickich Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Під матеріяльним оглядом Православна Церква в Польщі була досить добре забезпечена, хоч сьогодні загально пишеться, що Православна Церква в Польщі не мала ніяких середників до життя. Правда, багато землі забрав польський уряд та Римокатолицька Церква, але все ж таки настільки ще остало, що з цього в основному удержувалося духовенство й церковні установи. Поважну суму на прожиток духовенства приносили « треби », як оплата з нагоди різних священнодійств. Крім того Православна Церква мала ще велику поміч у грошах від держави, якої уряд кожнорічно призначував поважні суми для неї.[26]

Етат православного віровизнання на 1931/2 р. був такий: митрополит — 1, єпархіяльних єпископів — 4, вікарних єпископів — 2, членів варшавської консисторії — 4, членів єпархіяльних консисторій — 16, секретар варшавської консисторії — 1, секретар канцелярії св. Синоду — 1, секретарів єпархіяльних консисторій — 4, референт варшавської консисторії — 1, референтів канцелярії св. Синоду — 3, референтів єпархіяльних консисторій — 4, урядників канцелярії св. Синоду — 2, урядник варшавської консисторії — 1, урядників єпархіяльних консисторій — 4, возьний св. Синоду — 1, возьний варшавської консисторії — 1, возьні єпархіяльних консисторій — 4, парохів — 1,030, ректорів церков — 340, вікаріїв — 60, дияконів — 53, псаломщиків — 1,383. Разом: 2,920 осіб.

Якщо якийсь єпископ відходив на « спочинок » на власне бажання чи карною дорогою, то польський уряд забезпечував його державною пенсією. І так, нпр., коли уступив зо свого уряду гродненський єпископ Антоній Марценко, якого преса

---

[26] Для ілюстрації подаємо видатки міністерства віровизнань і освіти за 1931'2 р., що пішли на Православну Церкву в Польщі. Загально було призначено на Православну Церкву 2.117.980 золотих. На це складаються такі позиції: 1. особові дотації — 1.345.980 зол.; 2. емеритури — 2.000 зол.; 3. речеві видатки церковних установ — 170.000 зол.; 4. підмоги й стипендії — 250.000 зол.; 5. будівельний фонд — 240.000 зол. Крім цього прелімінновано ще 182.000 зол. на варшавський духовний інтернат, а на крем'янецький та виленський інтернати — 76.020 зол. Пор.: Віроісповідання в Польщі в прелімінарі буджету Міністерства В. й. О. на 1931'2, « Нова Зоря », Львів, 1931, ч. 21.

сильно заатакувала за речі, що йдуть у розріз з єпископською достойністю та пристойністю, хоч він сам мотивував своє уступлення злим станом здоров'я, польський уряд розпорядком міністра В. Свєнтославського признав йому дня 6.III.1938 р. пенсію з фондів Міністерства.[27] Св. Синод призначив єп. Антонієві за осідок мілецький манастир.

Хоч була вже автокефалія, « Положення » та до деякої міри впорядковані стосунки з польським урядом, то все ж таки багато речей було ще таких, які вимагали спеціяльного полагодження. Тим мав зайнятись Всепольський Православний Церковний Собор, що мав вирішити всі неясні справи.

4. СОБОР ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

За ввесь час свого існування Правосл. Церква в Польщі прямувала до скликання собору, який остаточно й дефінітивно унормував би церковно-правне життя, зовнішнє й внутрішнє. Перші спроби почалися ще за часу архиєп. Юрія Ярошевського. Робилося багато руху, а ще більше говорилося та писалося про конечність вирішення деяких питань соборовим порядком.

Одно з головних завдань цього собору мало бути вирішення т.зв. соборноправности, тобто подати значення й межі, в яких вона мала проявлятися в Православній Церкві в Польщі. Ця засада соборноправности, до речі, зроджена з протестантського духа, стала дуже поширена в православно-церковному світі.

Православна ієрархія в Польщі, як теж круги, що стояли близько до неї, зовсім не захоплювались ідеєю соборноправности чи виборности ієрархії і духовенства. Навпаки, можна було помітити своєрідну « соборобоязнь ».[28] Ієрархія хотіла мати контролю навіть над самим собором, а це ж знову не було згідне з духом православного Сходу.[29] Подібну спробу осудили навіть російські єпископи-еміґранти в Сербії.[30]

---

[27] *Oriens,* Warszawa, marz. — kwiec., 1937, pag. 51.

[28] *За свободу,* Варшава, 1927, ч. 55.

[29] « *Маргариновая соборность* », там же, 1928, ч. 201.

[30] *Діянія Русскаго Всезагранічнаго Церк. Собора 8-20.XI.1921 в Сремских Карловцах,* Сремски Карловци, 1922, ст. 32 (в доповіді А. Васильева): « таковая работа несогласна с духом Православной Соборной Церкви и отзивается латинщиной, где клир и пасомие — два отдельних міра... ».

Вкінці дійшло таки до того, що собор треба було скликати. На це склалися дві безпосередні причини: 1. внутрішня — унормувати внутрішньо-національні непорозуміння, і 2. зовнішня — небезпека з боку т.зв. « ревіндикації », тобто загроза втрати церковного майна в користь Латинської Церкви.[31]

Задля цих причин митр. Діонісій, супонуючи, що автокефалія дає йому до цього повні права, почав заходи в справі собору, залишаючи польські державні круги на боці. В грудні 1929 р. св. Синод постановив скликати собор. День собору назначено на 12 лютого 1930 р. Заряджено вибори на членів собору, який мав складатись із 82 учасників, духовенства й мирян пополовині. Перед тим мали ще відбутись посередні вибори (парохіяльні, деканальні, повітові...). В середині передсоборової акції польський уряд заборонив скликати собор. Митр. Діонісій мусів відкликати те, що розпочав і піти на переговори з урядом. В справі цієї заборони уряду посольський « Український Клюб » склав « наглий внесок » в Адміністраційній Комісії, щоб звідти перенести справу на соймову арену.[32] Тут слід згадати, що на тих виборах, що їх зарядив митр. Діонісій, було багато зловживання в некористь українців.[33]

Свою заборону польський уряд мотивував тим, що митр. Діонісій робив це без порозуміння з державою, а далі, що засади, на яких мав відбуватися собор, були б викривленням ідеї соборноправности, й як такі не могли б відповідати тогочасним життєвим вимогам Православної Церкви, ані теж багатим традиціям її існування в давній Польщі.[34] Уряд робив іще закид ієрархії, що вона допустилася деяких неправильностей.[35] Це були причини, чому польський уряд перейняв ініціятиву собору в свої руки.

Вкінці митр. Діонісій виклопотав дозвіл на скликання собору. Але уряд поставив свої вимоги: Православна Церква мусить визнати зверхність цивільної влади над церковною. Це

---

[31] Piotrowicz, *op. cit.*, pag. 10.

[32] *Нива,* 1930, ст. 30-40; *Православний... Календарь,* ст. 57.

[33] *Нива,* 1930, ст. 40. — Др. Річинський виказує докладними статистичними данами, що Волинь і Полісся виходили в порівнянні з іншими дуже покривджені. У варшавській єпархії 7 парохій висилало одного делегата, а на Волині й Поліссі треба було аж 26-28 парохій.

[34] Piotrowicz, *op. cit.*, pag. 9.

[35] *Православний... Календарь,* ст. 57.

проявилось у тому, що тільки президент держави, голова Церкви має право скликати собор. Над передсоборовими засіданнями й самим собором мала бути постійна контроля польського уряду. Вища церковна влада мала надати православ'ю польський вигляд. Першим відгомоном останнього було введення польської мови, як урядової, в актах собору й в офіціозі митрополії Wiadomości Kościoła Prawosławnego та від тієї хвилини почав лунати в митрополичій катедрі в Варшаві польський церковнонаціональний гімн Boże coś Polskę...[36]

В травні 1930 р. польський уряд покликав спеціяльну т.зв. Мішану комісію, якої завданням було опрацювати напрямні Передсоборового Зібрання, яке мало попередити властивий собор. Вона подала: 1. правильник Передсоборового Зібрання, 2. головні засади Собору і 3. програму праці майбутнього Собору.[37] В склад тієї комісії, крім церковних осіб, входили: директор департаменту віровизнань — Ф. Потоцький, начальник відділу національностей міністерства внутрішніх справ — Г. Сухенек-Сухецький і начальник східнього відділу міністерства заграничних справ — Т. Голувко.[38]

Завершенням праць тієї комісії був декрет президента Польщі від дня 30 травня 1930 р. на ім'я митр. Діонісія, яким проголошено офіційний дозвіл на Собор. Декрет публічно проголошено дня 1.VI.1930 р. в митрополичому храмі в Варшаві в присутності високих церковних та державних достойників (трьох міністрів, шеф президентської канцелярії і інші). По проголошенні декрету митр. Діонісій видав окреме послання « ко всѣм вѣрним чадам Православной Церкви в Польше », в якому з'ясував важливість справи Собору та назначив день і місце першого Передсоборового Зібрання — 29.VI.1930 р. у Варшаві.[39]

В назначений день відбулось відкриття Передсоборового Зібрання, в якім під проводом митр. Діонісія взяли участь: архиєп. Олександер і Олексій, два представники професорів православної теології в Варшаві й 25 делеґатів від духовенства й мирян, як теж три представники польського уряду, що мали

---

[36] Др. А. Річинський, *Торжество Православія,* « Діло », Львів, 1930, ч. 281.

[37] Piotrowicz, *op. cit.*, pag. 10.

[38] *Православний... Календарь,* ст. 57.

[39] Там же, ст. 58-59, подає повні тексти президентського декрету й послання митр. Діонісія.

тільки дорадчий голос.[40] На діловому засіданні дня 30.VI.1930 р. вибрано президію Передсоборового Зібрання. Головою, з уряду, став митр. Діонісій, а заступником прот. Володимир Юзьвюк та проф. І. Огієнко.[41] Секретарями стали: Б. Лелявський і М. Кобрин. Там теж було вибрано шість комісій, яким доручено випрацювати різні питання.[42]

Від польського уряду в тому Передсоборовому Зібранні брали участь: згадувані вже Ф. Потоцький (що виконував аналогічні функції до колишнього оберпрокурора московського синоду) і Сухенек-Сухецький та волинський воєвода Г. Юзефський.[43]

Покриття передсоборових і соборових видатків перейняв на себе польський уряд і в тій теж цілі виплатив був 200,000 золотих.[44]

Одним із проявів праці Передсоборового Зібрання був проєкт внутрішнього канонічного устрою Православної Церкви в Польщі, що випрацював архиєп. Олексій.[45] Проєкт цей поклав дві ясні засади: 1. довести до мінімум соборноправність і 2. відсунути впливи польського уряду від справ Церкви. Архиєпископ Олексій зовсім забував про те, що багато речей у його проєкті було таких, на які польський уряд був би ніколи не погодився. Такі нпр. справи, як відбування соборів, номінація єпископів

---

[40] Там же, ст. 61-62.

[41] *Досвід Православія,* « Нова Зоря », Львів, 1929, ч. 16.

Проф. І. Огієнко, який до того часу зумів собі придбати довір'я в польському уряді та значний вплив на церковні справи, виголосив на початку 1929 р. у Варшаві публічну доповідь « Доля української православної Церкви та її сучасний стан ». Ту доповідь влаштував польський « Інститут дослідження справ національних меншин ». Як на колишнього українського міністра, — тон і характер доповіді були надто польсько-патріотичні. В протилежності до своїх давніх тверджень і писань (нпр. в « *Приєднання української церкви до московської* », Варшава, 1924), тепер Огієнко виспівує, що незалежна Польща воскресла з мертвих, і українське громадянство сподівається від польського уряду привернення українській Православній Церкві її старих традицій і засад, що по його думці було « логічним наслідком відродження незалежної Польщі ». Вкінці Огієнко взивав польське міністерство віровизнань і освіти утворити комісії фахівців для розроблення пляну реформ, у тім дусі, в Прав. Церкві в Польщі.

[42] *Православний... Календарь,* ст. 64.

[43] *Oriens,* 1935, pag. 82.

[44] Ibid., 1935, pag. 120.

[45] Piotrowicz, *op. cit.,* pag. 23-31.

і вищого духовенства, усування з урядів нельояльного духовенства, покликування органів церковного заряду і т.п., мали вповні належати до церковної ієрархії. Коли мова про ці справи, то треба сказати, що навіть Римо-католицька Церква, яка мала конституцією спеціяльно забезпечені різні права й привілеї, була приневолена признати інгеренцію державної влади в деякі свої права на основі конкордату.[46] Проєкт мав на меті своєрідне відділення Церкви від держави.[47] хоч при кінці (60 постанова) куртуазійно наказував в церквах молитися за найвищу державну владу Польщі.

З самої конструкції проєкту виходило, що понад краєвим собором стоїть митрополит, а це не зовсім згідне з духом соборноправности, бо в консеквентно переведеному соборноправному устрою саме краєвий собор є найвищою владою. Тому теж III-ій розділ проєкту — « Краєвий Собор » — дуже загальниково сформулований щодо компетенцій краєвого собору. Зате II-ий (« Голова Церкви ») і IV-ий (« Собор Єпископів ») розділи дуже точно розроблені, спрецизовані. На основі цих розділів уся майже влада належала до ієрархії, а зокрема: вибір єпископів, видавання заряджень про внутрішній церковний заряд, з'ясовування перед державною владою незгідности державних законів і постанов з духом православних канонів, обговорювання постанов краєвого собору, як теж їх апробування або відкидання, як неважних. Собор єпископів хотів перейняти на себе компетенції краєвого собору.

Дальшою владою Православної Церкви в Польщі мав бути Священний Синод, складений тільки з єпархіяльних єпископів, без участи вікарних. Він мав рядити актуальними справами Церкви. Головою Священного Синоду мав бути митрополит, якого мав вибирати Собор Єпископів. Митрополит мав репрезентувати Церкву назовні й йому мало підлягати, поза звичайним єпархіяльним клиром, спеціяльне військове духовенство. Уряд митрополита — досмертний.

Проєкт обговорює ще компетенції єпархіяльних єпископів і консисторій, та багато інших проблем, зв'язаних з устроєм.

---

[46] Angelus Perugini, *Concordata vigentia notis historicis et iuridicis declarata*, Romae, 1934, pag. 31-50 (Concordatum cum Polonia).

[47] Piotrowicz, *op. cit.*, pag. 26: « Św. awtokefaliczna Cerkiew Prawosławna w Polsce rządzi się własnemi prawami cerkiewnemi i w zgodzie z prawem państwowym, niesprzeciwiającem się zasadom prawosławnego ustroju cerkiewnego ».

Загально говорячи, проєкт дуже зручно й старанно обминає все те, що ієрархії не під смак, тобто участь світського елементу та принципові засади дійсної соборноправности в управі Церкви.

Поодинокі комісії Передсоборового Зібрання збиралися рідко, а деякі з них зовсім не працювали. На просторі 1930-1935 рр. всі комісії разом мали 71 засідань-сесій.[48] В дальших роках передсоборові праці йшли ще повільніше, а вкінці вже зовсім затихли.

Ціла історія краєвого собору в Польщі нагадує « предсоборное присутствіе » з 1906-7 рр. в Петербурзі. Коли було все готове до собору, тоді російський уряд відложив скликання собору до часу, якого захоче цар, тобто « ад калєндас ґрекас... ». Так сталось із собором в Польщі...

За вісім років праці передсоборові комісії приготовили « Внутрішній статут Польської Автокефальної Православної Церкви », що його дня 9.XI.1938 р. предложив єпископат міністерству віровизнань і освіти. Той статут, відповідно змодифікований і одобрений митрополичим Синодом, прийняла рада міністрів дня 10.XII.1938 р. і він став правом Православної Церкви в Польщі.[49]

Варта ще згадати цікаве явище, що рішальні православні чинники, які спочатку ентузіязмувалися ідеєю Собору, пішли беззастережно на руку польському урядові: заступити суттєве завдання Собору — президентським декретом. Своє становище в цій справі православна сторона пояснювала тим, буцім-то, що Собор не зміг би виконати свого завдання з ось-яких причин: 1. серед православного духовенства брак спеціялістів для опрацювання низки питань у комісіях; 2. сойм, складений в переважаючій більшості з неправославних, ворожо потрактував би постанови Собору; 3. католицькі чинники вживали б далекойдучі пресії на якнайбільші обмеження прав і привілеїв Православної Церкви, використовуючи свої широкі впливи, і врешті 4. (збоку ієрархії) страх перед національно-реформаторськими чинниками, які могли б підчас Собору з'явитися в особах делеґатів українського, білоруського чи навіть російського церковного суспільства. З тих головних причин керівні круги Пра-

---

[48] *Oriens*, 1935, pag. 120.

[49] *Добрий Пастир*, Станиславів, 1939, ст. 110; *Oriens*, 1939, pag. 23-4.

вославної Церкви воліли мати тимчасово до діла з готовим президентським декретом, який ніби мав скріпити дотогочасні права Православної Церкви в Польщі.[50]

5. ДЕКРЕТ ПРЕЗИДЕНТА ПОЛЬЩІ ПРО ВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ ДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Завершенням змагань Православної Церкви в Польщі щодо її правного положення та оформлення був декрет президента держави, виданий дня 19.XI.1938 р. Той декрет мав значення « зовнішнього статуту » Православної Церкви в Польщі, бо нормував її відношення до держави й навпаки. Декретом « заспокоєно » було 115 статтю польської конституції з 1921 р., яка каже, що правне унормування відносин релігійних меншин до держави має бути « в порозумінні з правною репрезентацією церковної одиниці ». Польський уряд мабуть визнав за правну репрезентацію Св. Синод, а не Собор, якого навіть не скликав. Декрет цей уневажнював « Тимчасові Правила » з 1922 р., які до того часу мали правне значення.[51]

Декрет президента — це своєрідний конкордат між Польщею та Православною Церквою, однак тільки односторонний, бо держава накинула його Церкві, а не стався він на основі взаємного порозуміння.[52]

Тепер приглянемось до головніших постанов того декрету.

А) НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПАПЦ ВІД ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ

На основі того декрету Польська Автокефальна Православна Церква, зберігаючи в догматичних і канонічних справах єдність з Соборною Східньою Православною Церквою, унезалежнювалась від будь-якої заграничної влади, духовної чи світської. ПАПЦ мала користати в своєму внутрішньому житті з цілко-

---

[50] *Таки декрет, а не собор,* « Діло », 1938, ч. 66: ...Діонісій знав іще про цей декрет скоріше, бо дня 26.IX.1937 р., у Букарешті сказав: « Оскільки нам відомо, незабаром має ввійти в життя основний закон про положення Православної Церкви в Польщі »...

[51] *Oriens,* 1938, pag. 185.

[52] *Декрет про відношення польської держави до православної Церкви,* « Нова Зоря », 1938, ч. 90.

Олександер Семенко, *Декрет і Конкордат,* « Діло », 1939, ч. 11.

витої свободи в управі собою, але тільки в межах державного законодавства. В релігійно-моральній ділянці вільно було їй порозумітись із іншими Православними Церквами, як теж безпосередньо з підчиненим собі духовенством і вірними. Держава запевнила свою поміч у виконуванні згідних з законом постанов, властивих церковній владі: 1) усунення духовної або іншої особи з заниманого церковного становища; 2) позбавлення управнень, що в'яжуться з духовним станом і 3) в інших випадках, що їх передбачував державний закон.

В научних заведеннях, що їх удержувала держава або самоуправні уряди, та яких програма навчання охоплювала молодь до 18 р. життя, наука релігії мала бути обов'язкова для молоді ПАПЦ в рамках державних приписів. Учителями релігії могли бути особи, що їх призначила шкільна влада, але вони мусіли до цього мати кваліфікації та канонічну місію від єпархіяльного єпископа. Урядова мова церковної влади і церковних урядів — польська, однак, якщо якийсь петент звернувся в іншій мові, тоді можна вживати його мови.

Духовні ПАПЦ в часі Богослуження мали відмовляти молитву в наміренні Річипосполитої, її президента, уряду й війська, а після того мав співатися гімн-молитва « Боже цось Польскен... » в прияві целебруючого духовенства.

Б) ЦЕРКОВНА ВЛАДА Й ЇЇ ВИБІР

Голова ПАПЦ — митрополит. Він водночас — архиєпископ варшавської єпархії і ієроархимандрит Почаївської Лаври. Орган, що нормував би справи Церкви — Загальний (генеральний) Собор, складений з єпископів і представників духовенства й мирян. Собор міг скликати митрополит, після порозуміння з міністром віровизнань і освіти, на підставі розпорядку президента. Орган, що нормував би справи, які переходять межі компетенцій єпархіяльного єпископа, — це « Собор Єпископів » з митрополитом на чолі. Виконний орган « Собору Єпископів » — Священний Синод. Митрополита ПАПЦ мав вибирати елекційний собор, що його скликував би заступник митрополита після порозуміння з міністром віровизнань і освіти на підставі декрету (« орендзя ») президента. — Склад елекційного собору: 1. заступник митрополита, як предсідник; 2. всі актуально урядуючі єпископи ПАПЦ; 3. дві духовні особи, й три світські особи від кожної єпархії; 4. два військові професійні духовники, що їх

призначила відповідна військова душпастирська влада; 5. намісник Почаївської Лаври; 6. два представники манастирів, що їх вибрали настоятелі чоловічих і жіночих манастирів цілої держави; 7. два представники, вибрані тими, що викладають на виділі православної теології університету ім. Й. Пілсудського, з-поміж себе.

Зібрання елекційного собору мало б попереджати переделекційне зібрання, складене з членів собору. Зібрання мало визначити трьох кандидатів на вакантне становище митрополита. Після визначення кандидатів переделекційне зібрання через окрему комісію мало впевнитися у міністра віровизнань і освіти (МВІО), чи з державних причин уряд не має нічого проти вибраних кандидатів. Якщо через спротив уряду залишилося б менше ніж два кандидати, переделекційне зібрання мало назначити нового або нових кандидатів, так, щоб ліста кандидатів мала принаймні два прізвища. Щодо кожної нової кандидатури треба було впевнитись у МВІО. Після повідомлення МВІО, що з боку уряду немає ніякого спротиву, заступник митрополита міг на наступний день скликати зібрання елекційного собору. По виборах і ствердженні їх правильности МВІО нововибраного митрополита мало представити президентові, якому складав присягу, та від якого діставав декрет-уповажнення зайняти становище митрополита. Митрополит мав мати постійного заступника, одного з єпархіяльних єпископів, що його, за згодою МВІО, вибирав собор єпископів.

ПАПЦ мала становити одну митрополію, яка під територіяльним оглядом поділялася б на єпархії. Зміна кількости єпархій мала залежати від ухвали собору єпископів і згоди МВІО. Єпархіяльних єпископів мав вибирати Собор єпископів з-поміж трьох кандидатів, що їх вибрало єпархіяльне зібрання та на яких погодився уряд. Вибраний єпископ присягав голові ради міністрів, та був представлений митрополитом президентові. Єпархіяльними і вікарними єпископами могли бути тільки особи, що скінчили в краю вищі теологічні студії. Єпархії мали поділятись на деканати і парохії. На творення деканатів і парохій, як також на устійнювання їх границь і на місця осідків парохів потрібна була згода МВІО. Деканів, парохів і вікаріїв мав назначувати єпископ, але про кожну окрему кандидатуру мусів повідомити воєводу, який міг спротивитися номінації. На випадок спротиву, єпископ мав право відклику до МВІО, який мав вирішити по одержанні відповідної опінії від митрополита.

Свячення могли одержати тільки такі особи, які мали б постійно запевнене церковне становище. Освіта духовного кандидата — закінчення державного православного ліцею або ступень маґістра православної теології православного виділу університету ім. Й. Пілсудського в Варшаві. Особи, які не мали польського горожанства не могли виконувати ніяких церковних урядів, ані займати становища або навіть мати якийсь мандат у ПАПЦ. Це рішення відносилося також до членів і новиків манастирів.

В) ЦЕРКОВНІ ДОБРА

Уряд точно означив простір земельної посілости, що не підлягала примусовому викупові, для правних одиниць ПАПЦ: 1. для митрополита — 180 гектарів; 2. єпархіяльного єпископа — 158 г.; 3. для кожної єпархіяльної консисторії — 125 г.; 4. для манастиря — 180 г.; для парохіяльних святинь відповідно до устійнення для неї складу духовенства й церковної служби: 1. на сирітські землі — 3 г.; 2. для вжитку пароха — 20 г.; 3. для диякона — 10 г.; 4. для псаломщика — 7 г.; 5. для парохіяльних святинь, що мали етат вікарія, — для пароха й вікарія разом — 30 г.

Надвишки ґрунтів поодиноких правних одиниць ПАПЦ, розуміється, понад вище подані норми, могли бути викуплені державою по трьох роках від дня введення в життя декрету президента в спосіб і на засадах, устійнених розпорядком міністра хліборобства, але в порозумінні з міністром віровизнань, якому безпосередньо підлягала ПАПЦ. Ці земельні норми відповідали нормам, що поставлено в конкордаті.[53]

Г) ДЕРЖАВНІ ДОТАЦІЇ

Держава запевнила ПАПЦ, відповідні її потребам, дотації в межах кредитів, призначених на ту ціль в державному бюджеті. Дотації на персональні видатки (місячні платні) були ось-які: 1. митрополит — 1075 золотих і 800 зол. на удержання митрополичого дому; 2. єпархіяльні єпископи — по 700 зол. і по 50 зол. на удержання єпископського дому; 3. вікарні єпископи — по 500 зол.; 4. парох — 60 зол.; 5. сакелярій — 60 зол.;

---

[53] Angelus Perugini, *Concordata...*, op. cit., pag. 44-47. (Article XXIV).

6. вікарій — 35 зол.; 7. псаломщик — 15 зол.; 8. студенти православної теології і вікарії митрополичої катедри — по 30 зол.

Ґ) ВІЙСЬКОВЕ ДУШПАСТИРСТВО

На чолі душпастирської служби православного віровизнання в війську мав бути військовий православний єпископ, покликаний на це становище з-поміж єпископів ПАПЦ міністром військових справ у порозумінні з митрополитом. Військового православного єпископа заступав протопресвітер. Номінація протопресвітера, військових деканів, капелянів і їх заступників належала до міністра військових справ, але на пропозицію військового православного єпископа.

Д) АКТИ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ

Аж до часу одноцілого, в усій державі, уреґулювання ведення актів цивільного стану парохи ПАПЦ мали вести акти цивільного стану (метрикальні) згідно з обов'язуючими державними приписами і підлягати в цій ділянці контролі й розпорядкам відповідних державних чинників.

Адміністративно Православна Церква в Польщі творила одну митрополію, що поділялася на п'ять єпархій. Персональний склад ієрархії в 1938-9 рр. був такий: Митрополит ПАПЦ — митр. Діонісій Валединський; 1) варшавська єпархія: єпархіяльний єпископ — митр. Діонісій, вікарний — єп. Тимотей Шретер; 2) виленська єпархія: єпарх. єпископ — архиєп. Теодосій Федасєєв, вікарний — єп. Матей Семашко; 3) поліська: єпарх. єпископ — архиєп. Олександер Іноземцев, вікарний — єп. Антоній Марценко;[54] 4) гродненська єпархія: єпарх. єпископ — єп. Сава Совєтов, вікарного єпископа не було; 5) волинська єпархія: єпархіяльний єпископ — архиєп. Олексій Громадський, вікарні — єп. Симон Івановський (Остріг) і єп. Полікарп Сікорський (Луцьк). Крім тих був іще один в « стані спочинку » — архиєп. Пантелеймон Ружновський, що перебував в жировицькому манастирі.

---

[54] *Oriens*, 1937, pag. 51, ...rownocześnie synod przyjął rezygnację zwolnił go nawet ze stanowiska wikariusza diecezji poleskiej i z tytułu biskupa kamienkoszyrskiego, przenosząc go całkowicie w stan nieczynny... obie uchwały synodu zostały zaakceptowane przez rząd...

Згідно з декретом Собор Єпископів мав збиратись раз у рік, а його постанови мав переводити в життя Св. Синод, якого членами були: митрополит, два єпархіяльні єпископи з вибору (на два роки) й військовий єпископ з уряду. Канцлєром Синоду став архиєп. Олексій. З світських людей найбільший вплив на дії Синоду мав доцент Юрій Рощинський, росіянин. Правним дорадником Синоду йменовано В. Сухенек-Сухецького, поляка.[55]

Ось так Православна Церква в Польщі вступила на новий шлях свого існування, здавалося, що мала багато прав і велику свободу, як також велику підтримку, а зокрема матеріяльну й моральну, від польського уряду. Але її розвій залежав не так від неї самої, як радше від польського уряду, який уважав її своїм знаряддям до далекойдучих не-церковних плянів у відношенні до православного населення. Польща поклала собі за одну з головних цілей — перетворити православних українців і білорусів у « православних поляків ». До такої роботи найкраще надавалася Православна Церква, яка мала в своїй ієрархії давніх вишколених русифікаторів, які відповідно до обставин, зміняючи свою політику, легко зуміли б повести польонізаторську роботу. Доволі дивна річ, що уряд польсько-католицького народу дуже фаворизував Православну Церкву, як ніби то національну польську Церкву, в її останньому виді.

Мимоволі приходить на думку порівняння — як писав Арсен Річинський з нагоди собору [56] — Берестейська Унія в історичному своєму розвитку стала Церквою чисто українською; мала бути за бажанням декого містком до польонізації, а стала заборолом проти польонізації, ще й опертим на світову могутність Риму. Недаремно тоді польська, навіть католицька, преса перестерігала перед твореннням надалі всяких уній та « обжондків », якщо вони мали давати таких владик, як Митрополит Андрій Шептицький. Натомість православіє в Польщі, в його останньому оформленні та при його проводі, було безперечно прямою й певною дорогою до польщення нашого народу, і тому не диво, що поляки так пильнували своє « польське православіє... ».

---

[55] *Добрий Пастир,* Станиславів, 1939, ст. 111; *Oriens,* 1939, pag. 25.

[56] Др. Арсен Річинський, *Торжество Православія,* « Діло », 1930, ч. 281.

III.

УНІЙНІ «ЗМАГАННЯ» ПОЛЬЩІ СЕРЕД ПРАВОСЛАВНИХ

1. В світі концепцій (55). - 2. Унійна праця під покровом польського Єпископату (61). - 3. Ватиканська Інструкція про напрямні унійної акції (65). - 4. Східні вітки західних Чинів у праці серед Православних (69). - 5. Підготовлення єпархіяльного східнього Духовенства (76). - 6. Пинські конференції (81). - 7. Успіхи і недачі унійної праці поляків (91).

1. В СВІТІ КОНЦЕПЦІЙ

З постанням польської держави 1918 р. виринуло в польській державній політиці нове питання: яку політику повести супроти своїх громадян? Основним бажанням поляків було створити сильну державу, яка не мала б у своєму нутрі ніяких ворожих елементів, що могли б в якійнебудь мірі ставити спротив наміченим плянам. Це не було легко, бо в склад польської держави входило багато інших національностей, і то доволі сильних під чисельним оглядом, як теж національно-свідомих. Польща хотіла бачити своїх громадян вірними синами своєї держави та польського народу. Тому теж увесь державний апарат змагав до того, щоб у якнайскорішому темпі переводити в життя намічені пляни. Всі ділянки суспільно-політичного та культурного життя поодиноких національних меншин зупинились під тяжкими пресіями збоку поляків. Щоб нічого не проминути, що могло б залишитись поза оком польської контролі, та жити своїм життям, польські чинники відразу зацікавились теж церковним питанням. В той час, як і взагалі за ввесь час польського панування, Церква була майже одиноким чинником оборони національних меншин проти денаціоналізації. В умовинах політичного життя в Польщі східній обряд став символом української та білоруської національної окремішности.

На превеликий жаль, наша українська спільнота, хоча мала цей же самий обряд, була розбита на дві окремі релігійні одиниці, що не вміли між собою знайти однієї спільної мови та створити один сильний фронт оборони. Українська Католицька Церква, як національна своїм складом і культурою, з національним єпископатом, з освіченим і свідомим низовим духовенством, як теж частинно забезпечена щодо своїх прав конкордатом, увесь час держалася добре, та не піддавалася під польські впливи, як теж не дозволяла їм вдиратись у ширші народні маси.

Друга церковна одиниця — це Православна Церква українців, білорусів, росіян, волинських чехів і інших дрібних національних груп. Вона, хоча чисельно сильніша, не могла ста-

вити зорганізованої протидії польським державно-політичним та церковним кругам, що на неї наступали.

В перших роках існування польської держави церковні польсько-латинські круги забули про свої католицькі погляди та стали оборонцями автокефалії Православної Церкви в Польщі. Серед них можна було стрінути навіть визначних унійних діячів.[1] В тих часах зродилась нова концепція — православ'ям підбити православ'я. Це треба розуміти: польським православ'ям підбити й знищити українське й білоруське православ'я. Отже Польща мала здобувати схід не католицтвом, але таки православ'ям у польському виді. Реальну вартість цій концепції, завоювання православ'ям православ'я, мало надавати те, що — як вони самі чванилися — патронував їй сам маршал Пілсудський.[2]

Рівнобіжно до цієї концепції серед польського духовенства віджила ще друга концепція, традиційна — католицизмом підбити православ'я. Серед польського суспільства наново віджила давня ідея про їхнє месіяністичне післанництво, яке особливо сильно розбурхав був свого часу Міцкевич.[3] Поляки вважали, що це виключно їхнє завдання, що ніхто інший не може й не сміє йти проповідувати католицизму серед православних, але тільки й одиноко вони. Це мотивували вони ось-як: 1. з-поміж католицьких народів поляки є безпосередніми сусідами Росії; 2. до цієї місії закликає їх історія; 3. кличуть їх брати, що за-

---

[1] Ks. Jan Urban, *Awtokefalja prawosławnej Cerkwi w Polsce w swietle historji*, « Przegląd Powszechny », Kraków, 1921, pag. 379, « Biskupi zatem prawosławni i inne czynniki, ktoreby zwalczały awtokefalję prawoslawja w Polsce, zdradzałyby swoją względem naszego państwa nielojalność ».

[2] *Значіння національної польської православної церкви,* « Нива », Львів, 1926, ст. 337-40.

[3] « Polacy na ziemi cudzej, jako był lud Boży na puszczy...

« Nie wy macie się uczyć cywilizacji od cudzoziemców, ale macie uczyć ich prawdziwej cywilizacji Chrześcijanskiej... gorszy z was lepszy jest, niż dobry cudzoziemiec, bo każdy z was ma ducha poświęcenia się. Jesteście wsród cudzoziemców, jak Apostolowie wśród bałwochwalców... przetoż bądźcie doskonałymi, jak Apostolowie, a zawierzą wam narody, i co postanowicie, prawem będzie nie tylko dla was, ale dla wszystkich ludów wolnych. Wy wojujecie za Wolność świata » (*Księgi pielgrzymstwa polskiego*).

« I rzekła nakoniec Polska: ktokolwiek przyjdzie do mnie, będzie wolny i równy, gdyż ja jestem Wolność... I umęczono Naród Polski i złożono w grobie... trzeciego dnia dusza wróci do ciała i Naród Polski zmartwychwstanie i uwolni wszystkie ludy Europy z niewoli » (*Księgi Narodu Polskiego*).

лишились у Росії; 4. цього домагається успіх самого діла місії, і врешті 5. цього вимагає інтерес їхнього народу й держави. Ці рації промовляли полякам, що саме їхнім святим обов'язком є зайнятися занедбаним загоном Божої ниви.[4]

Про це післанництво польського народу широко обговорювано на католицькому з'їзді у Варшаві дня 7.IX.1921 р. Реалізації цієї думки були присвячені спеціяльні наради дня 13.XII. 1921 р. у Варшаві, що покінчилися заснуванням Місійного Секретаріяту. День пізніше відбулося зібрання, що його ціллю було основувати Місійне Товариство, яке мало б бути сповненням обов'язку польського народу — спомагати католицькі місії, з особливішим узглядненням слов'янських країв. Скріплення католицької віри на польських окраїнах, опіка над школами, що освічують місійний клир — оце мали бути найближчі завдання, що стояли перед новозаснованим товариством, заки воно розростеться, скріпиться, щоб могти приступити до здійснення історичного « післанництва » польського народу — католицизації Росії.[5] Опісля це Польське Місійне Товариство поширилось і на інші польські дієцезії, й то за бажанням Апостольського Престолу. Деякі єпископи, як напр. львівський архиєп. Й. Більчевський, поручили завести Міс. Тов. у кожній парохії.[6]

Дехто з поляків хотів, щоб про унійні справи Ватикан був інформований польським посольством у Римі й польським єпископатом. Крім цього проєктували ще, щоб Апостольський Престіл: іменував спеціяльного польського куріяльного кардинала, утворив при варшавській нунціятурі огнище католицької місійної акції, як теж, щоб цілковито виключити митр. Шептицького й його клир від будь-якої унійної акції.[7]

Зі смертю папи Венедикта XV польське духовенство робило собі надії щодо його наступника Пія XI. Поляки зробили з Пія XI « польського папу », який, по їхній думці, мав стати знаряддям у переведенні їхніх замірів. При цьому не завагалися навіть, щоб приподобатися новому папі, назвати його реалістом у протиставленні до славного Лева XIII, якого назвали

---

[4] о. Й. Скрутень, *Акція против унії і уніятів,* « Нива », Львів, 1922, ст. 62-64.

[5] Ks. Jan Urban, *Nawrócenie Rosji — posłannictwem Polski,* « Misje Katolickie », Kraków, 1921, pag. 130.

[6] *Нива,* 1923, ст. 44.

[7] Гл. як під (4).

звичайним мрійником-утопістом щодо унійних справ. Поляки за всяку ціну старалися переконати католицький світ у цьому, що унія це не є ціль, але тільки засіб, переходова стадія до « властивого католицизму » — латинства. Вони вважали, що католицизм лежить у латинському обряді, й що Схід мусить пристосуватися до Заходу своїм обрядом, чи радше прийняти латинський обряд.[8]

За польським впливом подібно дивились і інші латинські круги, що вважали поляків за одиноко-покликаних до навернення Сходу, а вже ніяк, по їхній думці, не можна було анґажувати до унійної праці українців-католиків, які були їм не під смак.[9]

Дуже оригінальну концепцію подав колишній могилівський латинський архиєпископ Едвард Ропп. Це — т.зв. концепція біритуалізму. Плянував він уведення одностайної юрисдикції, тобто один священик мав би водночас юрисдикцію на обидва обряди. Священиків мали святити не для цього чи того обряду, але, попросту, на священика. Такі священики могли б служити Св. Літургію в обох обрядах, а також виконувати інші священодійства, в міру потреби й бажання вірних. Так, нпр., одного дня такий священик міг би благословити подругів за латинським обрядом, наступного дня правити похоронні обряди після грецького обряду, а ще іншого хрестити за рубриками латинського церемоніялу, то знову ж заосмотрювати хворого за приписами грецького требника.[10] Деяким ця концепція припала до серця й відповідно до неї робили вони собі вже конкретні пляни, як мала б виглядати їхня місійна діяльність: « якщо мешканці сповістять, що бажають стати католиками, то поляки вирубають іконостаси, а в церкві замість ікони Богородиці по-

---

[8] *Quousque tandem?*, « Нива », 1922, ст. 366-8.

[9] Missionsfreund, *Die Orientfrage der Kirche*, « Katholische Kirchenzeitung Salzburg », 1921, Nr. 35, u. 36, « Wenn sie naemlich die Liturgie « ukrainiesieren », d.h., die von ihnen eigenmaechtig und grundlos als « ukrainisch » bezeichnete heutige ruthenische Sprache in Anwendung bringen, hoert die Einheit auf... Es waere also verfehlt, auf das politisch — kulturelle Schlagwort « Ukrainismus » als Mittel zur Union allzu grosse Hoffnungen zu gruenden... Es waere also verfehlt die gebildete russische Welt in eine griechisch-unierte Kirchengemeinschaft einreihen zu wollen... ».

[10] о. Й. Скрутень, *Акція против унії і уніятів*, « Нива », 1922, ст. 99-103.

ставлять свої статуї. А це — на всякий випадок — ніякий гріх проти католицької віри ».[11]

Думка архиєп. Роппа була виявом його польсько-латинської душі. Апостольський Престіл, згідно з традицією, бачив красу Церкви в різних обрядах.[12] Архиєп. Ропп уважав, що католицизм повинен творити внутрішню (обрядову) одноцілість, щоб оминути два табори, що витворюються в наслідок різнообрядовости,[13] які себе взаємно поборюють. Як приклад давав він Галичину.[14] Він зовсім фальшиво будував свої думки, бо Галичина мала свої раціі, чому вона боролась, і вони були зовсім не обрядові, а суто національно-політичного характеру. До речі, всі біритуалістичні міркування архиєп. Роппа не були в повній однозгідності з католицькою догматикою, бо за католицьким догматичним думанням одність Католицької Церкви існує не в одності обрядів, але в одності віри.

Ця концепція вже в своєму заложенні була фальшива, бо обчислена на глупоту православних. Архиєп. Ропп забував про те, що саме його концепція була вістрям, яке гостро зверталося проти католицизму. Йому треба було пам'ятати на те, що в православних дуже добре розвинений літургійний смак, що вони аж надто добре знають, що таке обряд і в чому він заключається, і то до тієї міри, що вони дуже часто навіть утотожню-

---

[11] Там же, ст. 102.

[12] Pius IX, Enz. « *Amantissimus* »: « Jam vero catholicae Ecclesiae unitati nihil plane adversatur multiplex sacrorum legitimorumque rituum varietas, quin immo ad ipsius dignitatem, decus ac splendorem augendum maxime conducit ».

Leo XIII, Enz. « *Orientalium dignitas* »: « Siquidem in Orientalium rituum conservatione plus inest, quam credi possit, momenti. Augusta enim, qua varia ea rituum genera nobilitantur, antiquitas, et praeclare est ornamentum Ecclesiae omni, et fidei catholicae divinam unitatem affirmat ».

[13] о. Гліб Верховський, *Католицизм чи латинізм?*, « Нива », 1922. (Ця розвідка поміщена в числах від 7-10): « il nous faut donc un Catholicisme uni en lui même, sans scissions intérieures... » (pag. 346). « La discipline actuelle, formant deux camps de catholiques peu unis et peu sympathiques les uns aux autres, donne aux Orientaux l'impression d'un Catholicisme de premier et de second ordre, et pousse les uns à la méfiance par rapport aux autres » (p. 347).

[14] Ibid., pag. 296, « Dans la Galicie Orientale jamais la lutte nationale ne serait parvenue à ce degré d'acharnement, que l'on constate actuellement, si elle n'était soutenue par la différence des rites et par le fait des deux pouvoirs coéxistants sur le même territoire ».

ють обряд з вірою. Це вийшло з цього, що через довгі сторіччя ціле літургійно-релігійне життя православних зосереджувалось у зовнішньо-обрядових формах, і то без їхнього глибшого розуміння, як це влучно формулює о. Гліб Вєрховський.[15] Він говорив, що біритуалізм православні назвали б, передовсім, комедією, як це вже назвали східньо-католицькі Богослуження в латинських церквах у Росії. Простолюддя назвало б біритуалістів « двоєвірцями ».[16] Такий біритуалізм нічого доброго не дав би для душі, бо бути біритуалістом, це значить, не належати до ніякого обряду й мати свободу в виконуванні релігійних практик, чи радше не виконувати жадних.[17] Тому теж ця теорія не знайшла ніякого зрозуміння й мусіла залишитися тільки теорією.

Дійсна унійна праця польського клиру розпочалася щойно в 1923 р.

---

[15] *Oriens,* Kraków, 1935, pag. 96. — О. Гліб Вєрховський нар. 1888 р. в Петрограді. В молодості студіював малярство. Будучи студентом Академії Мистецтв, в 1908 р. стрінувся з католицизмом і склав католицьке віровизнання. Після богословських студій в Інсбруці й Бельгії в 1914 р. прийняв ієрейські свячення в східньому обряді. Як священик працював у Петрограді підчас війни, а по революції в Україні, де при гетьмані Скоропадському працював в департаменті мистецтва. Останніх 10 років душпастирював серед російських еміґрантів у Празі й З'єд. Державах. Помер у Чікаґо дня 11.IV.1935.

[16] о. Гліб Вєрховський, *Католицизм чи латинізм?*, « Нива », 1922, ст. 349. « ...Вони з цікавости будуть ходити до « біритуалістичних храмів » — подивитися, як то « ксендзи орудують православную обедню ».

[17] Там же, ст. 350: « ...Бо вибравши при наверненню форму, яка йому більше подобалася, конвертит задержує собі свободу ділання, ...може хрестити свої діти « сельон са преферанс », в тім або иншім обряді, а правдоподібно так само женитися, а миропомазуватися то вже без сумніву. А після якої форми він повинен жити? Чи також « сельон са преферанс »? Коли так, то в великім пості він буде триматися латинської абстиненції з молоком і яйцями в тижни, а з м'ясом в неділю. Але квантитативного посту (єюніюм) він заховувати не буде, бо « сельон са преферанс » схід нічого подібного не узнає. Щоби не постити в середу, він буде латинського обряду, але щоби не іти на Службу Божу в латинські обов'язуючі свята... він « східник ». Або вибравши собі раз « форму », чи буде він мусіти до неї належати зі всіми наслідками? А як він по якімсь часі роздумається, та схоче змінити « форму », чи буде йому позволено? А як буде позволено, то кілько разів? Може до трьох... бо « омне трінум перфектум »?!

2. УНІЙНА ПРАЦЯ ПІД ПОКРОВОМ ПОЛЬСЬКОГО ЄПИСКОПАТУ

До 1923 року унійна праця серед православних велась без ніякого пляну та офіційних напрямних з Риму. Кожний з польських духовних, що займався унійною акцією, робив так, як йому видавалось найкраще. Перший, що надав цій праці формально-правний вид, був підляський єпископ Генрик Пшезьдзєцький. Дня 22 жовтня 1923 р. звернувся він до Апостольського Престолу за порадою в справі унійної акції, бо православні, що бажали приступити до Католицької Церкви, хотіли залишитись у своєму обряді, а не переходити на латинський.[18] Рим дуже скоро відповів, бо вже дня 10 грудня 1923 р. Священна Конґреґація для Східньої Церкви видала інструкцію про напрямні унійної акції[19] а декретом з дня 21.I.1924 р. дала єп. Пжезьдзєцькому відповідну повновласть.[20]

---

[18] Стан уніоністичної праці в Польщі, Реферат єп. Д-ра Пжездзецького на Уніон. Конґресі на Велеграді 23.7.1927, *Нива*, 1927, ст. 324.

[19] *Pamiętnik 1-ej Konferencji Kapłańskiej w sprawie Unji Kościelnej w Pińsku* (23-24.IV.1930 roku), Pińsk, pag. 89-90.

...Instrukcja przypomina najpierw i stawia przed oczy, co już dawniej, za poprzednich papieży, było uznane i ogłoszone, a więc:

a) Kościol rzymski wyznaje zasadę, że każdy Kościół wschodni ma prawo trzymać się swoich obrządków i ceremonij i dyscypliny, byleby w nich nie zawierały się błędy schizmatyckie.

b) Kościół katolicki zostawia nietknięte te wszystkie obrzędy i dyscyplinę, jakich się dany kościół trzymal i jakie się znajdują w jego starożytnych i czcigodnych księgach liturgicznych czy rytuałach.

c) Nikomu nie wolno, pod żadnym pretekstem, choćby to był sam patrjarcha czy inny biskup, nic zmieniać, nic wprowadzać, coby uszczuplało całkowite i dokładne zachowanie danego obrządku.

Po tym wstępie święta Kongregacja poleca od siebie by na przyszłość wszystkie, aż do najmniejszego, obrzędy kościoła greckiego, wszystkie jego zwyczaje, tradycje przekazane, były najsumienniej zachowane. Szczególnie zaś na to trzeba uważać — powiada instrukcja — tam, gdzie się znajdują prawosławni, pragnący przyłączyć się do Kościoła katolickiego; tu bowiem wszelka zmiana (novitas) obrządku wywołuje zamieszanie tylko i zgorszenie wśród dysydentów.

Wreszcie, co się tyczy wiernych, święta Kongregacja życzy sobie, by każdy pozostał w tym obrządku, w jakim się urodził...

[20] Ks. Biskup Przezdziecki, *O pracy unijnej w Polsce*. List pasterski, z dnia 15 kwietnia 1932 r., Warszawa, wyd. drugie, 1933, pag. 11.

...Chociaż stałem i stoję niewzruszenie na stanowisku, że nie wolno ni-

На основі цієї інструкції почали кластися перші основи-підвалини вже конкретної праці в підляській єпархії. Єп. Пжезьдзєцький почав шукати потрібних духовних працівників. Першими душпастирями стали два ОО. Єзуїти: Буржуа й Малиновський. Їм помагав новоз'єдинений ієромонах Сергій Спитецький, який з православного духовного стану прийняв унію.[21] Єп. Пжезьдзєцький попросив теж єп. Хомишина прислати антимінси.

Дня 19 червня 1924 р. єп. Пжезьдзєцький видав свою інструкцію тим священикам, що вже працювали в східнім обряді, як вони мають працювати серед православних.[22]

Коли унійна акція почала ширитися поза межі підляської єпархії, дістали єпископи: виленський, пинський, люблинський і луцький через нунція в Варшаві, дня 4 квітня 1925 р., цю саму повновласть від Св. Конґреґації для Східньої Церкви, що її дістав єп. Пжезьдзєцький ще в 1923 р.[23]

З заключенням конкордату між Апостольським Престолом і Польщею польські круги добилися повної ізоляції українців-католиків від унійної праці. На основі конкордату віддано всіх східніх католиків у Польщі, поза межами Галичини, в яких простягалась юрисдикція українсько-католицьких єпископів, під юрисдикцію польсько-латинських єпископів.[24]

---

komu narzucać obrządku, uważałem, że tej sprawy nie powinienem sam roztrzygać, i dlatego w r. 1923 udałem się do Rzymu... Papież po licznych zapytaniach... pobłogosławił i polecił poczekać na ostatnią decyzję. Decyzja nastąpiła dnia 10 grudnia 1923 r., gdy otrzymałem instrukcję, jak pracę unijną przeprowadzać, dnia zaś 21 stycznia 1924 roku dekret z odpowiedniem pełnomocnictwem...

[21] *Стан уніоністичної праці..., нав. твір,* ст. 324.

[22] Там же, ст. 325, Арт. I. Священики мають мати на оці виключно приказ Христовий: « Ідіть і навчайте! » Тому мають вони тільки науку Христову проповідувати, і не сміють заниматися під ніяким услів'ям і під ніяким зглядом політичними справами, чи національними або партійними спорами. Арт. II. Підчас богослуження мають пояснювати катехизмові правди, при чім треба це пляново так робити, щоби слухачі поволі набували повноту того, що кожний християнин повинен знати. Вони мають також дітий збирати в церкві і научати катехизму, а в случаях потреби їх для науки катехизму в місцевостях, далеко віддалених від церкви. Арт. III. При відправлюванні богослуження й уділюванні св. Тайн не сміють нічого зміняти, тільки мають додавати молитву за папу і єпископа.

[23] Там же, ст. 325.

[24] Angelus Perugini, *Concordata vigentia notis historicis et iuridicis*

При заключуванні конкордату Апостольський Престіл настоював, щоб для католиків східнього обряду, поза Галичиною, креовано, чи радше визнано вже засновану, окрему єпархію в Луцьку. Однак міністер Ґрабський погрожував тим, що в Польщі впливові круги взагалі не хочуть про унію навіть чути, але мають намір переводити православних безпосередньо на латинський обряд, бо в цей спосіб, по його думці, поширюваний католицизм певніше утвердиться. Вкінці Ґрабський відступив, — хай уже буде унія, — але місія має бути віддана польсько-латинським єпископам. Очевидно, що Ватикан не міг погодитися на те, щоб зовсім виключити унійну акцію з своєї апостольської програми, а православних безпосередньо навертати на латинський обряд. Зрештою, практика й інструкції щодо унійних питань Апостольського Престолу відомі всьому світові.[25]

XVIII точка конкордату, яка віддавала юрисдикцію над католиками східнього обряду поза Галичиною польським єпископам, спонукала польських «кресових» єпископів іще таки того самого року скликати спеціяльну конференцію щодо плянів унійної праці. Було рішено просити Апостольський Престіл потвердити окрему комісію, складену з заінтересованих єпископів, яка чувала б над єдністю та координуванням унійної праці. До неї мали бути запрошені теж і українсько-католицькі єпископи з Галичини. У відповіді на це прохання, з дня 26 січня 1926 р., Св. Конґреґація для Східньої Церкви заявила, що наперед мусить розглянути це прохання, а до тієї пори, заки дасть дефінітивну відповідь, поручила всім єпископам придержуватись єдности в унійній акції так, щоб не було розбіжностей. Внаслідок того польські єпископи колишньої російської займанщини з'їхалися дня 9.XI.1926 року до Вильна на конференцію, що її ціллю було: устійнити методи унійної праці та зберегти її перед роздроблюванням; переконатися про стан і поступ праці; розглянути можливі перепони й інші справи, що стисло в'язалися з унійною акцією. Помітне, що в цій конференції брали участь з'єднинені з православ'я священики.[26]

---

declarata, Romae, 1934, pag. 41: Article XVIII. Les écclesiastiques et les fidèles de tous les Rites, se trouvant hors de leurs diocèses, seront soumis à l'ordinaire local selon les règles du Droit Canon (32).

(32) Cfr. C.I.C. can. 198, par. 2, 334, 335 ss.

[25] о. Др. Костельник, *Доля Унії,* (VI Польська Унія, ст. 178-185), *Нива,* 1927, ст. 181.

[26] *Стан уніоністичної праці...,* нав. твір., ст. 326.

На цій конференції рішено, що польські єпископи повинні рішуче змагати приєднати православних до Католицької Церкви: а) залишенням обряду, що його бажатимуть православні, що навертатимуться; б) навчанням в такій мові, в якій самі православні схочуть подавану науку приймати; в) основуванням парохій там, де знайдеться більша кількість приєднаних до католицизму

Там же назвали цей обряд, в якому ширили унію, — « східньо-слов'янський обряд », хоч Апостольський Престіл називав « бізантіно-слявікус » або « ґреко-слявікус » у відрізненні від галицького, що його звик звати « ґреко-рутенус » чи « рутено-католікус ».[27] Ця назва була невлучна, бо не було й немає ніякого « західньо-слов'янського » обряду, хіба що мається на увазі т.зв. « глаголицький » в Югославії, де латинська літургія служиться церковно-слов'янського мовою та вживається в письні. Ця назва була ще більше невлучна, коли йшло про правне положення цього обряду, бо конкордат не передбачував такого католицького обряду.[28] В пізніших роках ця назва дала знамените оруддя до поборювання унійної акції, мовляв, конкордат не знає такого обряду.[29]

В 1929 році польські єпископи дістали нову інструкцію від Св. Конґреґації для Східньої Церкви « Laudabili sane », що нормувала працю між православними та душпастирську опіку над новоуніятами.[30]

Польські єпископи, побачивши, що їхнє взаємне порозуміння щодо одностайности в унійній діяльності, не дає бажаного успіху, створили в 1932 р. « Унійну Централю » у Варшаві, що повинна сповняти ці функції, що їх у єпархії сповняє ординаріят. Створення унійної централі в Варшаві було не конче щасливою думкою. Така централя була, безперечно, необхідна, але вона повинна була бути радше на областях, що на них велась унійна акція.[31]

---

[27] *Pamiętnik 1-ej Konferencji...*, op. cit., pag. 91.

[28] Angelus Perugini, *Concordata...*, op. cit., pag. 36-37, Article IX: A) - Rite latin, A) - Rito gréco-ruthène, C) - Rite arménien...

[29] Ks. J. Urban, *Akcja unijna a konkordat*, « Oriens », 1938, pag. 42-46.

[30] *Oriens*, 1937, pag. 164.

[31] *Унійна Централя в Варшаві*, « Нива », 1933, ст. 35-26.

На секретаря цієї централі покликано о. проф. др. Казимира Кулака, білорусина, який до того часу кермував унійною акцією в пинській єпархії, стоячи в проводі « Східнього відділу пинської єпископської курії »,

Унійна Централя у Варшаві сповняла свої функції аж до кінця польського панування, тобто до часу другої світової війни.

З уваги на те, що Апостольський Престіл тимчасово не інтервеніював в справі унійної праці поляків, почала від 1932 р. ширитися вістка серед польського і українсько-білоруського суспільства, що Апостольський Престіл занехав ідею приєднати православних у Польщі до церковної єдности, залишаючи православним їхній обряд, мовляв, бажанням Апостольського Престолу є перетягнути православних на латинський обряд, та що він підтримує акцію в цьому напрямі. Однак ці міркування були зовсім неоправдані та не мали якоїсь дійсної основи, бо Ватикан, обсервуючи, хотів переконатися про вартість тієї унійної праці, про її добрі та злі сторінки. Щойно після довшої обсервації видав свою нову інструкцію.

3. ВАТИКАНСЬКА ІНСТРУКЦІЯ ПРО НАПРЯМНІ УНІЙНОЇ АКЦІЇ

Наче відповіддю на всі поголоски, що широко кружляли серед громадянства Польщі, була інструкція « Pro incenso studio » Апостольського Престолу, що її дня 27 травня 1937 р. видала Св. Конґреґація для Східньої Церкви, та яку апробував Папа Пій XI.[32]

Названа інструкція безпосередньо звертається до п'ятьох польських єпископів, а саме: підляського, луцького, пинського,

---

але не тільки в пинській єпархії, бо працюючи при боці єп. Лозінського, він своєю працею й знанням та доброю орієнтацією в складних питаннях тодішньої унійної акції вибився на одного з найвидатніших унійних діячів. Перенесення його до Варшави підтяло йому крила та засудило на безділь-ність в унійній акції. По ньому керівництво в унійній акції в Пинську перейняв о. Кирило, капуцин, голяндець, що доволі добре говорив польською та російською мовами. Йому додано ще до помочі двох священиків-поляків: д-ра Кшивіцького й д-ра Петранія. Основано « Курс для навернених духовних », що на ньому польські професори викладали українським і білоруським духовним російською мовою. Від цієї хвилини йшло в Пинську змагання « направити » роботу померлого єп. Лозінського, що найбільше з усіх унійних діячів виявив зрозуміння для великої ідеї церковного з'єднання, підходячи до неї правдиво по-католицьки.

[32] *Інструкція Св. Конґреґації для Східньої Церкви,* « Львівські Архієпархіяльні Відомості », Львів, 1938 (квіт.-трав.), ст. 70-75.

Nowa instrukcja, « Oriens », 1937, pag. 163-65.

люблинського й виленського. Посередньо заторкає всі польсько-латинські єпархії в Польщі. Виразно виключає « Галичину », під якою розуміє землі, що до першої світової війни належали до Австрії, тобто всі ці простори, що юрисдикційно належали українсько-католицьким єпископам. Це нове виключення українсько-католицької ієрархії від унійної праці не було якимсь новим « вотум недовір'я » до українсько-католицьких єпископів, але тільки логічно-правним наслідком XVIII точки конкордату.

Ця інструкція не була чимсь новим, але радше зібранням і повторенням попередніх інструкцій та правних норм, які Ватикан давніше видав. Вона складалась із 14-ох параграфів, які подаємо в скороченні:

I. Потверджує правний стан католиків византійсько-слов'янського обряду щодо обрядової приналежности, й то без різниці: чи з народження католик східнього обряду (з Галичини), чи новоз'єдинений з православ'я. Всі вони належать до юрисдикції відносних єпископів латинського обряду. Однак тут маємо два виразні застереження: а) « до часу встановлення на цих теренах власної ієрархії східнього обряду » — що вказує на провізоричність юрисдикції польських єпископів;[33] б) латинські ординарії не сміють без порозуміння з Апостольським Престолом нічого зміняти в східніх обрядах і східній дисципліні.[34]

II. Заохочує латинських єпископів і клир до ревности в приєднуванні східніх нез'єдинених до єдности з Католицькою Церквою. Вказує на середники, що до цього ведуть: поширю-

---

[33] Можна було бачити, що Апостольський Престіл має намір створити окрему єпархію для новоуніятів, що була б незалежна від латинської та галицької ієрархії вже з цього факту, що іменував окремого Апостольського Візитатора *Преосв. М. Чарнецького, ЧНІ,* однак з уваги на труднощі з боку польського уряду й єпископату завжди мусів пересувати в дальшу майбутність здійснення того наміру.

[34] *Pamiętnik 1-ej Konferencji...,* op. cit., pag. 88...: Potem nawet zabronił prawosławnych przyjmować na obrządek łaciński, przy ich nawracaniu się, wyjąwszy tylko gdyby sami tego stanowczo się domagali. Ale i w tym ostatnim wypadku wyraźnie pozwala Kościół byłym prawosławnym, choćby wpisani już byli do obrządku łacinskiego, powrócić do swego rodzimego obrządku bez żadnych specialnych pozwoleń (tak orzeka Instrukcja św. Kongregacji dla spraw Wschodnich, z 10 grudnia 1923 r.).

Про заборону вводити будь-які зміни чи додатки до східнього обряду гляди до замітки ч. 19.

вати католицькі книжки, брошури й летючки; вести харитативну акцію, щоб з'єднати собі серця нез'єдинених, і піддержувати приязні стосунки з православним духовенством, але завжди пам'ятаючи на правила второпности. Якщо б якась місцевість або більша частина громади забажала з'єдинитися з Католицькою Церквою, то наперед треба провірити спонуки цього бажання. Коли є надія, що петенти витримають у своєму намірі, треба їх допустити до складення католицького віровизнання, але якнайскоріше забезпечити їх належною духовною опікою.

III. Повторено припис із попередньої інструкції, тобто, щоб у кожній єпархії іменовано окремого генерального вікарія або спеціяльних священиків-урядників східнього обряду, щоб у цей спосіб краще задержати східню дисципліну та відповісти потребам східнього клиру.

IV. Доволі широко обговорює справу душпастирювання унійних осередків. Там, де є понад 100 вірних має бути канонічно ерегована парохія східнього обряду, виділена з латинської, а парох повинен бути цього самого обряду й національности, що й вірні. Такі парохії мусять мати свою власну церкву. Де немає 100 вірних треба закладати тільки станиці, сталі або часові, з окремими каплицями, а де католики східнього обряду живуть у діяспорі, там повинен бути принаймні окремий престіл у латинській церкві. Станиці мають мати належну духовну опіку. Якщо є брак священиків східнього обряду, то ординарії місця повинні подбати про це, щоб принаймні час-до-часу поїхав священик, який би заспокоїв духовні потреби новокатоликів схід. обряду. В місцевостях, де немає ще канонічно утворених парохій схід. обряду чи станиць, ординарії та парохи повинні подбати про те, щоб звідки інде покликати священика східнього обряду, який би обслужив потреби некатоликів, а головно, коли йде про « требникові священнодійства », тобто такі, як хрещення, вінчання, похорони і т.п.

V. Говорить про удержання східнього клиру, церков і самого культу. Треба заохочувати до жертвенности на східній обряд, який під матеріяльним оглядом стоїть убого, чи теж улаштувати єпархіяльні збірки.

VI. Не тільки пригадує, але попросту наказує, щоб польське духовенство ставилося до східнього обряду з належною пошаною. « А вже ніяк не можна терпіти, щоб якийнебудь священик латинського обряду словом чи ділом противився апо-

стольству серед нез'єдинених і його легковажив ». Треба завжди підкреслювати, що метою унійної акції не є, щоб східні християни покидали свій обряд і переходили на латинський, але старалися, щоб вони стали добрими католиками й ними залишилися.

VII. Пригадує про те, що для вишколу священичого покоління відкрито Папську Семінарію в Дубні, якої устрій і управу визначує сам Апостольський Престіл.

VIII, IX. Якщо якісь латинські монаші Чини, чоловічі чи жіночі, бажають післати своїх членів працювати серед нез'єдинених, то вони мусять прийняти східній обряд і то на довший час, при чому точно заховають вимоги східнього обряду. Те саме відноситься до світського латинського клиру. Підтримувати радо східнє чернецтво, а коли його нема — інші чернечі Чини латинського обряду. На біритуалізм священика, й то в конечності, треба мати дозвіл Апостольського Престолу.

X. Новоприєднані православні священики, заки їм ординарії віддадуть душпастирські становища, мають відбути чотиромісячне католицьке повчання на курсах у Луцьку, доказати сталість у вірі та виказати свої душпастирські спосібності.

XI. Священики, що працюють на унійних теренах, мають дбайливо уникати все те, що тхнуло б національними чи політичними справами. В проповідях і катехизації уживати таку мову, яку вживає народ, що його священик навчає.

XII. Вказує на деякі засоби скріплення католицької віри ново-католиків, а саме: культ Пресв. Євхаристії й Христового Серця, але з повним збереженням східніх літургійних приписів; плекати любов і прив'язання до Апостольського Престолу; закладати різні церковні братства, та вкінці поручає розвивати католицьке письменство в рідній мові вірних.

XIII. Дає вказівки щодо поширювання правильного розуміння єдности віри в багатьох обрядах. Треба навіть у латинських церквах повчати народ про церковну єдність та східній обряд. Видавати часописи, як теж основувати товариства священиків і світських, що цікавилися б унійними проблемами, боронили б унійну акцію та їй допомагали. Задля тієї ж справи часто скликувати конґреси. Клир обох обрядів має піддержувати приязні стосунки у взаємному співжитті, нпр. через участь у торжествах другого обряду, душпастирських конференціях і т.п.

XIV. Наказує ординаріям кожнорічно відбувати спільну конференцію в Апостольській Нунціятурі. Кожний ординарій щорічно здає Апостольському Престолові звіт із унійної діяльности в його єпархії. Апостольський Візитатор східнього обряду в Польщі бере участь у конференціях, що відбуваються в Нунціятурі.

Цю інструкцію Апостольського Престолу можна б назвати « великою хартією » унійної акції серед православних у Польщі. Інструкція була ясним викладом намірів Риму супроти нез'єдинених.

Поява інструкції викликала в польській пресі цілу повінь алярмів, та й інсинуацій на її шпальтах. І така мінімальна вимогами програма унійної праці заворушила польське громадянство, яке вдарило на сполох, що Рим робить « замах на ойчизнен » та нарушує державну « польскен рацієн стану ». Що ж би було, якби Рим повів був унійну акцію в усій ширині, це значить, крім польських кругів, втягнув би до участи в унійній праці ще українсько-католицький клир?[35] Тому теж Рим, щоб уникнути всякі зайві непорозуміння, найрадше бачив в унійній праці східні вітки західніх Чинів чи Згромаджень.

4. СХІДНІ ВІТКИ ЗАХІДНІХ ЧИНІВ У ПРАЦІ СЕРЕД ПРАВОСЛАВНИХ

Коли йде мова про східні вітки латинських Чинів, що працювали в унійній акції, то треба згадати наперед про ОО. Єзуїтів.

До 1923 року ОО. Єзуїти, хоча багато з них працювали серед православних, не мали ще своєї східньої вітки. Справа

---

[35] *Мета,* 1938, ч. 5, *Унія не дав їм спати.*

Kurjer Poranny: ...« Kardynał Tisserant, sekretarz i faktyczny kierownik św. Kongregacji dla Wschodniego Kościoła pominął, jak słychać, przed wydaniem tej instrukcji nawet te czynniki, ktore dotychczas zawsze były w tych sprawach konsultowane. Nie wiemy również nic o tym by ktokolwiek z czynników polskich, państwowych czy kościelnych, był poprzednio zapytywany o opinię, czy choćby tylko informowany o zamiarze wydania podobnej instrukcji. Czy ma to oznaczać, że kard. Tisserant woli działać w ukryciu przed opinią polską, którą pragnie zaskakiwać faktami dokonanymi? »

Dziennik Polski: ...« dotychczasowa akcja neounijna musi budzić poważne zastrzeżenia z punktu widzenia interesów państwowo-narodowych na Kresach Wschodnich... ».

створення східньої вітки не була вже в тому часі нова, бо ця історія тягнулася вже довгі десятки років. З найбільшою силою вона виринула в 1870 р., однак внаслідок різних причин тоді її не зреалізовано.[36]

Ідею створення східньої вітки ОО. Єзуїтів наново відновив митр. Андрій Шептицький, коли то, повернувши з московської неволі, перебував у швайцарському венедиктинському манастирі в Айнзідельн. Звідтам він вислав обширний меморіял до Папи Венедикта XV, в якому підкреслював велику потребу східнього духовенства для Росії. Щоб зарадити цій потребі, вказав на середник, якого першим промотором був колись великий митр. Йосиф Велямин Рутський, а саме, що треба творити східні вітки в лоні західніх Чинів і Згромаджень. До цього меморіялу долучив він іще окремого листа, яким вказував на ОО. Єзуїтів. Пропозицію стрінула повна апробата Венедикта XV та його наступника Пія XI, який доручив генералові Чину цей проєкт основно підготовити, на реальних основах, і при відповідній нагоді перевести в життя. І, справді, недовго треба було ждати.[57]

Першу вже конкретну підвалину під східню вітку ОО. Єзуїтів поклав підляський єп. Генрик Пжезьдєцький. Будучи в жовтні 1923 р. в Римі, обговорив він цю справу з Папою Пієм XI, генералом Чину та польським провінціялом, що саме в тому часі теж був у Римі на генеральній капітулі Чину. По генеральній єзуїтській капітулі покликано з Парижа до Риму о. Карла Василія Буржуа, Т.І., який до цього часу працював серед російських еміґрантів у Франції. По короткому « східньому перевишколі » дістав він дня 30.III.1924 р. номінацію на настоятеля « Східньої Місії ОО. Єзуїтів » у Польщі. По приїзді на Підляшшя, на доручення єп. Пжезьдзецького, працює він в околиці Володави, де в серпні 1924 р. постає перша католицька парохія схід. обряду в Голій. Він мав ще до помочі о. Михайла Маліновського, Т.І.[38] Незабаром настоятелі Чину дійшли до висновку, що треба заснувати свій манастир, при якому можна б, крім душпастирської праці, виховувати нове молоде покоління. За старанням провінціяла о. Станислава Сопуха, Т.І.,

---

[36] Ks. Stanisław Laski, *Jezuici a obrządek wschodni*, « Oriens », 1935, pag. 38-43, 74-79, 99-103.

[37] Ibid., pag. 102.

[38] *Oriens*, 1935, pag. 103.

граф Володислав Пусловський подарував східній єзуїтській місії просторий будинок у своїх маєтках у Альбертині біля Слонина, в новоґрудському воєвідстві. Єп. Пжезьдзєцький погодився на їх перехід з його єпархії до виленської, в якій лежав Альбертин.[39] В липні 1925 р. прийшов сюди о. Володимир Пйонткевич, Т.І., що перейняв уряд настоятеля місії, бо о. Буржуа відкликано й перенесено до Чехословаччини. Того ж таки самого року місія збагатилася ще іншими священиками, які хотіли працювати в східньому обряді: о. Антоній Домбровський та о. Маркелій Високінський, Т.І. В 1927-31 рр. до ґуртка тих кількох отців прибули ще деякі нові священичі сили: Павло Мацевич, Едвард Войтчак, Филип де Реджіс (француз), Антоній Нєманцевич, Антоній Зонбек, Петро Бужак і Фелікс Роземан. Крім цього кількох братів-коадюторів.[40]

Найбільшу заслугу в організації Східньої Місії має о. Пйонткевич. До східнього обряду пристав він уже в пізній старості, будучи 60-літнім. До того часу займав він різні становища в Чині, і то високі: професора теології, ігумена різних домів, провінціяла, генерального секретаря Чину, наукового співробітника. Його праця « *Містичне Тіло Христа* » належить до найкращих творів польської богословської літератури. Визначався високою інтеліґенцією та ніжністю серця. Його симпатії до східнього обряду почались у часі, коли він деякий час учив новозреформованих василіянських схоластиків у Добромилі. Ставши першим ігуменом, а опісля протоігуменом східніх Єзуїтів, він цілим серцем віддався унійній праці.[41] Працю повів у широкому маштабі: подбав про названих уже нових співробітників, за благословенням єп. Матулєвича оснував для громадки уніятів парохію в Альбертині,[42] спровадив монахині, що почали

---

[39] *Нива,* 1927, ст. 327.

[40] *Początki i rozwój Albertyna,* « Oriens », 1933, pag. 43-47.

[41] Ks. Jan Urban, S.P.O., *Protoigumen Włodzimierz Piątkiewicz,* « Oriens », 1935, pag. 83-5.

[42] *Нива,* 1925, ст. 275.

Єп. Матулєвича відсунено в 1925 р. від єпископського уряду, подібно, як єп. Ігнатія Дубовського з Луцька. Причиною мало бути неприхильне становище до конкордату. Але здається, що причина усунення єп. Дубовського в цьому, що він не підходив під смак « кресовим рицежам », які хотіли обернути тамошнє православне населення на латинський католицизм. Польські часописи подавали, як причину його димісії, факт, що знайдено його довоєнну переписку з колишнім волинським архиєп. Євлогієм про призначення Дубовського на латинську луцько-володимирську катедру.

працю серед новоз'єдиненого та православного жіноцтва, як теж серед дітвори. Він теж оснував парохії в Синковичах і Вильні.

О. Пйонткевич був теж одним із головних творців ідеології новоунійної акції. Ця ідеологія, оперта на приписах Апостольського Престолу, розроблена й оформлена ОО. Єзуїтами, прийнялася досить загально в цілій унійній акції. Щодо обрядових форм, яких мала придержуватися нова унія, ця ідеологія стояла на строгих основах: не допускати до ніяких обрядових іновацій та старатися трактувати унію як дійсне об'єднання двох роз'єднаних частин одного тіла під юрисдикцією одного Римського Папи. Таке розуміння унії викликало в усіх, що в'язали з унією реалізацію своїх національно-політичних плянів, сильний спротив і завзяті напади на саму унійну працю й Єзуїтів східнього обряду. Роблено їм різні неслушні закиди, навіть висмівано їхню роботу та закидувано їм державну зраду, мовляв, ширять русифікацію польських окраїн, та замість проповідувати правдивий католицизм ширять і скріплюють московське православ'я в римській формі.[43] Особливо різко проти східніх Єзуїтів виступив кол. воєвода Владислав Єсьман та о. кан. Адам Абрамовіч. Цей виступ викликав теж зрозумілу оборону.[44]

Зі смертю о. Пйонткевича (23.III.1933) молода унійна акція стратила, побіч єп. Лозінського, визначного унійного та правдиво католицького робітника, який умів визволитися від вузькозорого польського шовінізму.

Настоятелем Альбертина, по смерті о. Пйонткевича, став о. Антоній Зонбек, а від 1935 р. о. Станислав Жепко-Ласкі. За часів останнього сильно розвинулися в єзуїтській парохії католицькі організації: Апостольство Молитви, Марійська Дружина Дівчат, Гвардія Хреста, Євхаристійна Круціятэ, Громадка св. Тереси та Громадка Ангелів-Хоронителів. За його теж стараннем збудовано в Альбертині гарну, за вимогами византійсько-слов'янського обряду, церковцю.[45] Уряд протоігумена опісля перейняв о. Домбровський.

---

[43] Ks. Wlodzimierz Piatkiewicz, *Prawda o Albertynie*, Kraków, 1932. Ця велика брошура опрокидує всі закиди, які робили східнім Єзуїтам.

[44] Ks. Wlodzimierz Piatkiewicz, *op. cit.*

List Pasterski J.E. Ks. Arcybiskupa Wilenskiego (R. Jalbrzynkowski), « Oriens », 1933, pag. 33-35.

Arcybiskup Piotr Mankowski, *Uczuciowe momenty w zwalczaniu Unji*, ibid., pag. 35-37.

[45] *Rozwój Albertyna*, « Oriens », 1937, pag. 172-74.

Крім стисло парохіяльної праці в своїх парохіях ОО. Єзуїти часто їздили по різних місцевостях, в яких давали місії та реколєкції для широких народніх мас.

Теж педагогічна праця не була їм чужа, бо крім свого власного новіціяту й схолястикату вели ще дві духовні східні школи, дві семінарії, малу й велику.

ОО. Єзуїти, знаючи вагу друкованого слова, не поминули й видавництва, але старалися, наскільки було можливе, інформувати православне та латинське суспільства про працю в унійній акції, як теж обзнайомлювати широкий загал із східньоцерковним питанням. На особливу увагу заслуговує їхній « Орієнс », двомісячник, який виходив від 1933-1939 р. в Кракові, а опісля у Варшаві. Треба признати, що цей журнал був першорядно редагований та був доволі вільний від польсько-патріотичного тону. В ньому міститься багато матеріялу до церковно-релігійних питань з'єдиненого й нез'єдиненого Сходу, а зокрема слов'янського. Його редактором був о. Ян Урбан, Т.І., знаменитий публіцист, широковідомий конференціоніст і докладчик, що займав дуже видатне місце не тільки в унійному русі, але серед найвизначніших польських Єзуїтів. Крім « Орієнсу » видавали ще ОО. Єзуїти « Християнин-а », а після нього в російській мові « К соєдінєнію » і в білоруській « Да злучення », всі — місячники. Час-до-часу появлялись малі брошури.

За короткий час свого існування східня вітка ОО. Єзуїтів дуже гарно розвинулася, поширила свою унійну діяльність, придбала нових членів, як теж виховувала вже свій власний доріст. В 1938 р. всіх членів було вже 49, з того: 14 священиків, 26 питомців і 9 домашніх братів.[46]

З інших латинських чернечих Чинів, крім ОО. Єзуїтів, ширшу діяльність серед православних у Польщі розвинули ще ОО. Капуцини, хоч їхня діяльність була загально маловідома.

Перші кроки в унійній праці поклали ще за часів Петра І в Росії, як теж і опісля, однак без ніякого більшого успіху, бо росіян не манив католицизм у латинській формі. Щойно за Пія XI деякі з голяндських Капуцинів прийняли східній обряд

Co slychać w Albertynie, « Oriens », 1936, pag. 92-94.

[46] *Східня Місія Єзуїтів* (подає чисельний стан за « Каталогом великопольсько-мазовецької провінції Т-ва Ісусовців » на 1938 р.), « Нова Зоря », Львів, 1938, ч. 13. Про стан в попередніх роках гляди:

L'Unité de l'Eglise, Paris, 10 Mai-Juin 1933, pag. 86.

і створили першу східню вітку свого Чину. В 1926 р. вислано з Голяндії двох Отців до Риму, щоб там підготовилися до прийняття східнього обряду, однак, закінчивши студії орієнталістики, задля різних причин вони залишились у латинському обряді та не виїхали на унійну працю серед православних у Польщі.[47] Тому в 1931 р. генерал Чину о. Мелхіор а Беніса запропонував о. Кирилові а Тернойзен, досвідченій та обзнайомленій з обставинами людині, щоб він організував капуцинську місію в східньому обряді.[48] В липні 1932 р. о. Кирило приїхав до Польщі, звідки поїхав ще до Естонії, щоб на місцях провірити, де кращий терен для унійно-місійної праці.[49] Повернувши до Польщі, дістав від єп. Лозінського покапуцинський манастир у Любешові на Поліссі. Скоро подбав про необхідніх співробітників, а саме: о. Володимира аб Енсхеде, о. Методія аб Гарлєм, бр. Людвика а Свєже Кончани і бр. Пія а Слобудка. Незабаром зорганізовали вони маленьку парохію в Любешові (100 вірних). За ініціятивою о. Кирила прибули до Любешова польські монахині з Нового Міста, які прийняли східній обряд. Філіяльною парохією Любешова були Угриновичі, де з часом вірних зросло до 400 осіб. В 1932 р. започаткували ОО. Капуцини свою початкову гімназію, яка слабо розвивалася, бо нпр. в 1935 р. мала всього 25 учнів, а й опісля не багато краще стояла.[50] В 1937 р. започаткували свій новіціят, а на початок мали 4 новиків східнього обряду.[51]

Засяг діяльности капуцинської місії простягався на 20 нез'єдинених парохій, що лежали докруги місії в Любешові.[52]

---

[47] A. Smiejan, *Ojcowie Kapucyni wschodniego obrządku*, « Oriens », 1934, pag. 23-24.

[48] Ibid., pag. 23.

[49] Там же, ст. 24. В Естонії проєктовано розпочати унійну працю в Печорі, вже навіть « Комісія про Русія » купила там дім, але тому, що стосунки між православними естонцями й росіянами були в великому напружені, залишено цю працю, щоб не вмішуватися в їхні спори. Зате літом 1932 р. на з'їзді єзуїтських і капуцинських місіонерів було рішено розпочати працю в спокійнішій околиці. Тоді засновано в Нарві унійну станицю, яку перейняв капуцин о. Методій аб Гарлєм. Мешкав він у латинського місцевого пароха, в якого домі мав теж східню каплицю для вжитку своєї місії. Помагали йому Сестри Місіонерки Пресв. Серця Господа Ісуса (з Вильна), що початком 1933 р. перенеслися сюди з Талліна.

[50] Antoni Smiejan, *Unja w Lubieszowie*, « Oriens », 1935, pag. 183-85.

[51] *Добрий Пастир*, Станиславів, 1938, ст. 250.

[52] Там же.

Східня місія ОО. Капуцинів у 1938 р. мала: 7 священиків, 2 дияконів і 18 братів, з того деяку частину творили голяндці.[53] Проповідували й навчали по-російськи.

В 1927 р. до Коденя, на Підляшші, приїхали ОО. Обляти, які побіч своєї праці почали займатися теж унійною працею серед місцевих православних. По кількох роках праці, тобто в 1933 р., підляський єпископ заснував у Кодені парохію схід. обряду, яку обслуговували облятські отці: о. Лобушанський та опісля о. Лучак.[54] Щоб розбудити зацікавлення унійним питанням, заснували на своєму схоластикаті в Обрі (Підляшшя), при існуючому « Місіологічному Товаристві », унійну секцію, до якої належали ті, що готовились переходити на східній обряд і симпатики унії.[55]

В цьому розділі ми зовсім не згадуємо про унійну працю українських чернечих чоловічих чи жіночих Чинів, бо про це буде мова на окремому місці.

Теж жіночі латинські Згромадження віддавались унійній праці. Одні з них прийняли східній обряд, а другі, залишаючись у латинському, закладали свої станиці на православних теренах.

Найбільшим жіночим східнім Згромадженням були Сестри Місіонерки Пресв. Серця Господа Ісуса. Згромадження постало в Варшаві за ініціятивою о. Павла Мацевича, Т.І., в 1927 р. В грудні 1928 р. архиєп. Ялбжинковський в порозумінні з Св. Конґреґацією для Східньої Церкви дав свою апробату та дозволив складати перші обіти в східнім обряді, а тим самим перейти на східній обряд. В 1931 р. три з них виїхало до Естонії. Метою Згромадження було: опікуватися дітьми новоз'єднених, вести школи по селах і в загальному помагати душпастирям у парохіяльній праці. Згромадження мало 32 членів і 6 станиць-домів: Альбертин, Березно на Волині, Дубно, Рось біля Волко-

---

[53] *Oriens*, 1934, pag. 23-4.

Отці: Кирило а Тернойзен, Венямин а Туросль, Володимир аб Епсхеде, Методій аб Гарлєм, Захарія аб Гарлєм, Андрій аб Гесх і Іван аб Одеса. Крім цих отців були ще інші, що працювали на Поліссі, однак пішли на інші місця праці.

Автор, підчас свого побуту в Голяндії, мав нагоду пізнати майже всіх капуцинських священиків, що працювали серед православних. Прикро вражало, що вони односторонно ставилися до української проблеми і українського східнього обряду, бо підходили до справи з російського становища.

[54] *Oriens*, 1936, pag. 61.

[55] *Oriens*, 1934, pag. 63.

виськ, Таллін і материй дім у Вильні, куди перейшли з Варшави.[56]

Друге Згромадження, що прийняло східній обряд, були — Доньки Найчистішого Серця Марії з Нового Міста. Вони однак слабенько розвивалися. Працювали в капуцинських парохіях: Любешів і Угринів. Вели захоронку для дітей і помагали в катехизації. Мали два доми з 8 сестрами.[57]

Крім цього були ще деякі сестри, що, остаючись у латинському обряді, закладали свої освітні та харитативні станиці серед православних, з яких мали користати нез'єдинені, щоб у цей спосіб розбудити у них зацікавлення до католицизму. Таких Згромаджень було чотири: СС. Уршулянки С.Й.К. (Городець над Кобринем, Рівне), СС. Міхаелітки (Дітковичі), СС. Непокаланкі (Ілія, Матеїв) і СС. Місіонерки Пресв. Родини.[58]

Праця поодиноких чоловічих і жіночих Чинів і Згромаджень набирала сили та давала доволі гарні овочі. Але, щоб не бути в повній залежності від чернечого клиру, польські церковні круги вже від перших початків унійної акції думали над тим, щоб виховати свій власний єпархіяльний східній клир.

5. ПІДГОТОВЛЕННЯ ЄПАРХІЯЛЬНОГО СХІДНЬОГО ДУХОВЕНСТВА

Польські єпископи ввесь час змагали до того, щоб мати свій єпархіяльний східній клир, бо чернече духовенство, хоч менше вибагливе та не менш діяльне від світського, не вповні вдоволяло єпископів через те, що воно було зв'язане своїми уставами, як теж єпископи мусіли рахуватися з волею вищих чернечих настоятелів. Тому йшло змагання створити якусь вищу духовну школу в східньому обряді.

Початок східньому духовному шкільництву дав Люблин. Це діло започаткував о. Петро Кремер, професор люблинського католицького університету. В 1920 р. за його ініціятивою постало там « Коло бадань наукових над Косьцьоламі Всходнімі », якого завданням було не тільки науково пізнавати схід, але

---

[56] *Misjonarki Serca Jezusowego,* « Oriens », 1933, pag. 28-9.

[57] O. Marjan Pirożynski CSsR, *Statystyka Kościoła w Polsce,* Lublin, 1935, pag. 90.

[58] Ks. Marjan Pronski, *Zakony żenskie w Polsce,* Kraków, 1934, pag. 49-50.

теж з'єднювати працівників для Сходу. Воно виявило досить гарну діяльність. Мало близько 100 членів, серед яких переважали священики.[59]

Коротко після того, бо вже в 1923 р. започатковано колегію « Боболянум », яку вели ОО. Єзуїти. Духовним батьком її був архиєп. Рош. Колегія мала вести богословську школу для чернечої молоді, як теж конвікт для світських питомців, що бажали б відбувати свої студії на люблинському університеті, а опісля посвятитись унійній праці серед нез'єдинених.[60]

Унійна акція, хоч слабо, завжди поступала вперед, а з нею й потреба богословської школи, що могла б заспокоювати унійні вимоги, тобто достарчати східнє єпархіяльне священство. Цю пекучу потребу відчувало й частинно розуміло польське духовенство, що жило на просторах, які заселювала православна людність. І так нпр. 1929 р. римо-католицьке духовенство лідського деканату на своєму соборчику рішило просити виленського архиєп. Ялбжинковського, щоб він оснував Східній Інститут у Вильні, та назначив якусь видатну особистість його вести.[61] Однак такий інститут не заіснував. Дещо пізніше відчинили ОО. Єзуїти в Вильні свою Малу Семінарію, яку довгий час вели отці: Мацевич і Новиков, обидва Т.І. Її завданням було підготовити хлопців, які опісля мали вступати на новіціят ОО. Єзуїтів в Альбертині.[62]

Деякі польські єпископи, розуміючи потребу хвилини, призначували декого зі своїх питомців для східнього обряду, даючи їм спеціяльні курси церковної орієнталістики. Однак латинські семінарії, маючи свою ціль, не могли дати всього того, чого вимагала праця серед нез'єдинених.

В 1927 р. латинський луцький єп. Шельонжек доручив о. д-рові Бурачевському вести східній курс для деяких питомців, але він, сам один, не мав змоги дати повного знання східнього обряду. Подібно було теж і в підляському Янові. Тому єп. Шельонжек постановив оснувати окрему східню семінарію. В 1928 р. для тієї цілі він віддав побернардинський манастир і церкву в Дубні, що їх після війни відібрано від православних. Ця се-

---

[59] *Oriens,* 1937, pag. 30.

[60] о. Й. Скрутень, ЧСВВ, *Без маски!,* « Нива », 1923, (ст. 170-73), ст. 170.

[61] *Нова Зоря*, Львів, 1929, ч. 48.

[62] *Oriens,* 1936, pag. 190.

мінарія мала бути третьою частиною Духовної Семінарії латинської луцької єпархії. Ректором іменовано о. каноніка Л. Шумана, а поодинокі предмети мали викладати отці: Др. Бурачевський, Кукурузінський і Николай Чарнецький, ЧНІ. Названі професори були вже обтяжені іншими обов'язками в інших місцевостях. Тому вони тільки приїзджали зі своїми викладами до Дубна, а не вели якогось систематичного виховання. Ця обставина, як теж сумний стан семінарійного приміщення, були причиною, що питомців було всього сімох (в тім трьох священиків), з яких тільки три закінчило свої студії. Від червня 1929 року до літа 1931 р. семінарія була нечинна, а існувала тільки на папері.

В 1931 р., по канонічній візитації унійних станиць, що її перевів Преосв. Николай Чарнецький, ЧНІ, Папа Пій XI рішив урухомити Східню Семінарію в Дубні. Рим уклав і потвердив програму навчання відповідно до вимог східнього обряду. Семінарія одержала нову назву « Папської Семінарії », при чому не переставала бути складовою частиною латинської луцької Семінарії. Ведення Семінарії віддано ОО. Єзуїтам. Ректором став о. Антоній Домбровський, Т.І., білорусин. Духовником іменовано колишнього ректора Семінарії в Сараєві, о. С. Сакача. О. Бурачевський залишився професором. Семінарійне господарство перейняли СС. Місіонерки Пресв. Серця. На початок зголосилося аж 70 питомців-кандидатів, з яких прийнято тільки 16. Започатковано філософію для початкуючих, як теж для тих, що вже її мали, теологію. В 1932 р. число професорів збільшилося до п'ятьох, бо прибуло ще двох нових: О. Досталя й о. Сантіяґо Морілло, еспанець, обидва Т.І. О. Морілло опісля перейняв ректорат. Виклади догматики, Св. Письма, церковного права й схоластичної філософії були в латинській мові; історія Церкви й реторика — по-польськи; літургіка, катихитика й ще деякі інші предмети — по українськи. Фінансова основа Семінарії — Апостольський Престіл і латинські єпископи.[63]

В 1939 р. Папська Семінарія в Дубні дістала новий статут, що його одобрила Св. Конґреґація для Східньої Церкви. Змінено назву на « Папська Міжєпархіяльна Східня Семінарія в Дубні ». Від того часу стала вона власністю п'ятьох східньо-польських єпископів, яких завданням було нею опікуватись і

---

[63] *Seminarium Papieskie w Dubnie,* « Oriens », 1953, pag. 35-6.

дбати про нових питомців. Управу залишено в руках ОО. Єзуїтів. Питомці, ще перед вступленням на теологічний курс, мусіли інкардинуватися в одного з п'ятьох латинських єпископів, а саме: виленського, пинського, підляського, люблинського або луцького. Особливіші привілеї залишалися за луцьким єпископом, на якого території була Семінарія.[64]

За час кількарічного свого існування Семінарія виховала кільканадцятьох східніх священиків, що після свого висвячення пішли працювати для унії. Двох із них, в часі свого побуту в Галичині, взяв Преосв. Василій Ладика, ЧСВВ, до Канади.[65] Перші свячення відбулись уже в 1933 р. В 1939 р., останньому році існування Семінарії, висвячено доволі гарну групу священиків, бо сімох.[66]

Питомці Семінарії мали свою студентсько-питомецьку громаду « Товариство Св. Йосафата ». Завданням цього « Товариства » було: а) підготовити членів до майбутньої місійної, організаційної та пресової праці; б) популяризувати серед широких кругів місійні ідеї, і в) створювати братнє співжиття серед членів різних національностей, щоб облегшувати унійну працю. Персональний склад Семінарії був під національним оглядом досить різнородний, бо були: галицькі й волинські українці, білорусини, поляки і деколи теж росіяни. Куратором « Товариства » був о. Морілло, Т.І. Пресова секція « Товариства » видавала журналик « Друг », в якому поміщувалися статті в українській, латинській, білоруській, польській і російській мовах.[67]

Польські унійні діячі в короткому часі зуміли розбудити широке зацікавлення своїх питомців унійною справою майже в усіх семінаріях у Польщі. Молодим питомцям вказували на « месіяністичне післаництво » польського народу — поєднати роз'єднаний Схід із Заходом. Під впливом цього « високого завдання » польського народу, як теж під впливом прибулих із Росії польських духовників і передовсім за бажанням Апостольського Престолу,[68] постало багато питомецьких « унійних гурт-

---

[64] *Oriens*, 1939, pag. 62.

[65] *Oriens*, 1937, pag. 95. Отці: Теофіль Кацаба й Григорій Теплий.

[66] *Z Seminarium Wschodniego w Dubnie*, « Oriens », 1939, pag. 91-92.

[67] *Нова Зоря*, 1936, ч. 101.

[68] Pius XI, Enz. « *Rerum Orientalium* », 1928.

ків ».[69] До заснування поодиноких гуртків, як теж до введення спеціяльних студій церковної орієнталістики, в великій мірі причинилися два з'їзди представників семінарійних управ: у Лодзі і в Познані.[70]

Найрухливіше в діяльності було питомецьке унійне товариство « Громада Місійного Товариства » в Пинську. Його ініціятором був о. Юнєвич. До найбільшого розцвіту дійшло воно за часів патронату о. Кулака. Завданням товариства було познайомлювати своїх членів із унійним питанням, та поглиблювати зрозуміння й любов унії. Товариство не обмежувалося тільки до внутрішньої діяльности, але вийшло своєю діяльністю на зовнішній терен. Між іншим провело воно анкету про стан унійної акції. Помагало скромними датками Східньому Інститутові в Люблині. Улаштувало різні імпрези в честь видатних унійних діячів, старої й нової доби. Побіч « дієс орієнталєс » в 1937 р. влаштувало, щоб зацікавити ширше громадянство й латинський клир, велику виставку, на яку зібрали тисячі експонатів: книжки, брошури, часописи, літургійні книги, ризи, посудини, альбоми східнього мистецтва, діяграми, тощо; на особливу увагу заслуговував антикомуністичний відділ.[71] В 1931 дістало товариство новий статут на зразок статуту « Братство Св. Кирила й Методія » в Оломунці.

Інші, подібного характеру, товариства не виявили якоїсь ширшої діяльности. Найслабше працювали в Перемишлі й Львові.

З священичих унійних товариств, які мали те саме завдання, що й питомецькі, до найкраще зорганізованих і рухливих, належало « Коло Єдносьці Католіцкєй » у Варшаві, яке постало в 1934 р. за старанням о. д-ра С. Мистковського.[72] Гурту-

---

[69] A. Smiejan, *Klerycy dla Unji*, « Oriens », 1935, pag. 16-20.

[70] *Pamiętnik V Zjazdu Zw. Zakł. Teologicznych w Łodzi 1929 r.*, pag. 170. « Wobec tego, że studja nad Wschodem dzisiaj wogóle są aktualne, że dla nas sąsiadujących i współżyjących ze schizmatykami wschodnimi są konieczne, że Stolica Apostolska do tych studjów nawołuje: sekcja apologetyczno-dogmatyczna postanawia dążyć do wprowadzenia studjów teologji wschodniej, czy to w formie specialnych lekcyj, czy to przez uwzględnianie kwestyj głównych z teologji wschodniej przy wykładach apologetyki, czy to wreszcie przez zakładanie wśród kleryków t. zw. kół unionistycznych, które mają odczyty i wykłady z dziedziny orientalistyki religijnej. *Pamiętnik VI Zjazdu Zw. Zakł. Teologicznych w Poznaniu 1931 r.*, pag. 83, 193.

[71] *Нова, Зоря,* 1938, ч. 13.

[72] *Oriens*, 1934, pag. 31. *Нова Зоря,* 1938, ч. 8; 1939, ч. 7.

вало воно священиків варшавської архиепархії, як теж мало ще окрему секцію для світських членів.

Всі ці унійні гуртки чи товариства, хоч деякі з них гарно працювали, мали тільки внутрішній характер. Зате загальнокраєвий і міжобрядовий характер мали Пинські Конференції.

6. ПИНСЬКІ КОНФЕРЕНЦІЇ

Дуже важливим чинником поширення унійної ідеї були т.зв. Пинські Конференції, що відбувались у Пинську, звідки пішла й назва. Думку влаштувати такі конференції піддав о. Кулак. За благословенням єп. Лозінського та поміччю о. Яна Урбана, Т.І., першу таку конференцію відбуто в днях 23-24. IV.1930 р. в Пинську.[73]

Ці конференції не були в стилі відомих Велеградських Конґресів, чи тих конференцій, що скликалися між поодиноким конґресами в різних місцевостях Европи, на які з'їзджалися представники всього европейського світу, і де виголошувалися високонаукові реферати, в яких обмірковувано прерізні проблеми, що мають будь-яке відношення до унії та Східньої Церкви. Пинські Конференції були значно скромніші. Зате мали вони

Rozmaite są fanatyzmy. Możemy odróżnić fanatyzm religijny, narodowościowy, partyjny... fanatyzm religijny czepia się nazwy, niektórych zewnętrznych przepisów, sądzi surowo drugich, którzy inaczej pobożność rozumieją i praktykują, a z pogardą patrzy na inowierców, chciałby ich zmusić do zewnętrznego uznania religji, która go też zadowala w zupełności. Wszystko to pozostaje z religją, z prawdziwą gorliwością jedynie w stosunku przeciwstawienia. Podobnie się ma fanatyzm narodowy (czyli szowinizm albo nacionalizm) do patriotyzmu...

Fanatykiem obrządku jest, kto uważa jedynie swój obrządek za prawdziwie katolicki, kto stawia go według treści osobnej od innych i to we wszystkiem, kto go utożsamia z wiarą albo czyni go z nią równorzędnym, kto na ludzi innego obrządku patrzy z góry, uważając ich za mniej prawdziwych katolikow od siebie...

A swoją drogą, fanatyzm ten kiełkuje w zarodku bez mała w duszy każdego z nas... I ja, moi Bracia, Najmilsi, mówiąc o tem do Was, gdy nie w słowach tylko fanatyzm tego rodzaju piętnuję, lecz potępiam go najszczerzej w sercu i prawdziwie go nienawidzę, jednak zdaję sobie doskonale sprawę z tego, jak muszę nad sobą czuwać i siebie w karbach trzymać, aby wpływom jego nie ulegać...

[73] *Pamiętnik 1-ej Konferencji Kapł. w Pinsku*, pag. 3.

цю свою добру сторінку, що не кружляли виключно в сфері теоретичних міркувань, але стояли своєю тематикою ближче життя й відбувалися на території унійної акції, а їх учасниками були в більшості таки самі унійні діячі. Покровителем цих конференцій став латинський пинський єпископ Жигмонт Лозінський, ревний і апостольського духа архипастир, щиро відданий ідеї церковного з'єднання й то на основах євангельських, а не політичних інтересів свого народу.[74] Участь у конференціях брали представники обох обрядів, східнього й латинського. На першу конференцію було запрошено теж православного пинського єпископа, який однак не взяв участи в ній.[75] Від українсько-католицького клиру участь у тих конференціях брали оо. професори Богословської Академії, ОО. Василіяни й ОО. Редемптористи.

Тематика поодиноких конференцій була навіть дуже різнородна. Побіч стисло наукових доповідей виголошувано чисто практичні, що тісно в'язалися з самою унійною працею серед православних. Нпр., на першій конференції обговорювано справу обряду, тобто який обряд треба практикувати, працюючи серед нез'єднених. Більшість висловилась за російсько-синодальним обрядом, що, до речі, було теж бажанням інструкцій Апостольського Престолу.[76] Там теж висловлено думку, що византійсько-слов'янський обряд у галицькій формі ніяк не надається до того, щоб за його допомогою можна навертати православних, а в деяких випадках був би навіть згіршенням через свої нововведення з латинського обряду.[77] Це було дещо загостро сказано. А вже ніяк наші західні сусіди не мали основи говорити про облатинщення нашого обряду, бо в великій мірі це облатинщення сталося завдяки їм. Тепер, коли вони, завдя-

---

[74] Ibid., pag. 21-23, « ...Wszelką symulacją, wszelką intencją mniej czystą odczują natychmiast i stanie zapora, niszcząca skuteczność naszych poczy. nań. Do pracy apostolskiej nie można inaczej przystępowac jak sercem bezinteresownym i prawdziwie ofiarnym. Ofiara zaś ta nie jest łatwa, między innemi, i może przedewszystkim, dla wrodzonego nam wszystkim fanatyzmu.

[75] *Нова,* 1930, ст. 184.

[76] O. Dabrowski, *Co przemawia dzisiaj za przyjęciem rosyjskiej synodalnej formy obrządku dla nawracających się prawosławnych,* « Pamiętnik I-ej Konf. Kapł. w Pin. », pag. 85-100.

[77] Ks. Zenon Kaleniuk, *Galicyjska forma obrządku grecko-słowiańskiego.* Co przemawia za przyjęciem jej dla nawracających się obecnie prawosławnych?, Ibid., pag. 101-109.

чуючи своєму впливові в Римі та підтримці польської держави, перейняли унійну акцію в свої руки, мали сильний аргумент проти галицьких українців-католиків, щоб їх відсунути від унійної праці серед своїх таки, хоч нез'єдинених, братів.[78] Деякі не завагалися закинути галицьким уніятам, що поняття зверхности Папи « в них досить неясне » й « мають склонності при відповідних нагодах знову повертатися до схизми ».[79]

Східньо-обрядовий пуризм польсько-латинського клиру в основному базувався на ідеологічному підкладі о. Королевського, який свого часу викликав широкий відгомін своєю працею на обрядові теми Східньої Церкви.[80] За твердженням о. Королевського « уніятизм » — це погане явище, яке в самій основі треба відкинути, конкретно беручи, уніятизм створює не католиків, але щось третє, що стоїть посередині між католицизмом та православ'ям. За його теорією східній обряд — це

---

[78] EDUARD WINTER, *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine 995-1939*, Leipzig, 1942, pag. 207.

« Aber auch auf dem Wege der Kirchenunion wollten die Polen der Orthodoxie im Lande beikommen. Wie sehr die Polen von ihrer unionistischen Sendung ueberzeugt waren, zeigt der Aufsatz des polnischen Priesters J. Korzonkiewicz, der 1925 « Ueber Kirche und Schisma in Polen und Russland » schreibt: « Denn wer immer an goetliche Lenkung von Schicksalen der Voelker glaut, wird sich der Annahme schwerlich verschliessen, die goetliche Vorsehung habe wohl auch deshalb den Polen ihre Selbststaendigkeit wieder erreichen helfen, damit sie sich ihrer historischen Sendung bewusst werden, Lichttraeger nach dem Osten hin zu sein. Der katholische Klerus Polens glaubt daran und ruft darum: Ecce adsum ».

Die seit Jahrhunderten wirkende unierte ukrainische Kirche wurde mit Billigung Roms bei diesem polnischen Unionswerk natuerlich vollstaendig ausgeschaltet, als ob sie ueberhaupt niemals existiert haette. Selbst die bereits vorhandenen Verbindungen zwischen unierter und orthodoxer Kirche wurden gewaltsam unterbrochen. Der unierte ukrainische Metropolit Scheptyckyj hatte Bocian zum Bischof von Luck geweiht. Die Polen aber verjagten den Bischof... Die Ausschliessung der Unierten von dem Unionswerk in Polen wurde kennzeichnenderweise jetzt auf einmal damit begruendet, dass der unierte und der orthodoxe Ritus sich im Laufe der Zeit zu sehr auseinander entwickelt haetten, so dass eine Annahme des unierten Ritus fuer die Orthodoxen wegen der Latinismen im unierten Ritus nicht in Frage kaemme. Die so sprachen waren die Gleichen, die durch Jahrhunderte an der unierten Kirche ihr strenges Festhalten am ostkirchlichen Ritus bemaekelt und moeglichst im Sinne einer Angleichung an die lateinische Kirche gearbeitet hatten.

[79] *Pamiętnik 1-ej Konf. Kapł. w Pinsku*, pag. 45-6.

[80] KOROLEWSKYJ C., *L'Uniatisme*, Prieuré d'Amay sur Meuse, 1927.

мерлець, який покінчив із життям десь іще в XI-ому столітті, бо по його думці все, що не сягає старини, не є східне. Закидував він уніятам духа гебридизму, тобто своєрідного творива, що постало через помішання обрядів, звичаїв, права, аскетики і т.п., іншими словами, що деякі католики схід. обряду, а особливо галицькі, вважають, відкинувши всю красу східнього обряду, що абсолютно певний критерій спасіння дає латинський обряд, зглядно ці поодинокі латинські практики, що їх незаконно введено до східнього обряду.

Цей зворот польсько-латинських кругів до обрядового пуризму видався в тому часі не вповні зрозумілий, бо ще недавно перед тим ці самі унійні діячі зовсім інакше думали про обрядовий пуризм.[81]

Цей « новий » католицький обряд: « обжондек всходньо-словянскі » не мав основи на правне існування, бо ні конкордат, ані польська державна конституція не передбачувала його. Щоб надати йому правний вигляд, польські унійні діячі старалися його підтягнути під українсько-католицький обряд у Галичині, заявляючи при цьому, що він ніщо інше, як тільки його відміна.[82] Чому однак не практикували його в галицькій формі, а особливо чому не допускали до унійної діяльности галицького духовенства? Ясна річ, це зовсім спеціяльне питання, на яке польські

---

[81] Eduard Winter, *Byzanz und Rom...*, op. cit., pag. 208.

« Noch in Jahre 1912 hatte der polnische Jezuit Urban gegen jeden Purismus Stellung genommen und erklaert, dass nur dort, wo der Angleichungsprozess Fortschritte gemacht hätte, auch die Union erhalten geblieben sei: « Ich uebertreibe nicht, denn ich kenne die Verhaeltnisse aus eigener Erfahrung, wenn ich sage, dass hunderttausend Unierte aus Cholm dem Katholischen Glauben erhalten bleiben durch den Rosenkranz ». Kaum zehn Jahre spaeter waren es wiederum gerade polnische Jesuiten, die im Sinne des strengsten Purismus die russisch-orthodoxe Liturgie uebernahmen..».

[82] *Pamiętnik II-ej Konferencji Kapłanskiej w Pińsku w r. 1931*, pag. 91.

« Czego mamy się bać nazywać się unitami? Tłumaczmy tylko, co ta nazwa znaczy: nic więcej jak tylko, że powracamy do Kościoła, od którego naszych ojców gwałtem oderwano. Poco wypierać się solidarności i identyczności z dawną unją, kiedy ona posiada swoich wyznawców męczenników i tyle pięknych heroicznych kart historji? Poco także uwazać, że zakładamy czy utrzymujemy jakiś zupielnie inny obrządek, niż galicyjski, kiedy różnice, jakie tu i tam istnieją nie upoważniają do tego, by tworzyć z nich dwa obrządki różne, jak nie tworzymy różnych obrządkow w Polsce i Anglji, chociaż niewątpliwie dużo różnic w obrządku łacińskim w tych krajach znalezlibyśmy » (ks. Urban).

духовні круги завжди мали готову відповідь: облатинщення! Щодо нової назви цього обряду, то поляки прийняли її — мовляв — із опортуністичних зглядів, щоб оминути крику проти « форсування » — під покришкою унії — галицького українства.[83]

Дальше поляки « побоювались » неуспіху унійного діла (якщо допустили б українців-католиків) ще й тому, що православні могли про Католицьку Церкву зле думати, яка пропаґуючи унію в галицькому виді, уважала б обряд православних за формально єретичний і нереальний.[84] Поляки в своїй « високій ідейності » хотіли усунути всі можливі закиди православних проти « латинського страшака », про якого писали Королевський, Жанін,[85] єп. Калявассі [86] і Пападопулос, який назвав українсько-католицьку Церкву XVIII ст. клясичним зразком латинізації східнього обряду.[87] Тому унійні діячі, по їхній думці, повинні б берегтися навіть найменшої дрібнички, що могла б викликати хоч би тінь підозріння збоку православних, що унія несе якенебудь наближення до латинства.

Цим показам обрядового пуризму ніщо не противилося, щоб на цих же самих конференціях заторкати питання незгідні з духом наміченої унійної акції, хоч, до речі, вони кидали відповідне світло на правдивість і щирість інтенції поляків. Всупереч рішенням Апостольського Престолу й пропоновано, щоб закинути слово « православний », щоб колишніх православних священиків не приймати до унійної праці, бо, мовляв, вони непевний елемент, але зате в якнайбільшій кількості приготовляти латинських священиків, щоб привести народ не тільки до однієї віри, але й до одного обряду.[88] Були теж виразні голоси за ширенням церковної єдности в латинському обряді.[89]

---

[83] *Мета,* 1937, ч. 36.

[84] *Pamiętnik I-ej Konf. Kapł. w Pińsku,* pag. 94.

[85] Raymond Janin, *Les Eglises Orientales et les Rites Orientaux,* Deuxième Edition, Paris, pag. 620-639, (Chapitre XVIII, L'Union des Eglises).

[86] Hiéromoine Pierre, *L'Unione de l'Orient avec Rome,* « Orientalia Christiana », Nr. 60, Roma, 1930, pag. 52-122.

[87] Ibid., pag. 124, 144, (Lettre de Mgr. Chrysostome Papadopoulos, du 15 Septembre 1928, pag. 122-149).

[88] *Нива,* 1932, ст. 329 (о. Петро Хомин, *Унійна конференція в Пінську,* ст. 324-331).

[89] *Нива,* 1933, ст. 333 (о. др. Лев Глинка, *IV Унійна Конференція в Пінську,* ст. 332-338).

Багато місця присвячено, особливо в дискусіях, методичній праці серед нез'єдинених. Можна сміливо сказати, що за ввесь час унійної діяльности не було властиво якоїсь системи в праці, хоч і було багато різних напрямних, бо те все, що робилося, не йшло за якимсь точно означеним пляном. Були значні розбіжності щодо унійної методи праці між польськими Ієрархами й ОО. Єзуїтами.[90] Спостережено, що в унійній акції витворювались два унійні напрямки: правильний і фальшивий. Завданням унійних діячів було поборювати цей фальшивий напрямок згідно з бажанням і думкою Папи Пія XI.[91] Обидва напрямки

---

[90] *Pamiętnik II-ej Konf. Kapł. w Pinsku.*

Нпр. щодо: а) задержання в літургії й практиці слова « православний », б) поширювання культу Пресв. Евхаристії без монстранції й обходів, і в) ношення бороди та широкої ряси.

Wyrzekać się nazwy « prawosławny » nie można, jest bowiem nazwa legalna i przysługująca jedynie tym, którzy są w łączności z Papieżem (pag. 102). Mówi się: nie trzeba ludzi straszyć słowem katolik i katolicyzm... Trzeba się ubierać jak batiuszka... mało brak, abyśmy zalecili praktykę częstego kumania się z butelką... Nieuczciwa jest metoda «psychologiczna» i kiedy utrzymuje dusze bliznich błądzących w błędzie; kiedy unikamy wyrazu katolik, Kościół katolicki, ukrywamy swą religię... (pag. 98-9).

...Zamiast zaczynać od szukania nowych form i praktyk, nawiążmy przedewszystkiem usiłowania nasze do tego, co we wschodniem życiu już jest i co otwiera przed nami bogate możliwości... wystawienie niech ma formę zamkniętą... tak właściwą Wschodowi (pag. 112)... Niektóre zmiany są potrzebne zarzą... Na konserwatyzm ludności prawosławnej niema co się powoływać wobec tak łatwej wsród niej propagandy sekciarskiej (pag. 101). ...Ciekawym był moment dyskusji co do zewnętrznego wyglądu duchowieństwa wschodniego obrządku. Zdania były podzielone: jedni byli za noszeniem brody i ubiorem takim, jaki nosi prawosławne duchowienstwo — inni za potrzebą zmiany (pag. 102).

[91] Pius XI, Enz. « *Mortalium animos* ».

« Quodsi multos, ceteroqui, reperire acatholicos licet fraternam in Christo Jesu communionem pleno ore praedicantes, at nullos profecto invenias, quorum in cogitationem cadat, ut Jesu Christi Vicario vel docenti vel gubernanti se subiiciant ac pareant. Interea affirmant, sese cum Ecclesia Romana, aequo tamen iure, id est pares cum pari libenter acturos: at agere si possent, non videtur dubitandum quin ea mente agerent, ut per pactum conventum forte ineundum ab iis opinionibus recedere ne cogerentur, quae causa adhuc sunt, cur extra unicum Christi ovile vagentur atque errent... Quae cum ita se habeant, manifesto patet, nec eorum conventus Apostolicam Sedem nullo pacto participare posse, nec ullo pacto catholicis licere talibus inceptis vel suffragari vel operam dare suam... Christianorum enim coniunctionem haud aliter foveri licet quam fovendo dissidentium ad unam veram Christi Ecclesiam reditu, quandoquidem olim ab ea infeliciter descivere ».

вважали, що всякий націоналізм і політичні порахунки шкідливо впливають на унійну працю, й тому теоретично їх виключали.[92] Тому висловлювано такі бажання щодо унійної методи: ведучи унійну акцію, не знижати її до функції земської політики; навертати нез'єдинених на польськість, українство, білоруськість чи російство — не є завданням унійних діячів; в унійних змаганнях треба опиратися на надприродні чинники; не вживати ніякого підступу, бо це в висліді принесе тільки згіршення й компромітацію Католицької Церкви.[93] В праці між народом мали вживати таку мову, якою говорить народ, але в практиці, не знати чому, послуговувались російською мовою, як теж польською. Особливо дивно виглядало, що поляки, бачачи боротьбу українців і білорусів проти обмосковлення Православної Церкви, вживали теж ними зненавидженої мови. Для закріплення католицького духа і релігійного життя унійні діячі мали звернути увагу на: розвинення належної любови до церковної єдности, поширити культ Пресв. Євхаристії, незалежно

---

[92] *Pamiętnik II-ej Konf. Kapł. w Pinsku,* pag. 93, 96, 91.

« Powiedzmy więc wyraźnie, że z celów pracy misyjnej musi być usunięta wszelka mysl utrwalenia państwa, wzmocnienia narodowości, rozszerzenia obrządku... »

« Niech się wszyscy uczciwi politycy uspokoją i niech nasze własne patrjotyczne uczucie znajdzie zadowolenie, zważając, że misyjna działalność Kościoła i wogóle praca religijna i służba Króla nad króle nie przyniosła nigdy i nie przyniesie szkody żadnemu narodowi ani państwu... »

« Ogólna zasada jest znana: akcja unijna nie jest funkcją takiej czy innej polityki, ale jest dziełem Bożem, pracą Chrystusa i służeniem zbawieniu dusz... ».

[93] о. Петро Хомин, *II Унійна Конференція в Пінську,* « Нива » 1931 (ст. 321-336), ст. 330-31.

« Було б нечесно, якщо б ми боялися у нашій праці слова « католицький », бо тоді ми самі вказували би, що маємо з католицизмом мало що спільного. Підступу не треба вживати. Коли ми скажемо: я католик, то може неодин нас не прийме, але як ми підшиємось, а православний нас здемаскує, то се буде соблазнь і компромітація катол. Церкви. Хай ворог не зможе ніколи поставити нам слушного закиду! Треба все говорити нез'єдиненим, що ходить о навернення, о зміну релігії. Або православіє є правдивою релігією, або фалшивою релігією. Якщоб православіє було релігією правдивою, то було б тим самим, що католицизм, а тому, що воно таким не є, то воно схизма і єресь. Треба теж ставити ясно квестії обряду і їх форм. Ап. Престіл респектує обряд. Однак не можна ним занадто в'язати себе... бо життя говорить інакше: секти ширяться страшно, хоч вони усувають все, до чого православні прив'язані (з реферату єп. Лозінського).

від зовнішньої форми; зреформувати сповідь на католицький лад і т.п.[94]

Це все були тільки теоретичні побажання, які — в більшій або меншій практиці — переводилися, до чого самі унійні діячі без сорому признавалися. Кожний унійний душпастир радив собі як умів, тобто на власну руку, після свого знання чи політичного переконання « робив унію ». Це, очевидно, ширило тільки дезорієнтацію та утруднювало всяку дійсно унійну працю, через що унійна акція стояла в мертвій точці свого розвитку.[95]

Загально беручи, Пинські Конференції відіграли досить важливу ролю в цілій унійній акції. Вони розбудили широке зацікавлення унійною проблемою серед польського громадянства, абстрагуючи від напрямку зацікавлення. Їхнє скликування, звичайно, попереджала ціла буря атаків, наклепів, глузувань та підозрінь. Закидувано цілій унійній акції протидержавну й протикатолицьку роботу, методи її праці зогиджувано та понижувано до тієї міри, що деякі не завагалися порівняти її до діяльности сумної слави Сємашка, а головно особу Преосв. Чарнець-

---

[94] *Нива,* 1932, ст. 327-8.

[95] *VI Унійна Конференція,* « Мета », Львів, 1937, ч. 36.

О. Новіцький... заторкнув багато інших проблем, нерозв'язаних питань, що характеризують тільки хаос в тій унійній акції та велику розбіжність між теорією й практикою. Кожний душпастир радить тут собі як може й як уміє, після свого знання чи політичного переконання... До цего признається і сам о. Новіцький, коли каже, що: не маємо означеної програми, нема одної лінії, нема одного проводу в тій унійній праці на цих землях. Унійна акція находиться в повній дезорієнтації, невідомо кого попирається — є різні напрями. Є напрям польський; є напрям український, який отверто твердить, що тільки українці повинні вести унійну акцію між своїм народом; є ще й інші впливи. А все те, на думку о. Новіцького, тільки комплікує й утруднює справу та працю душпастирям. В таких відносинах взагалі працювати годі і Унія стоїть на мертвій точці. Заходить питання — каже автор — чи уряд уступить зі свого становища, чи противно, буде продовжати свою політику польщення на тих землях. Для нас важне — продовжує о. Новіцький, — щоб ми могли працювати. Хтось один мусить проводити нашою акцією. Не вміємо підійти до людей, їх душі не знаємо, людей нам повірених не розуміємо... Лік на те все находить о. Новіцький в тому, що треба на життя глядіти реально. Унійну працю, щоб вона мала успіх, треба оперти на велику культуру, розуміється, не на російську, ані українську, але на польську. В школах учити реліґії по польськи, висилати здібнішу молодь для католицького освідомлення до польських монаших чинів, захистів, шкіл і т.п.

кого, ЧНІ, та альбертинських Єзуїтів.[96] Спочатку конференції скликались кожного року (1930-33) та були навіяні духом взаємного зрозуміння, що завдячувалося головно єп. Лозінському й їхньому організаторові о. Кулакові, якого опісля делікатно усунули з Пинська, йменуючи його секретарем Унійної Централі в Варшаві, а вкінці парохом у Ляндварові на Виленщині.[97] Наступник єп. Лозінського, єп. Букраба, поставився до конференцій прихильно, хоч перед його хіротонією були чутки, що він не є їх прихильник. В цьому було й дещо правди. Найкраще можна це побачити на цьому, що конференції вже не скликувано кожнорічно, але починаючи від 1933 р. їх скликувано вже щодругий рік, а на останній конференції в 1937 р. рішено їх уже раз на чотири роки скликати. Здається, що вкінці їх не скликали б зовсім. Після 1937 р. відбулася ще одна конференція в Вильні, що мала бути однією з тих, які мали відбуватися між Пинськими Конференціями, однак вона вже не мала загального характеру, але чисто провінціональний, бо в ній, крім місцевого клиру, не було ніяких інших представників.[98]

Польська сторона, по смерті єп. Лозінського, відчувши « за собою плечі », відразу дала це відчути іншонаціональним учасникам конференцій.[99] Між іншими відразу виринуло питання, щоб для кращого розуміння прочитуваних доповідей, уживати тільки польську мову, а інші вислімінувати, хоч єп. Лозінський виразно навіть бажав, щоб доповіді виголошувано в своїх рідних мовах (залежно від прелегента), щоб Пинські Конференції мали загальний характер, а не виключно польський. Цю пропозицію поставив білорусин, єзуїт східнього обряду, мотивуючи це тим, що в конференціях беруть участь також такі, які не знають і не розуміють української мови.[100] Однак її не прийнято, побоюючися, що це викличе виразне негодування заінтересованих сторін, а навіть підозріння що до щирости польського клиру.[101] Цей новий напрямок, що почався по смерті єп. Лозін-

---

[96] *Нива,* 1931, ст. 321.

[97] *Нова Зоря,* 1933, ч. 77.

[98] *Konferencja Unijna w Wilnie,* « Oriens », 1939, pag. 101-103.

[99] *Нива,* 1933, ст. 338.

[100] *Проблеми Неоунії,* « Нова Зоря », 1933, ч. 77; *До проблєм Неоунії,* там же, ч. 81.

[101] J.P., *O Konferencje Pinskie,* « Oriens », 1934, 147-8.

« Ponieważ z konferencji ostatniej, wskutek nieporozumienia, niektórzy

ського, особливо болюче відчули білорусини, які навіть не взяли участи в IV-ій конференції, хоч вони були ними зацікавлені, як теж багато труду і праці вложили в унійну акцію.[152] Польська сторона добачувала в цьому бойкот самих конференцій.[103]

Загальна заслуга Пинських Конференцій була в цьому, що вони постійно активізували унійну проблему в Польщі. Вони стали своєрідним унійним парляментом. Слаба їх сторінка — це те, що вони не розв'язували унійних питань у практичній площині так, як можна б було цього сподіватися, бо були безсильні, коли йшлося про переведення в життя їхніх, навіть дуже загальних резолюцій. Теоретичні міркування добрі й потрібні, однак вони ще не вистачають до цього, щоб ними розв'язувати щоденні життєві проблеми. Великим мінусом Пинських Конференцій були дві речі, а саме: до них не допустили світських унійних діячів, на що теж звертали увагу самі унійні діячі,[104] як теж і те, що на конференції не запрошували, крім першої, православних діячів, хоч з природи речі православні повинні були брати в них участь, щоб бути не тільки предметом, але теж і підметом нарад, а зокрема ще й тому, що конференції відбувалися на їхній території й про них самих.

Хоч як важливу ролю в унійній акції мали ці конференції, все ж таки вони не вплинули на те, щоб побільшилося число з'єднених із православ'я, але навпаки вони загострили чуйність православних.[105]

---

uczęstnicy wyniesli podejrzenia, jakoby konferencje w przyszłości miały dopuszczać referaty w jednym tylko języku, polskim, chodziłoby właśnie o utrzymanie dotychczasowego wielojęzycznego charakteru tych zebrań. Zmiana pod tym względem łatwo mogłaby być interpretowana jako dowód nadawania dzieľu czysto kościelnemu jakiegoś politycznego charakteru...

[102] *Нова Зоря,* 1933, ч. 81.

[103] *Oriens,* 1934, pag. 147.

[104] Ibid.

[105] *Oriens,* 1933, pag. 150.

В днях 3-9.IX.1933 р. в Почаєві відбувся « Всепольський Православний Місіонерський З'їзд » під проводом архиєп. Олексія Громадського. Участь взяли представники духовенства всіх п'ятьох єпархій, єпархіяльні й окружні місіонери. Були також делегати з Румунії. Після вступної промови архиєп. Олексія, відспівано президентові Польщі й марш. Пілсудському « Многія літа ». Виголошено декілька рефератів, в яких обговорювалося небезпеки, що грозять православ'ю, а особливо з боку унії. Коротку історію унійної акції та її слабий розвій подав прот. Протасевич з Варшави. Спеціяльний реферат на тему: « Сучасна унія й наше відношення до неї » виголосив о. Григорій Метюк, великий ворог церковного з'єди-

7. УСПІХИ І НЕВДАЧІ УНІЙНОЇ ПРАЦІ ПОЛЯКІВ

Реасумуючи всі зусилля польсько-латинського клиру в унійній праці, можемо сказати, що вони були доволі великі, але в загальному безплідні, про що свідчить кількість з'єдинених з православ'я священиків і мирян.

Від самих початків унійної акції були випадки, що деякі православні священики бажали приступити до церковного з'єдинення, абстрагуючи від мотивів, що їх до цього спонукували. Узгляднення таких бажань вимагало деякої уваги й обережности, бо не завжди можна було знати, хто й пощо приходить. З іншого боку Церква не має права нікого від себе відпихати, якщо не бачить ясно злої інтенції. Тому теж прийнято кількох православних священиків без ніякої більшої трудности до унії, яким після відбуття реколекцій і деякого підготовлення в ОО. Єзуїтів у Кракові або в Альбертині віддано душпастирські станиці.[106]

Латинські « кресові » єпископи зібрані на конференції в 1926 р. у Вильні, тому, що вже мали доволі доказів щодо браку чистоти інтенцій деяких православних священиків, постановили, що при наділюванні колишніх православних священиків душпастирськими обов'язками належить поступати дуже обережно. Пізніші факти тільки потвердили правильність такого становища єпископів. Щоб навернених священиків утвердити в засадах католицької науки, постановлено, що вони будуть довший час вправлятися в засадах католицької науки. Наслідком цього рішення було те, що ще таки того самого року 17 колишніх православних священиків відбуло тримісячний курс католицького навчання. Це сталося передовсім тому, що деякі колишні православні священики, які займались унійною працею, почали затирати догматичні різниці між Православною та Католицькою Церквами, бо думали, що в цей спосіб скоріше придбають прихильників для Католицької Церкви.[107]

нення. Звертав увагу, щоб не легковажити унію, але навпаки, щоб вести боротьбу з нею. Засоби до цього: посилити діяльність церковних братств, організувати гуртки « ревнителів православ'я », улаштовувати місійно-народні курси, поширювати православну літературу, для уодностайнення боротьби з Римом назначити спеціяльний уряд протиунійного місіонера при Св. Синоді.

[106] *Wskrzeszenie Unji na Podlasiu,* « Oriens », 1933, pag. 37-41.

[107] *Нива,* 1927, ст. 326-27.

Такі курси католицького перевишколу відбувались у різних часах і місцевостях, розуміється відповідно до потреби, однак вони були чимось доривочним і припадковим і не давали того, що такий новоз'єдинений православний священик повинен би дістати. Зрештою це відчували самі ці священики. Потребу унормування на майбутнє того роду « перевишколів » колишніх православних священиків зрозумів єп. А. Шельонжек з Луцька. Одержавши спеціяльну повновласть від Апостольського Нунція в Варшаві, декретом від дня 30 січня 1933 р. єп. Шельонжек ерегував « Інститут перевишколу православних священиків, що приступають до єдности з Католицькою Церквою » в Луцьку. Інститут примістив у частині будинків Вищої Духовної Семінарії в Луцьку. Ректором Інституту став о. кан. Антоній Ягловський. Научна й духовна сторінка належала до професорів Семінарії. Час навчання тривав в основному чотири місяці, при чому « перевишколювані » мусіли мешкати в Інституті.[108]

Не всі новоз'єдинені священики витривали в церковній єдності. Деякі з них виявили попросту брак кваліфікацій духовних, інтелектуальних чи моральних, щоб бути католицьким священиком. І тому дехто з них повернувся знову до православ'я, хоч опісля жалував, бо завівся в своїх надіях. Були це звичайно люди слабої волі. До цього причинилися ще деякі зовнішні обставини, а особливо те, що колишні православні співбрати не щадили їм зневаг, нове середовище приймало їх з недовір'ям, а навіть самі латинські священики вважали їх за менше вартісних від себе. Але були й такі серед них, що переходили з чисто рахункових мотивів, надіючись, що з приняттям унії прийде легше життя, чи може навіть якісь достоїнства або високі становища. Одним із представників цього типу православних священиків був архимандрит Морозов, який прийнявши унію, скоро її покинув, бо, як деякі круги подавали, не знайшов карієри, якої шукав. Він сам у своїх меморіялах до виленського архиєпископа й папського нунція заявляв, що відступає від унії тому, що новокатолики, не маючи своєї ієрархії, мусять інкорпоруватися до латинських єпархій, а так само, що такий новоз'єдинений священик мусить переживати цілу Голготу в своєму новому положенні.[109] Не входимо в слушність

---

[108] *Instytut przeszkolenia w Lucku*, « Oriens », 1933, pag. 52-53.

[109] *Нива*, 1927, ст. 38.

чи неслушність його тверджень, бо не маємо до того потрібних даних, щоб говорити про щирість його бажання з'єднинення. Другий такий представник — це протоєр. Олекса Пилипенко, парох Цегова на Волині. Приступаючи до церковної єдности, видав багатомовну відозву до всього православного духовенства, щоб воно поверталося на шлях, яким ходили Св. Кирило й Методій, тобто в злуці з Римом. Говорить, що Православна Церква розбита внутрі на різні табори, які себе взаємно поборюють і називають схизматиками. Далі каже, що Православна Церква під проводом митр. Діонісія стала крамничкою та перемінилась у дім користи й наживи. Опісля був він знову в Православній Церкві в сані єпископа УАПЦ (митр. Полікарпа).[110] Таких священиків було більше, бо поверх десять.

З видатніших православних священиків, що прийняли унію, слід згадати: о. Якубовича, колишнього посла до Державної Думи в Петрограді; о. Василя Артемієва, абсольвента Духовної Академії в Петрограді, професора і інспектора православних семінарій у Росії, а вже в Польщі інспектора і віцеректора православної Духовної Семінарії в Вильні [111] та о. Петра Табінського, професора Св. Письма на університеті в Кам'янці Подільському, якого ректором був проф. Огієнко.[112] О. Табінський, прийнявши унію, деякий час працював на Волині, де мав своє унійне видавництво « Українська Бібліотека Церковного З'єднання », яке видало кілька книжечок-брошурок унійного характеру. Опісля перейшов під юрисдикцію митр. Андрія Шептицького до Львова. Тут працював у душпастирстві та деякий час був професором Духовної Академії. Були теж випадки, що православні священики переходили просто на латинство, як нпр. о. Пересипкин.[113]

Унійний рух зумів теж простягнутися навіть на твердиню православ'я в Польщі, Почаївську Лавру. Саме перший православний священик, що приступив до унії в 1924 р. був ієромонах Сава, а в світі о. Сергій Спитецький. Здається, що він одинокий з православних монахів, що приймали унію, зали-

---

[110] *Нова Зоря,* 1926, ч. 16; *Українські Вісті,* Едмонтон, 1952, ч. 50.

[111] *Нова Зоря,* 1926, ч. 47; *Oriens,* 1934, pag. 30, 63.

[112] Прот. Петро Білон, *Спогади,* Пітсбурґ, 1952, ст. 49-52; *Нова Зоря,* 1931, ч. 87; *Мета,* 1932, ч. 2.

[113] *Нова Зоря,* 1933, ч. 61.

шився при ній.[114] Особливо великого розголосу набрав факт переходу кількох ієромонахів Почаївської Лаври в 1926 р. Тяжко подати число монахів, бо є розбіжність: часописи подали 10, а прав. митрополія заперечила та подала, що лише 5 перейшло на унію. Католицьке підготовлення відбували вони в Луцьку, в єп. Шельонжека. Але недовго після складення католицького віровизнання заломилися. Найвища влада Православної Церкви, жахаючися, щоб і з інших православних манастирів, в яких кипіло невдоволення з тогочасного стану Православної Церкви, не було більшої дезерції до Католицької Церкви, стала перемовлювати вже з'єдинених монахів, щоб повернулися назад до православ'я. Стала обіцювати їм різні вигоди, одному навіть архимандрію; позволила їм вибрати собі на побут манастирі, які тільки захочуть, хоч би митрополичу палату в Варшаві. Трьох із них (ієромонахи: Ананія, Теодор і Ніфонт) повернулося до православ'я. За це дістали вони від митрополії по 500 золотих, а за покуту мали висповідатись у православній церкві й на тім скінчилась їхня кара й нагорода...[115]

За ввесь час унійної акції пристало до церковної єдности близько 40 православних священиків, якщо рахувати й тих, що опісля знову відійшли до православ'я.

Коли мова про православних мирян, що прийняли унію, то тяжко сказати, де була причина їхнього бажання з'єднитися з Католицькою Церквою. Одні мали більше, а другі менше шляхетні спонуки. Таких, щоб робили це дійсно з гарячого переконання було мало, але зате вони стояли опісля твердо при унії. В більшості випадків приєднувалися нещиро, задля інтересу чи якогось підступу, а зокрема, коли приступали до унії цілі парохії. Наочний приклад маємо в селі Костомолотах, Підляшшя. Зараз по війні поляки замкнули православну церкву. Ніякі заходи в уряді не помагали, щоб дістати її знову. Деякі парохіяни заявили, що переходять на унію. Їм віддали церкву, а єп. Пжезьдзєцький післав їм колишнього православного священика Ружицького. Коли все вже наладналося, ціла парохія враз із душпастирем повернулася до православ'я, заявляючи

---

[114] *Oriens*, 1938, pag. 158.

[115] *Нива*, 1926, ст. 294; *Воскресное Чтеніе*, 1926, ч. 19; Н. Ч. (о. Николай Чарнецький, ЧНІ), *Релігійний рух на Волині*, « Нова Зоря », 1926, ч. 47.

на письмі, що вони ніколи не були католиками. Йшло про те, щоб тільки відібрати церкву, а не, щоб бути католиками.[116]

Новокатолицькі парохії східнього обряду були дуже розкинені по цілій східній частині Польщі, неначе острови на океані, що дуже утруднювало розвій. Щодо чисельности, були вони різні. Теж статистика поодиноких парохій дуже недокладна та неточна, бо різні джерела з тих самих років подають різний стан. Всіх новокатолицьких парохій і станиць східнього обряду в 1939 р. могло бути менш-більш близько 60.[117]

Загальне число новокатоликів схід. обряду хиталося від 18-25 тисяч, хоч за стільки років праці воно повинно бути куди вище.[118] Однак воно не могло бути вище, бо на це вплинуло багато різних причин, що копали гріб цілій польсько-унійній акції серед православних.

Вже від самих початків новоунійна акція була засуджена на неуспіх. Сам факт, що виключний монополь на неї перебрали в свої руки польсько-церковні круги та виключили українців-католиків, говорив про себе. Не без значення були теж різні моменти психологічної натури, що є інтегральною частиною польської ментальности. Це дідичні комплекси, що їх поляки не всилі позбутися: месіяністичний, вищости, більшевартости та що вони єдинодобрі католики. Коли йдеться про східній обряд, то для них був він зненавидженим символом колишньої російської займанщини, як теж завжди нагадував їм, що існує про-

---

[116] *Нива,* 1927, ст. 304.

[117] *Wskrzeszenie Unji na Podlasiu,* « Oriens », 1933, pag. 37-41; *Rozwój akcji unijnej na Wołyniu,* « Oriens », 1933, pag. 76-78; *Stan akcji unijnej w diecezji pińskiej,* ibid., pag. 113-15; *Z Wołynia,* ibid., pag. 155-56; *Z nowych placówek unickich,* « Oriens », 1936, pag. 82-86; *Dziesięciolecie Bobrowicz,* « Oriens », 1936, pag. 50-51; O. Marjan Pirozynski CSsR., *Statystyka Kościoła w Polsce,* Lublin, 1935, pag. 30 (Stan z dnia 1 wrzesnia 1934 według informacyj udzielonych autorowi przez J.E. ks. Biskupa Mikolaja Czarneckiego Wizytatora Apostolskiego). Про всі новоуніятські парохії є подані відомості в річниках « Орієнсу ».

[118] O. Pirozynski, CSsR., *Statystyka,* op. cit., pag. 12, (Stan liczebny: obrządku wschodnio-bizantyjskiego — 18,000). *Нива,* 1926, ст. 295, подає за польськими джерелами, що поляки нараховували новоуніятів на 50,000 вірних. Це очевидно фантазія. Православна сторона подавала число новоуніятів — 2000.— *Нива,* 1927, ст. 328, єп. Пжезьдзєцкий нараховує новоуніятів близько 20,000. *Нива,* 1932, ст. 329, подає число новоуніятів — 23,800 душ з того 11,000 на Волині.

типольська твердиня, й то в їх державі, — Українсько-католицька Церква. Звідси ця психічна диспозиція до легковаження східнього обряду й відраза до нього, що панувала не тільки в світських, але й у духовних. Так само пересадний націоналізм, який змагав винародовити окраїнне населення, не міг погодитися з фактом, що деякі польські одиниці працюють для східнього обряду.[119] Але були теж серед поляків, які дивились тверезо на справу й уміли сказати правду свому громадянству.[120]

Одна з важливіших причин неуспіху новоунії — це брак своєї новоуніятської ієрархії. Ясна річ, що ця новоунія була б зовсім інакше стояла, якщо б була мала свою власну ієрархію, тобто єпископа-українця чи білорусина, який мав би самостійну юрисдикцію над новоуніятами, що розуміли б його й він їх. Деякі з польсько-латинських єпископів гаряче любили унійну справу та щирим серцем її підтримували, але це були одиниці. Загально беручи, латинська ієрархія була для новоуніятів, що з'єдинилися з православ'я, чужим світом, чужою душею та з чужими інтенціями. Правда, польсько-церковні круги самі це добре розуміли, але їм було тяжко погодитися з фактом, що вони стратять юрисдикцію над новоуніятами, якщо

---

[119] Ks. Jan Urban, *Niektóre przeszkody pracy unijnej u nas w dobie dzisiejszej*, « Pamiętnik I-ej Konf. Kapł. », op. cit., pag. 109-20.

[120] Ibid., pag. 121-22: ...« O. Piątkiewicz zabiera głos... Jestem Polakiem i niech mi będzie wolno umrzeć Polakiem, ale niech też wolno mi będzie powiedzieć kilka słów prawdy o nas. Mówi następnie, że muśi być usunięte z pracy unijnej wszystko to, co w ten czy inny sposób pozwala podejrzewać, ze poza pracą unijną ukryte są cele polityczne. Do pracy unijnej stanęli niektórzy księża Polacy — i dobrze zrobili... powinni zrozumieć, że trzeba godnie temu powołaniu odpowiedzieć, że trzeba odrzucić to, co utrudnia pracę misyjną dla tych, którzy tej pracy się poświęcili... Wysłańcy znów nacionalistów (polskich) zarzucają, że księża uniccy nie mają patriotyzmu. « Dlaczego kazań nie mówicie po polsku, jak to bylo kiedyś » — wyrzucaja mnichom. Zarzuty te są niesłuszne. Co było kiedyś — to nie może być dzisiaj. Dzisiaj idąc do wschodnich ludów prawosławnych, trzeba iść bezinteresownie, trzeba iść do nich z całem uznaniem i poszanowaniem ich obyczajów, psychiki i odrębności narodowościowych. Trzeba iść z haslem « Za naszą wolność i waszą ». Bądzmy szczerzy i powiedźmy otwarcie, że niektórzy chcą nas widzieć jako tych, którzy są tylko przejściowo, którzy mają ułatwiać łatynizację i polonizację ludów wschodnich. Ale to błąd. W rękach Boga przyszłość narodów — ale choćby Polsce wolno było narody zjadać, to niech tego nie czyni, bo nie strawi, a tylko wiele ran odniesie, jak to było w przeszłości. Idźmy w imię miłości swiętej — a wtedy tarcia i blizny się zagoją i nieporozumienia ustaną ».

постане окреме новоуніятське єпископство. Тому, щоб цю трудність сяк-так усунути, погодилися на висвячення новоуніятського єпископа, якого юрисдикція обмежувалася до прав Візитатора. Брак новоуніятського єпископа-ординарія спричинював неодностайність в організації й витворював переконання, що вся новоунійна акція — це щось переходове, непевне, щось, що веде до латинства. Інкорпорація новоуніятських парохій до латинських давала православним багато до думання, і вони звичайно використовували цю обставину для своїх, не завжди християнських, агітаційних потреб: — « хто з православних переходить на унію — цей не тільки апостат від православ'я, але національний зрадник, бо підчинив себе полякам ».

Бувало нераз, що самі польські єпископи, може й несвідомо, ставали причиною непотрібних конфліктів і антагонізмів, які спричинювали слабий успіх унійної акції. Це легко пояснити старою римською пословицею: « все, що людське, не чуже мені ». Вони ж були водночас і католики й поляки. Мабуть і українська праця серед поляків не виглядала б інакше, якщо ми хотіли б собі сказати щиру правду, а про це можемо без труду переконатися, коли переглянемо націоналістичну пресу. Здається, що найбільш відражаюча поведінка була в єп. Міхалкевича, який замало придушував у собі почуття своєї національної йобрядової приналежности.[121]

---

[121] *Нива,* 1925, ст. 356, ...Римо-католицький єпископ Міхалкевич півтора місяця об'їзджав Волинь... « Курієр Варшавскі » цією поїздкою дуже зацікавився... Відповідь єп. Міхалкевича: « Поведінка православної людности, як і духовенства перейшла найбільші мої надії. Процесіями виходила ця людність мені назустріч... тріюмфальні брами... православна дітвора співає « Ротен », і « Єще Польска нє зґінєнла »... Не легко було промовляти до православної людности. Вистерігався я робити пропаґанду. Слухаючи, переймалися проповіддю... Унії вже тамошні люди не хотять. З певністю вже до неї не вернули б. Тамошній православний нарід, склоняючися до повороту віри своїх батьків (?!) або взагалі « ціонжонци » до католицької релігії (?!) бажає чистого (щоб так висловитись) католицизму (!!). « На польську віру » — так кажуть, а знаємо ми, що це значить. То вже не унія. Майже всі церкви в візитованих мною околицях — то бувші католицькі косьцьоли. Думаю, що не довго вже удержаться вони як православні церкви. Тяжіння тамошньої православної людности до чистого католицизму є аж надто очевидне (?!). Повторяю: я вистерігався з найбільшою скрупулятністю всякої пропаґанди. Зрештою непотрібна вона. Я говорив: моліться, щоб як найскорше Господь дав світові одну вівчарню і одного пастиря. І тільки всього ».

В рядах новоуніятського духовенства було дуже мало галицьких українців, а й тих, що були, латинські єпископи мусіли усувати, бо цього домагався польський уряд. Так нпр. було з ОО. Василіянами на Холмщині в 1939 р. Зате польський уряд радо дивився на галицьких українців, що вже виховались у Дубні під польським оком.[122]

Священики польського походження не мали ніякого успіху, бо сама національна приналежність зроджувала підозріння до особи душпастиря. Так само їхній підхід не завжди був добрий і чесний, про що писали навіть самі ідейні польські священики.[123] Найгірша прикмета польського духовенства — це націоналізм, який свого часу Пій XI-ий осудив.[124] Цей ненормальний прояв був теж темою нарад польського парляменту,[125] а

« Нива » робить від себе замітку, що при цих привітах і тріюмфальних брамах мала багато роботи жандармерія.

[122] *Унійні труднощі на Волині,* « Добрий Пастир », Станиславів, 1938, ст. 124. *Стара пісня на новий лад,* « Новий Час », Львів, 1938, ч. 26.

[123] О. Маркел Високінський, *Правдиві причини слабого успіху унійної праці на Волині й Білорусі,* « Нова Зоря », 1938, ч. 30.

« ...можна знайти людей, які хочуть двом панам служити, але на щастя наше й Церкви такі в меншості. Хотячи собі здобути довір'я сильних цього світу з усіми наслідками цього факту, о. Донат Новіцький з Торокань зі своєї сторони емфатично, а для нас жахливо говорив на Пінській Конференції, про методи своєї « місійної праці », але цілком інакше він ділає в своїй парохії, бо всі парохіяни покинули б його. Він ще не позбувся духа крутійства, набутого в большевицьких в'язницях і Соловках. Його голос не знайшов відгомону в переконаннях ніодного греко-катол. місіонаря серед православного народу. Чуття народу досить вироблене. « По ділам їх пізнаєте їх ». Нарід добре придивляється... Внаслідок своїх спостережень народ відповідно по-хлопськи реаґує так, що місіонер ворожо настроєний мусить утікати ».

[124] *Нива,* 1932, ст. 326.

« ...єп. Пжезьдзєцький був на авдієнції в Св. Отця Пія XI, на якій Папа торкнувся пастирського листа, що його видав у квітні 1932 р. єп. Пжезьдзєцький... В своїй розмові з ним вказав Папа на те, що до пастирського листа дісталися деякі блуди й неточності... Єпископ подякував за завваги і заявив, що якнайскорше поділиться ними, з ким слід. Опісля Папа зачав говорити про перешкоди, які унійна праця зустрічає в Польщі, про виступи (словом чи письмом) проти тої праці, при чому заявив двічі дуже категорично, що ті, що виступають проти тої праці, не є католиками і додав, що, на жаль, поміж цими останніми є й особи духовні. Св. Отець болів над таким станом річей... над шкідливістю їх діяння і сказав, що говорить про це все на те, щоб єпископ його слова дальше повторяв.

[125] *Нива,* 1932, ст. 117; « ...Резолюції польського сойму в церковних

сойм ухвалив навіть законопроєкт. При нагоді ухвалювання цього законопроєкту виступив цілий ряд промовців, які дуже гостро й безоглядно атакували польське духовенство й закидали йому, що воно далеке від присяги, складеної по думці XII статті конкордату, що більше займається аґітацією, ніж апостольською працею. Одинокі, яких найменше захопив польський пересадний націоналізм, були ОО. Єзуїти, як це зауважують навіть самі православні діячі.[126]

Серед православного духовенства було багато кандидатів на уніятських священиків, але вони хотіли, щоб їм побудувати церкви, купити господарства й платити пенсію. Чисто матеріялістичний підхід. Але, якби навіть і не цей підхід, то на прийняття більшої кількости православних духовних недозволяв брак грошей, як теж моральний і інтелектуальний рівень православних священиків. На Волині латинський луцький єпископ, на приказ Папи, й так утримував уже 15 унійних станиць. Навіть коли їх і прийняли до унії, то теж не було з них великої користи, бо, поза малими виїмками, всі вони жили по-давньому, ведучи православний спосіб священичого життя. Це знову ставало причиною того, що багато їх парохіян переходило на різні секти або ставало атеїстами, мовляв, « коли батюшкам вільно це чи те робити, то взагалі ніщо не є гріхом ». Деякі навіть кінчили в'язницею, як пізніший православний єпископ Олекса Пилипенко, за мальверзацію метрик і розводів.[127]

Великою недостачею унійної акції був цілковитий брак ре-

справах: 4) Супроти цього, що декотрі священики виступають при виконуванню своїх душпастирських обов'язків з політичною аґітацією (без огляду на її напрям), тимбільше, що прибирає вона нераз форми, які спрямовані проти поваги уряду й інтересів держави, сойм взиває уряд рішучо домагатися від церковних властей точного виповнювання вимог арт. XII. Конкордату і проголошення категоричної заборони для духовенства уживати проповідниць і загалом місця Церкви для політичних виступів.

[126] Арсен Річинський, *Проблеми української релігійної свідомости,* Володимир Волинський, 1933, ст. 263; « ...що якраз Єзуїтам прийшлося перевиховувати польську публичну опінію, це — акт історичної справедливости... ».

[127] *Нова Зоря,* 1933, ч. 30. *Oriens,* 1933, pag. 123-24: « ale tenże Pełypenko zawiódł sromotnie położone w nim zaufanie, bo dopuściwszy się malwersacji z metrykami i rozwodami wszedł w konflikt z kodeksem karnym. W więzieniu siedział nie z powodów politycznych, ale jako oskarżony o czyny przeciwko kodeksowi karnemu... przez 17 miesięcy ».

лігійної літератури. Не було навіть таких основних речей, як молитовників, співаників, катихизмів, Св. Письма, а вже немає мови про якісь літургійні чи богословські книжки, хоч це були речі першої потреби. Православних видань із самозрозумілих причин не можна було вживати. Польських книжок чи молитовників люди не хотіли навіть до рук брати. Залишалися ще одинокі галицькі видання, але й вони не підходили під смак новоуніятів, бо галицька мова й західній кольорит текстів не відповідав ментальності волиняків чи поліщуків.

В царській Росії й на прилучених до неї землях, отже й на північно-західніх українських землях, діяв адміністративний закон, що кожна православна церква належала тій громаді, яка цю церкву сама збудувала, або хтось із добродіїв для неї збудував. У православних церква ніколи не була власністю єпархії чи Св. Синоду. Після царського « указу про віротерпимість » з 1905 р. кожна громада, якщо вона покидала православ'я, чи переходила до якоїсь секти, мала право задержати за собою свою церкву й переробити її відповідно до своїх нових церковних потреб. Такий правний стан тривав до 1929 р. і в Польщі. В 1929 р. православна церковна влада заключила з польським урядом умову про польонізацію Богослужень і навчання православної релігії в школах. Тоді польський уряд дав православній церковній владі запоруку, що хоч би навіть якась місцевість у 100 відсотках пристала до унії, то церква й парохіяльне майно залишається власністю православної єпархії. Після цього договору парохія, що переходила до унії тратила права до церкви свого села. Треба було будувати нові церкви, але це було майже неможливо, бо новоуніяти були жахливо бідні, а, подруге, воєвідство й міністерство не хотіли давати дозволів на будову новоуніятських церков. Не маючи дозволу від уряду на будову церкви новоуніяти будували звичайні хати, в яких сходились на Богослуження, але польський уряд їх запечатував, а священика карав за « нелеґальні збори ». Так було в Куськівцях, Заставі, М'ятині та в багато інших унійних станицях.[128]

Новоунійна акція натрапляла теж на великі перешкоди з боку зовнішніх чинників. Проти неї велася широка акція в парляменті, де польські посли й сенатори не щадили їй різних за-

---

[128] *Нова Зоря,* 1938, ч. 30.

кидів. Вони вважали, що унія приносить державі шкоду й тому домагались, щоб її зліквідувати. Найбільше рішуче в цій справі виступили: пос. Стронський,[129] пос. Остафін, пос. Похмарський, сен. Кавецький і сен. Добачевський.[130] Теж міністерство віровизнань і освіти виявило своє становище до новоунійної акції. Міністер Януш Єнджеєвич на засіданні бюджетової комісії заявив, що « східньо-слов'янський » обряд є нелеґальний, бо про нього немає ніякої згадки в конкордаті, а зо становища державних інтересів він не бажаний.[131] Внаслідок цього « східньо-слов'янський обряд » не мав свого місця в державному бюджеті, хоч всі інші віровизнання користали з державних допомог. Це сталося тому, що польський уряд всіма силами фаворизував Православну Церкву, яку конечно хотів зробити « польською », а щоб її не « дразнити » виступав проти новоунії. Найбільше до цього причинився Фр. Потоцький, будучи 12 років директором департаменту віровизнань, але вкінці й його політика збанкрутувала.[132] Державний статистичний уряд, ідучи слідом інших державних установ, не мав окремої рубрики для « східньо-слов'янського обряду », але новоуніятів зараховував до православних.

Те саме робили й нижчі державні чинники, а зокрема поліція. Були випадки, що в католицькій Польщі, Ісус Христос у Найсв. Тайнах мусів сидіти ув'язнений в каплиці близько місяць. Це сталося в Угриновичах, де польська поліція замкнула СС. Місіонеркам (польки східнього обряду) каплицю, яку щойно на інтервенцію пинського єпископа аж у центральному уряді в Варшаві відкрили.[133] Поліція відбирала право побуту поодиноким священикам у їхніх парохіях, не минаючи навіть церковних достойників.[134] Теж шкільна влада не допускала новоунійних священиків, щоб учили своїх вірних релігії в школі.[135]

Важким ударом для унійної справи було насильне виселення ОО. Маріянів з Друї (Виленщина),[136] яких польська по-

---

[129] *Нова Зоря,* 1931, ч. 26, *Східний обряд у польському соймі.*

[130] *Діло,* 1938, ч. 27; Ks. J. URBAN, *Ostatnie ataki na akcję unijną,* « Oriens », 1938, pag. 54-57.

[131] *Нива,* 1932, ст. 74; *Oriens,* 1938, pag 42-46.

[132] *Добрий Пастир,* 1939, ст. 38-9.

[133] *Нова Зоря,* 1939, ч. 60.

[134] *Oriens,* 1938, pag. 158.

[135] *Oriens,* 1939, pag. 31.

[136] Ks. J. URBAN, *Monacomachia w Drui,* « Oriens », 1938, pag. 118-20.

ліція, на приказ виленського воєводи, вивезла з Друї під закидом — це « білорусько-комуністичні аґітатори в монаших рясах », які загрожують безпеці й цілості Польщі. Цей закид був без найменшої основи. ОО. Маріяни вели польську гімназію, парохію, бібліотеку та свій новіціят. Вся їхня провина була в тому, що вони вважали себе білорусами. Якщо б вони були навіть чимось провинилися супроти безпеки держави, то уряд не мав права їх виселювати, не порозумівшися з вищою церковною владою, бо так рішала XX стаття конкордату.[137]

Кульмінаційну точку в крику й діянні проти новоунії осягнула польська преса. Вона завжди підшукувала якісь сенсації, які при відповідному зредаґуванні діяли на польське громадянство. Нераз з маленької речі робили великі історії, щоб ними воювати проти унії, ніби захоронюючи інтереси Католицької Церкви. Так, нпр., було з маловідомою справою о. Дойбнера, який був секретарем « Комісії про Руссія ». Найбільш ворожо виступала преса Вильна (Слово), Кракова (Ілюстровани Курієр Цодзєнни) і Варшави (Ґазета Варшавска). Рідко коли якийсь об'єктивний часопис відважувався помістити статтю в обороні унійної акції, щоб не наразитися на небезпеку « малопатріотичности ».[138] Навіть не вся католицька преса позитивно ви-

---

[137] ANGELUS PERUGINI, *Concordata...*, op. cit., pag. 42.

Article XX. Au cas les autorités de la République auraient à soulever contre un ecclésiastique des objections au sujet de son activité comme contraire à la sécurité de l'Etat, le Ministre compétent présentera les dites objections à l'Ordinaire qui, d'accord avec le Ministre, prendra dans les trois mois les mesures appropriées. Au cas d'une divergence entre l'Ordinare et le Ministre, le Saint-Siège confiera la solution de la question à deux ecclésiastiques de son choix, lesquels, en accord avec deux délégués du Président de la République, prendront une décision définitive.

[138] *Aktualne zagadnienia*, « Przegląd Wilenski », Wilno, 1931, Nr. 8-9. ...Zadrażnienie stosunków pomiędzy wyznaniem katolickim a prawosławnym pomijając przyczyny psychologiczne, sięgające jeszcze czasów przedwojennych, nastąpiło głównie dzięki akcji rewindykacyjnej episkopatu łacińskiego, niemającej nic wspólnego z działalnością misyjną jezuitów i redemptorystów wschodniego obrządku. Nie sądzimy, aby propaganda unji przez Kościół katolicki mogła oburzać prawosławnych, o ile nie będzie ona otaczana specialną opieką panstwa, o ile będzie uprawiana środkami godziwemi i o ile w niej nie będą odegrywały roli żadne względy polityczne.

Jeżeli w przeszłości Unja kościelna wywoływała tyle tarć i walk, które doprowadzały nawet do głębokich przemian politycznych, to właśnie dzięki interwencji czynników państwowych. A znów zniesienie Unji pod rządami

словлювалася про унійну акцію своїх співбратів. Найактивнішу оборону новоунії вела єзуїтська преса.

Яке було наставлення польського громадянства до новоунійної справи, найкраще свідчить меморіял високих польських достойників із товариства «Опєка над кресамі», звернений до польсько-латинського єпископату. Склали його на руки лом-

---

rosyjskimi nastąpiło również nie wskutek przyczyn wewnętrzno-religijnych, lecz dzięki represjom, stosowanym przez państwo, wskutek czego antagonizm wyznaniowy pomiędzy katolicyzmem a prawosławjem na ziemiach ruskich pogłębił się jeszcze bardziej.

Słowem interwencja, a nie sama idea zaogniła stosunki wyznaniowe. Obecnie, jak się zdaje, niebezpieczeństwo to zupełnie nie grozi. Rządy polskie nietylko nie popierają akcji unjonistcznej, ale nawet spoglądają na nią z pewną nieufnością. Mamy też wrażenie, że misionarzom katolickim obrządku wschodniego bynajmniej o opiekę i pomoc państwa nie chodzi. Wystarczy, jeżeli się nie będzie czyniło im przeszkód i traktowało ich bezstronnie. Praca ich wówczas nię będzie miała zabarwienia politycznego i nie wyjdzie poza sferę duchowego oddziaływania. Cerkiew prawosławna, mając równe szanse będzie mogła, jeżeli zechce i potrafi, przeciwstawiać się skutecznie wysiłkom propagandowym działaczy misyjnych katolickich. Zwycięży ten, kto będzie miał większą siłę moralną. Rola państwa powinna się ograniczyć jedynie do czuwania, by rywalizacja wyznaniowa nie przybrala form niepożądanych fanatycznej wojny religijnej, z towarzyszącemi jej akcesorjami ekscesów i gwałtów. Ale tymczasem wcale się na to nie zanosi.

Drugi wzgląd na ewentualność rusyfikacji ludności białoruskiej i ukraińskiej nie wytrzymuje krytyki. Przedewszystkiem dziwną się musi wydawać obawa rusyfikacji tej ludności, która dziś bez przeszkód rusyfikuje Cerkiew prawosławną dzięki cerkiewno-słowiańskiemu językowi liturgicznemu i przewadze języka rosyjskiego w nauce kościelnej. Powtóre nowy obrządek wschodni posługuje się nie wyłącznie językiem rosyjskim, lecz również ukraińskim i białoruskim, w znacznie większej mierze, niż to czynią duchowni prawosławni. Toruje więc on drogę tym uposledzonym dotąd językom krajowym do uzyskania prawa obywatelstwa w Kościele wogóle. Zresztą za obrządkiem wschodnim, jak o tem świadczy konferencja pińska, wypowiadali się gorąco nawet zainteresowani tu bezposrednio kapłani narodowości ukraińskiej, których trudno przecież posądzać o zakusy rusyfikacyjne. Alarmy więc są najzupełniej nieuzasadnione.

Wogóle podchodzenie do sprawy akcji unionistycznej od strony t. zw. polskiej racji stanu daje się wytłumaczyć jedynie hypertrofią kultu państwowości, która cechuje dziś społeczeństwo polskie. Cokolwiek się dzieje czy to w dziedzinie społecznej, czy kulturalnej, czy religijnej — nieodmiennie ukazuje się na scenie «interes państwowy». Czy współczesne państwo może i powinno uprawiać jakąkolwiek politykę wyznaniową — jest to zagadnienie wymagające osobnego omówienia, ale nie ulega wątpliwości, że w danym wypadku, w odniesieniu do akcji unionistycznej, najlepiej na tem wyjdzie

жинського єп. Лукомського.[139] В меморіялі говориться про шкідливість і небезпеку, що випливають з « ведення унійної акції », для Церкви та держави. Це звичайна облуда, а не ревність про добро Церкви, хоч авторами меморіялу були « щирі католики ».

До причин неуспіху унійної акції поляків треба ще додати три інші великі перешкоди, якими були: насильне навертання православних на римо-католицизм, « ревіндикація » православного церковного маєтку та руйнування православних церков.

---

ono samo i najlepszą odda usługę sprawie zjednoczenia Kościołów, jeżeli będzie się trzymało od niej zdaleka.

Ми навели уривки статті тому, що в них міститься оборона унійної акції проти закидів, які робив загал польської преси.

[139] *W sprawie « Obrządku wschodniego »*, « Gazeta Warszawska », Warszawa, 1932, nr. 34. *Нива*, 1932, ст. 71-74.

IV.

НАСИЛЬНЕ НАВЕРТАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ НА РИМО-КАТОЛИЦИЗМ

1. Чому і хто проводив акцією навертання на римо-католицизм? (107). - 2. Акція навертання на римо-католицизм (109). - 3. Становище Православної Церкви до подій на Волині (114). - 4. Становище польських церковних кругів (117). - 5. Інтервенція українсько-національних чинників (123). - 6. Наставлення польського уряду й громадянства до волинських подій (128).

1. ЧОМУ Й ХТО ПРОВОДИВ АКЦІЄЮ НАВЕРТАННЯ НА РИМО-КАТОЛИЦИЗМ?

Польська преса часто ставила щодо українців різні твердження, які себе взаємно заперечували. З одного боку вона бачила в українцях темну, несвідому, « тутешню » масу, або інакше — це примітив, з яким немає потреби рахуватися. З другого боку — це велика небезпека для Польщі, ворог, що змагає до розбиття держави, обмеження « польскості » в Польщі. « Експанзія українців » — це улюблений клич поляків, яким закликали своє громадянство до протиакції. Українці в очах поляків були: — раз інертною масою, то знову « експанзією ».

Поляки використовували всі можливі засоби, щоб тільки приспішити одноціле злиття всіх громадян Польщі в один польський народ. Коли по деякому часі побачили, що ні польонізація Православної Церкви, ні переслідування Українсько-католицької Церкви, ні пацифікація, ні замикання шкіл з українською мовою навчання, ані теж інші засоби, що їх уживали, не помагають, взялися до скрайно-радикальних: силою перевести український народ на римо-католицизм і цим способом приєднати до польського народу. З тією метою поставали різні організації, які теж переводили досить плянову акцію.[1]

Серед організацій, що займалися такою ціллю, вибилися на перше місце СППОС (Секретаріят Порозуміння Польських Організацій Суспільних), ЗАЖЕВЄ, обидві у Львові, та Координаційний Комітет у Люблині. В нарадах СППОС брали участь навіть високі державні достойники, а зокрема представники війська, як віцеміністер військових справ ген. Глуховський, ген. Літвіновіч, Вечоркевіч і інші. Праця СППОС ішла в Головній Раді, Виконнім Комітеті та поодиноких комісіях. Мали вони теж віроісповідну комісію, якої завданням було організувати римо-католицькі станиці, опрацьовувати стан римо-като-

---

[1] Гром., *З великої хмари — малий дощ,* « Діло », Львів, 1933, ч. 202.

лицького « посідання » в Галичині та займатися « крадежем душ », тобто « ревіндикувати » те, що « безправно » українські-католицькі священики вписали до метрикальних книг. У Виконному Комітеті бачимо ймена відомих діячів Ґрабського, Войцєховського й Фішера. Ця організація, своїми комісіями, обхоплювала всі ділянки суспільного життя.[2]

Другою такою організацією в Галичині було « Зажевє », яке твердило, що Українсько-католицька Церква зробила полякам великі шкоди, бо засимілювала поляків римо-католиків. В цей спосіб поляки « втратили » близько 1,200,000 душ. Метою « Зажевя » було привернути до « польськости й католицизму » ці, в користь українців, утрачені душі.[3]

З кінцем 1937 р. почалася доволі широко-закроєна акція навертання православних українців на Волині, яку в основному переводили військові круги, а зокрема КОП (Корпус Охрони Пограниця). Перших шість місяців ніхто не знав, хто властиво є керівником цілої акції, бо уряд, урядові та півурядові чинники заперечували будь-яку свою участь у ній. Керуючі « ревіндикацією душ » чинники вважали за потрібне, до якогось часу, діяти конспіративно й по змозі зовсім не виступати перед публічною опінією. Щойно тоді, коли праця ставала успішна та акція набирала ширших розмірів, виявилося, що всією ревіндикаційною акцією керує т.зв. Координаційний Комітет, якого діяльність обіймала люблинське та волинське воєвідства. Керівники Комітету виробили собі докладний плян праці й рішили вести її так, щоб: 1. назверх залишити ревіндикаційній акції « спонтанний характер », щоб усім було ясно, що українське православне населення приймає римо-католицизм і польську національність цілком добровільно, з вищих духовних мотивів...; 2. щоб утруднити оборону українській стороні. Ці мотиви були причиною, чому Комітет так довгий час не виступав прилюдно перед ширшим громадянським форумом чи в пресі. Члени Комітету були зобов'язані до повної дискреції, бо ж це мало характер конспірації, але легальної.

Творцем Комітету був ген. С. Моравінський, командант армійського корпусу в Люблині. Там же була й централя Комітету. В кожному повітовому місті був місцевий комітет. З правила осідком місцевих комітетів були військові ґарнізони, а

---

[2] *Польський наступ на креси,* « Мета », Львів, 1938, ч. 14.

[3] *Нова Зоря,* Львів, 1938, ч. 84.

керівниками військові старшини в чинній службі. До Комітету входили представники всіх польських організацій, що стояли на становищі конечности такої ревіндикації. Серед них стрічаємо організації, яких завданням було дбати про « розвуй зєм всходніх », римо-католицький клир, Звйонзек Стжелєцкі, Мацєж Школьна, Звйонзек Научицельства Польскєґо та інші. Головна роля в цій ревіндикаційній акції була призначена тим організаціям, що мали безпосередній контакт з селом, а зокрема вчительству. До вчителів належало: переконати, защіпити нові погляди, навернути, словом — підготовити все до формального акту, а це все діялось у тіні військового одностроєю.[4]

При тісній співпраці різних організацій, а особливо КОП-у, польський Координаційний Комітет почав свою активну працю на Волині.

2. АКЦІЯ НАВЕРТАННЯ НА РИМО-КАТОЛИЦИЗМ

Методика, яку стосували польські чинники при навертанні, була дуже різнородна: підступ, застрашування та насильство. Методи примінювали відповідно до обставин, серед яких проходила акція.

Довгі роки по всій Західній Україні поляки організували т.зв. заґродову шляхту, хоч, до речі, це була колишня українська, католицька чи православна, шляхта, яка з польщиною не мала нічого спільного. Спочатку поляки писали й говорили, що царський уряд поросійщив польську шляхту на Волині, але, коли українці почали обстоювати українськість тієї шляхти, то поляки почали кричати: їх « порущено », тобто зукраїнщено. Не було ніякої логічної основи, щоб так твердити. Росія українізувала б поляків? Навпаки, Росія слала на Волинь свій щонайкращий і найактивніший елемент, щоб русифікував Волинь, а не робити з поляків українців.[5] Поляки мали щодо шляхти свою логіку: Якщо шляхтич з роду — то поляк, а коли так — то мусів бути римо-католик, і навпаки, отже треба його привернути до « віри батьків », щоб стерти з нього знам'я чужої займанщини.

---

[4] *Куліси т.зв. ревіндикації. Що таке Координаційний Комітет?*, « Діло », 1938, ч. 145.

[5] В. Островський, *Церква і шляхта на Волині*, « Діло », 1938, ч. 75.

Доказом польськости тих, що їх ревіндикували, мали б бути ніби польські прізвища закінчені на « ські », « цкі » чи « іч », мовляв — це шляхетсько-родове прізвище. Але ми бачимо, що це не було ніякою нормою, бо ревіндикували таких, яких прізвища закінчувались на « енко », « ук », « юк », чи їм подібні, тобто типово українські.[6] Нераз бували попросту смішні історії.[7]

Різні урядники державної адміністрації погрожували карними відділами, що будуть після того, якщо населення не схоче добровільно вписатися в ряди римо-католиків, діяти. Ударяли теж на чисто матеріяльну сторінку, тобто, що при розподілі землі дістануть кращі землі, пенсії на старість, добру працю та користатимуть із усіх благ польської держави, а якщо не навернуться, то вони вороги держави, які не можуть користати з усіх тих благ.[8]

Польські урядові чинники звернули пильну увагу на шкільництво, яке мало подбати про те, щоб у молоді душі вляти якнайбільше польського духа. Це могло їм навіть досить легко вдатися, бо кількість українських учителів була мінімальна, навчання вели в польській мові, а в деяких провінціях, як нпр. на Холмщині, не допускали навіть, щоб відбувалося навчання православної релігії в школах.[9] Але такий натиск викликав зви-

---

[6] Йоахім Волошинський, *Волинські ревіндикації,* « Нова Зоря », 1938, ч. 79.

[7] *Діло,* 1938, ч. 143. В Острозі жив старий Костюк (80 років), до якого прийшли поляки та переконували його, що його дійсне прізвище звучить « Косьцюшко », а « Костюк » накинули йому московські царі, які хотіли його польський рід поросійщити. Вкінці застрашений Костюк « навернувся », але совість почала його гризти, й він закликав православного священика, щоб висповідатися та знову повернутися до православ'я.

[8] В. Островський, *Добровільно, чи недобровільно йде « навертання » українського православного населення* « Діло », 1938, ч. 123

[9] *Wiadomości Metropolji Prawosławnej,* Warszawa, 1938, Nr. 6.

Нова Зоря, 1939, ч. 7, подає статистику навчання православної релігії в люблинському воєвідстві, за шкільний рік 1938-9.

I. Школи, в яких навчання православної релігії:

Деканати:	є	нема
Більський	33	20
Білгорайський	3	29
Холмський	44	75
Грубешівський	19	71
Томашівський	10	78
Володавський	51	43

чайно реакцію та гартував духа молоді, збуджуючи чи підсилюючи любов до свого народу.[10] Вчительство нераз не зважало навіть на святість найдорожчих речей серцю кожного чесного християнина, щоб тільки осягнути свою мету, щоб тільки «навернути» одну душу на римо-католицизм, а з тим, на його думку, придбати одного поляка більше.[11] Такою тактикою вчительство викривлювало молоді душі та вбивало пошану до найвищих святощів християнського світу, а вже не говоримо про те, яку відразу викликало це поступування до Католицької Церкви, хоч у дійсності «місійна праця» польського вчительства

II. Кількість учнів, що православної релігії:

Деканати:	вчаться:	не вчаться:
Більський	1267	1851
Білгорайський	343	2872
Холмський	2528	не подано
Грубешівський	1362	5855
Томашівський	851	5266
Володавський	4396	1522

Як одиноку причину, чому православні діти в багатьох школах не вчаться православної релігії, офіціоз православної Митрополії подає, що урядові шкільні чинники не допускають православних священиків до шкіл.

[10] *Діло,* 1938, ч. 201, подає листа молоденького поліщука до редакції:

Jam Wam piszu w jazyku polskim hetoje pysmo.

Ja uczen VI-ho oddzialu w... prosiu Was, dorihija bratia може u Was są jakie książki stare przeczytane, płomyki czyli żórnaly i gazety ruskie, prozsu Was kob wy mni jich wysłały, ja żywu na Polesiu, jestem bardzo biedny i chodiu do Polskiej szkoly. A szczo dobre newmiju czytaty w swojim ojczystym języku ruskim. Prosiu Was jak wy na domnoju bidnym pomylujtysa i jak wyszlyte jakyji staryji proczytany książki to i szlite prosiu Was elementara ruskoho. Moj ojciec ma powtora hektara zemli, nema konia ono korowa, ja jestem u otca odin, maju lat 15-cie. I szcze raz Was prosiu kob Wy wysłały mni jakie książki ruskie Wam niepotrzebne przeczytane, bo ja choczu wmity czytaty ne tylko popolsku ale i poswojou ojczystym ruskim jazyku a nemaju ruskich swoich ojczystych kniżok. Zasylam Wam drodzy bracia moi serdeczne pozdrowienie. Dowizenia. Mój adres... Ja wyznaju religju prawosławnu.

Редакція зі зрозумілих причин не подала імени й адреси автора цього оригінального документу тієї доби.

[11] *Діло,* 1938, ч. 98; *Нова Зоря,* 1939, ч. 34.

Управитель школи в Грибовій (біля Лановець) п. Ляшко, 6-го квітня завів православну ученицю Пелагію Ясиновську без її згоди та без відома батьків до латинської каплиці й погрозами змусив ученицю прийняти латинське Св. Причастя.

не мала абсолютно нічого спільного з Католицькою Церквою, бо це був вияв шовінізму, а не католицизму.

Свою «апостольсько-місіонерську» діяльність розгорнув КОП у Крем'янеччині, Рівенщині та інших округах прикордонної полоси. Його методи були звичайно такі: скликав мешканців села, заявив їм, що вони поляки, яких перевів царський уряд на православ'я, щоб зрусифікувати, а тепер мають нагоду повернути до католицизму й польського народу. Цю «добровільність» підтримував однострій. Коли мешканці якогось села, що вислухали місійну науку КОП-у, «згодилися» навернутися, тоді приїзджав польський, звичайно військовий, священик, що приймав новонавернених до Католицької Церкви.[12] Деколи роблено це формально, тобто давали тому, що навертався, формуляр переходу до підпису.[13] Найбільший відгомін викликало навернення села Гриньок біля Лановець, крем'янецького повіту.

При кінці 1937 р. (в грудні) польська преса широко заговорила про чудесне навернення села Гриньок, де повернулося до Католицької Церкви й польського народу 116 членів 36 польських зрусифікованих родин. Спочатку не знати було як це сталося, бо польська преса подавала про цю саму подію різні відомості, дуже часто змінюючи назву місцевости й кількість навернених. Щойно комунікат латинської луцької єпархії в «Жицє Католіцкє» потвердив, що такий факт заіснував, і то в селі Гриньках. Саме навернення проходило серед дуже дивних обставин. Між Ланівцями і Гриньками відбувалася полева

---

[12] *Діло,* 1938, ч. 151.

[13] *Діло,* 1938, ч. 255.

Odpis. Biłgoraj 1 pazdz. 1938.
Starostwo Pow. Biłgorajskie, Nr. AWz. 6 (158) 938.

Poświadczenie.

P. Katarzyna Serkiz, zamieszkały (a) w Osuchach gm. Łukowa, pow. Biłgoraj, urodzony (a) dnia 18.V.1923 r. w Chmielku pow. Biłgoraj, syn (córka) Stefana i Olgi, oraz jego żona... urodz. dn... w... tudzież jego (jej) (ich) dzieci:

1) ..... urodz..... w.....
2) ..... urodz..... w.....
3) ..... urodz..... w.....

zadeklarował (li) w dniu 13.IX.1938 r. swoje wystąpienie z gminy wyznaniowej prawosławnej i przejście na łono Kościoła rzym.-kat.

Poświadczenie to zapisano we właściwym rejestrze pod. l. b. AWZ. 6/158/938

Za starostę: E. Barcz. Wicestarosta.

Служба Божа КОП-у перед образом, здається, Божої Матері. Якась злочинна рука зневажила образ таким огидним способом, що годі його в друку назвати. Почали шукати винуватих саме в Гриньках, не залишаючи нікого. Тоді то, як подавала преса, 8 осіб утекло з Гриньок. Коли шукання винуватих було в повному розгарі, до села прийшов польський священик, о. кан. Адольф Ярошевіч, та взяв гринчан під свою опіку, обіцяючи поладнати справу цілого села, якщо селяни навернуться на римо-католицизм. Селяни погодилися, щоб тільки скінчилося шукання винуватців, і так дня 19.XII.1937 р. о. Ярошевіч прийняв гринчан до римо-католицького обряду. Тим самим покінчилися дальші розшуки за злочинцями. На підставі цього факту можна мати образ метод навертання КОП-у, як теж судити про внутрішнє переконання тих, що навертались.[14]

В подібний спосіб навернувся цілий ряд сіл, як теж поодинокі особи чи родини, в районах південної Волині.[15]

Всіх навернених нараховували на близько 8,000, з яких частина знову повернулася до православ'я.

Мимоволі насувається питання: хіба ж ці волиняки були такі дурні, що не знали, що вони роблять? Щоб краще уявити собі психічний стан навернених, візьмім факт одного з головних навернених у Радомишлі, Климента Осторорога, який уже по заяві навернення, перед самим переходом на римо-католицизм, попросив польського священика, що хоче ще останній раз піти до свого православного священика висповідатися.[16] З цього бачимо, що населення було в стані цілковитої депресії. Однак з другого боку можемо сміливо сказати, абстрагуючи від огиди, яку кожний віруючий і чесний чоловік відчуває супроти насильства в справах душі й віри, що навернений елемент складався з людей морально маловартісних, бо до зміни віровизнання, якщо ця зміна не йде з щирого переконання, але під впливом страху-терору чи задля дочасної користи, склонний тільки конюнктурний елемент, для якого рішення про формальний перехід на таке або інше віривизнання залежне цілковито від рахунку, вигідного в даних обставинах чи часі. І

---

[14] *Загадочна подія на Волині,* « Діло », 1938, ч. 1.

[15] *Мета,* 1938, ч. 14; *Нова Зоря,* 1938, ч. 25, 1939, ч. 20. *Oriens,* 1939, pag. 95.

[16] *Діло,* 1938, ч. 123.

так, коли тільки деякі почули, що їх ніхто не мав права силувати навертатись, повернулися знову до свого православ'я.[17]

Не зважаючи на це, хто був тим елементом, який « навертався », церковні та українсько-громадянські чинники виступили з протестами проти польського насильства над душами українського народу.

3. СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ДО ПОДІЙ НА ВОЛИНІ

Події навертання на римо-католицизм, що відбувалися на Волині, були для Православної Церкви в Польщі несподіваним ударом, і то саме в хвилині, коли митрополит очікував проголошення декрету президента про правне положення Православної Церкви в Польщі.

Майже безпосередньо після перших більших навернень митр. Діонісій вислав до Крем'янеччини архиєп. Олексія, щоб провірив на місці стан акції поляків, як теж морально підтримав населення, яке було в тяжкій депресії.[18] Архиєп. Олексій в днях від 25-29 січня 1938 р. відвідав ряд місцевостей (Юзьківці, Грибову, Гриньки, Козачки, Осники, Опришківці, Молотьків, Шумківці, Яківці, Ланівці, Білозірка) в крем'янецькому повіті, в яких йшла інтенсивна акція навертання православних на римо-католицизм. Перед його приїздом пущено між людьми вістку, що влада заборонила зустрічати православного єпископа, однак це не помогло, бо люди масово збиралися, щоб привітати свого владику. КОП і поліція забороняли будувати тріюмфальні брами та кінні бандерії. Ціла візитація була повна зворушливих сцен, а особливо в Гриньках. Населення дякувало зі сльозами в очах своєму владиці, що в важкому часі його життя прибув до нього зі словами потіхи й моральної підтримки.[19]

Візитація архиєп. Олексія мала свій ефект, бо причинилася до зросту релігійности й прив'язаности до православ'я, як теж до духового об'єднання всього народу в боротьбі проти

---

[17] *Діло,* 1938, ч. 59.

[18] *Нова Зоря,* 1938, ч. 8; *Діло,* 1938, ч. 17.

[19] *Ще про візитацію архиєп. Олексія в прикордонній смузі,* « Діло », 1938, ч. 26.

поляків, а далі відразу настало цілковите відмежування від « старих і нових » католиків, викликуючи недовірливу атмосферу та поважні релігійні антагонізми.[20]

Ще таки в січні 1938 р. митр. Діонісій вніс інтерпеляцію до міністра освіти релігійних віровизнань, Свєнтославського, з проханням протидіяти безправному навертанню православної людности на латинство; однак міністер не дав на неї ніякої відповіді.[21] Наче в відповідь сконфісковано число « Слова » (орган митр. Діонісія), де поміщено статтю про Гриньки, що подавала подробиці події й робила сміливі висновки.[22]

Дня 28.III.1938 р. у Крем'янці відбулося під головуванням архиєп. Олексія засідання волинського єпархіяльного місійного комітету в справі святкування 950-літнього ювілею Хрещення України-Руси.[23] На ньому заторкнено справу ревіндикаційної акції. Там же вибрано спеціяльну делеґацію, що мала на авдієнціях у президента, маршала Ридза-Сміґлого й премієра Славой-Складковського передати виготовлений для цього меморіял.[24] Незабаром вибрана делеґація виїхала до Варшави, де її дня 9.V.1938 р. прийняв у президії Ради Міністрів премієр Славой-Складковський на спеціяльній авдієнції. В склад делеґації входили: архиєп. Олексій, о. Малюжинський і Євфимій Ничко, представник селян. Премієр вислухав реляції й прохання делеґації, але теж не дав якоїсь задовільної відповіді.[25]

Щоб протидіяти одноцілим фронтом, митр. Діонісій скликав в днях 8-11.IV.1938 р. надзвичайну сесію Св. Синоду Православної Церкви в Польщі, в якій взяли участь усі православні архиєпископи й єпископи з Польщі. Темою нарад, крім головної справи президентського декрету, була справа польської акції навертання та вже нового удару в Православну Церкву — нищення храмів на Холмщині,[26] через який справа навертання на латинство волинської людности пішла на другий плян.

Тому, що польське насильство над Православною Церквою

---

[20] *Волинські церкви переповнені — паніка швидко минає,* « Діло », 1938, ч. 121.

[21] *Нова Зоря,* 1938, ч. 5.

[22] *Діло,* 1938, ч. 17.

[23] *Діло,* 1938, ч. 192, 224.

[24] *Діло,* 1938, ч. 78.

[25] *Діло,* 1938, ч. 103.

[26] *Діло,* 1938, ч. 80.

зростало, митр. Діонісій рішив удатися до останньої інстанції, до президента держави, який саме перебував поза Варшавою, в відпочинковій місцевості Спала. Президент Мосціцький прийняв митр. Діонісія на авдієнції дня 30.V.1938 р. Авдієнція тривала 2 повні години. Митр. Діонісій з'ясував у повні справу волинських ревіндикацій душ і події на Холмщині. Президент мав запевнити митрополита, що повагою свого власного авторитету не дозволить на будь-які зловживання невідповідних фанатичних чинників. Практично беручи, його запевнення не мало найменшого значення, бо вплив президента на внутрішні чи зовнішні справи польської держави був майже ніякий. Цікаво, що польська преса й пресові агенції цілковито промовчали, навіть не згадавши про цю характеристичну авдієнцію.[27]

Це були всі можливості протесту й інтервенції збоку Православної Церкви. Не маючи інших засобів, митр. Діонісій, щоб підтримувати православне населення в вірності православ'ю, в початках червня 1938 р. поїхав на Волинь, до Почаївської Лаври. До Почаєва прибув теж, запрошений митрополитом, посол Греції, міністр Кимон Коллас в товаристві архимандрита Васдекеса. Прибула теж спеціяльна група питомців з Варшави проповідувати великим масам народу, що прибули сюди з Волині, Полісся, Холмщини й навіть з Гродненщини. Побут митр. Діонісія став нагодою великих релігійно-національних маніфестацій українського населення. Однак митр. Діонісій перервав свій побут у Почаєві, бо повідомлений про виселювання православних священиків на Холмщині, мусів відразу повертатися до Варшави.[28]

Дальшу підтримку населення в його боротьбі проти польського навертання доручив місцевим душпастирям і місіонерам, а особливо о. Казновецькому, якого незабаром, під закидом виступів проти держави, арештували поляки.[29]

Щоб не проминути теж і духовної сторінки боротьби, заряджено загальний тридневний піст, з щоденними богослуженнями й молитвами по всіх парохіях Волині, як теж, здається, і на інших землях, що на них проживало православне населення.[30] З Православною Церквою в Польщі солідаризувалися

---

[27] *Діло,* 1938, ч. 127.
[28] *Діло,* 1938, ч. 127.
[29] *Діло,* 1938, ч. 171, 185, 265.
[30] *Діло,* 1938, ч. 171.

всі Православні Церкви на Балканах, які зарядили молитви за переслідуваних і за збереження православної віри.[31]

Зовсім відмінне було становище Римо-католицької Церкви, яка знайшлась у прикрому положенні, бо це насильне навертання не було по її думці, хоч дехто з латинсько-польського клиру брав активну участь у цій акції.

4. СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКО-ЦЕРКОВНИХ КРУГІВ

Говорити про становище Римо-католицької Церкви в Польщі до подій, які відбувались на Волині, доволі важко, бо вона ні разу не заявила своєї думки, принаймні офіційно. З цього, що робили поодинокі польські організації, навіть церковні, чи хоч би деякі священики, не можна ще сказати, що вони мали на це апробату Церкви та діяли за її порозумінням. Якщо б хтось хотів сказати, що Церква їхню « місійну працю » апробувала, не міг би, бо з лона тієї ж Церкви були голоси, що осуджували акцію навертання на римо-католицизм, як теж ані один єрарх не видав будьякого зарядження в цій справі.

З усіх польських єрархів мабуть одинокий кардинал Гльонд висловив свій погляд на справу навертання на римо-католицизм, розуміється, якщо можемо вірити тогочасній польській пресі. Це мало бути під час його побуту на Волині, де він брав участь у торжествах 50-ліття священства єп. Шельонжка. І так відвідуючи станицю КОП-у біля міста Корця, кард. Гльонд мав виявити велике зацікавлення й сердечність « тим правдивим оборонцям християнства », якими були вояки КОП-у, та заохочувати видержати на своїх станицях.[32] До речі, ці його слова

---

[31] *Нова Зоря,* 1938, ч. 63 наводить з польської преси(Станіслав Мацкевіч, *Велика кривда польським можливостям,* « Слово », Вільно, 14.VIII. 1938): « Всі часописи (на Балканах) писали про те, як навертають православних селян на католицизм. Єпископи в Білгороді приказали молитись за збереження віри. Болгарські також... ».

« В Греції на горі Атос відправляють великі молитви... Ось відгомін, який викликала в православнім Балкані вістка про недавні експерименти. Православна релігія це не тільки гноблена Церква в СССР. Це не тільки віроісповідання меншин у Польщі. Це ще й державна релігія чотирьох балканських держав, з якими хочемо мабуть жити в приязні, мати взаємини... не знають про Ґдиню, про мальовані плоти, але про чудесні навернення на католицизм у Гриньках чули з усіма подробицями... ».

[32] *Діло,* 1938, ч. 222.

сердечности й заохоти видержати на станицях можуть мати різну інтерпретацію, залежно від розуміння їх.

Дивно, що єпископи, на яких території проходила акція, не зайняли офіційного становища. Коли мова про волинського латинського єпископа, то можна сказати, що він, хоч цього не виявляв назовні, давав свою тиху згоду на участь його священиків у акції, як теж ставився прихильно до тих, що вели акцію. Це легко пізнати з різних вісток, які подавав офіціоз єп. Шельонжка.

З-посеред монаших Чинів (польських) найбільше симпатії до акції навертання виявили Пальотини.[33] Виразне осудження стрічаємо в єзуїтських офіціозах, а особливо в статтях о. Косібовича, Т.І., та о. Урбана, Т.І.[34] Останній каже, що ця « мі-

---

[33] *Mema,* 1938, ч. 31; *Przegląd Katolicki,* Warszawa, 1938, Nr. 31.

[34] Ks. J. URBAN, *Wołyńskie rewindykacje,* « Oriens », 1938, pag. 69-72. « Z prasowych opisów można wnioskować, że tą akcją uświadomiającą zajmowały się przedewszystkim sfery wojskowe... jeżeli ta ostatnia relacja odpowiada prawdzie, to świadczyłaby, że powrót na łono katolicyzmu i pol skości nie u wszystkich płynął z głębokich pobudek religijnych, że działały tu jeszcze inne motywy, mniej skuteczne i mniej trwałe... Jakoś ze sprawozdań prasy polskiej nie widać, by owe nawrócenia bywały owocem jakichś mozolnych przekonywań nawracanych o religijnej wyższości katolicyzmu nad prawosławiem, o konieczności należenia do Kościoła katolickiego dla zbawienia duszy, lub innych teologicznych wywodów... decydującem motywem jest zwykle właśnie owa « wiara ojców »... Zapewne metoda taka łatwiej prowadzi do prostych umysłów, niż droga teologicznych wywodów o wyższości jednej wiary nad drugą. Nic też dziwnego, że tą drogą dokonują się zwykle masowe rewindykacje. Nie inną drogą przeprowadzono sto lat temu « wozsojedinienie uniatow », którym miało wystarczać do powrotu do « wiary ojców », że owi ich ojcowie, « Ruskije prawosławnyje », byli niegdyś gwałtem wciągnięci do unji przez Polaków i « chytrych jezuitów ». Rzecz zrozumiala, że... chodzi o sukcesy polityczne, chociaż sam akt nawrócenia dokonuje się — jako obrzęd religijny... W liście swym podpułkownik-misionarz zapewnia adresata, że akcja bynajmniej nie wypływa z niechęci do prawosławia jako takiego, lecz z powodu jego rosyjskiego charakteru. Dlatego zapewnia, że gdyby cerkiew prawosławna zrozumiała sytuację i wprowadziła język polski do swej liturgji, to ustałaby akcja rewindykacyjna, jako już bezcelowa, owszem mógłby się rospocząć proces odwrotny, to jest przechodzenie Polaków na prawosławie, bo « Polacy kochają swoją mowę i musieliby Kościoł, w którym odbywa się liturgia w języku ojczystym, uznać za swój Kościół; wcześniej czy później byłby to przewrót dziejowy... » Jak widzimy, katolicyzm, w oczach misionarza w mundurze, nie jest właśeiwym celem akcji, tylko środkiem... Przedewszystkiem nie można Kościołowi katolickiemu przypisywać żadnych aktów gwałtu i terroru w stosunku do prawosławnych w celu nawrócenia

сійна праця » місіонерів в одностроях не має зовсім нічого спільного з Католицькою Церквою, бо вони використовують Церкву як засіб до своїх політичних цілей, а далі каже, що над тим треба радше уболівати, ніж радіти. Акція з'єднинення повинна б відбуватися без підтримки політичної сили і без уваги на те, чи вона принесе великі, чи малі овочі. Вирішальним мотивом унійної акції повинно бути переконання, що волею Христа було, щоб усі були об'єднані єрархічно під одним пастирем, в одності віри, без уваги на обрядові чи національні різниці. Засада, що потомки мають бути тієї самої віри, що їхні батьки з-перед трьох чи чотирьох поколінь, в своїй основі фальшива. Про те, чи унійну акцію треба вести в східньому, чи в латинському обряді, та думку про корисність тієї акції, польські політичні круги повинні були залишити Церкві.

Дивлячись на діяльність деяких польських священиків, можемо без кривди для них сказати, що деякі з них без сорому клали на перший плян інтереси свого народу, не оглядаючися на це, які шкоди роблять Католицькій Церкві, якої стали слугами. Та не зважаючи на те, коли порівняти польське духовенство з духовенством інших народів, яке буває не менш шовіністичне, польські політичні круги робили йому ще докори за те, що воно замало патріотичне. На запит одного світського достойника, чому приписати низький рівень суспільного й політичного освідомлення польського клиру, мав кард. Каковський сказати: який товар дає нам суспільство, такий товар звертаємо йому.[35]

До найактивніших « ревіндикаційних діячів » з польського духовенства належали: о. пралат Любянєц,[36] о. кан. Адольф Ярошевіч і о. Токажевскі, який вславився ненавистю до всього українського, використовуючи навіть проповіді до антиукраїнської пропаґанди.[37]

---

ich. Jeżeli gdzie takie wypadki zaszły, należy za nie winić inne czynniki, poza kościelne, i wypadki takie należy potępić i raczej ubolewać nad nimi, niż z nich się cieszyć...

[35] *Нова Зоря,* 1938, ч. 59 (Подає польську статтю з « *Воля і Чин* » п.н. « *Бленди політикі косьцельней* »).

[36] *Нова Зоря,* 1933, ч. 81. Wiktor Piotrowicz, *Unja i dyzunja w Polsce,* Wilno 1933, pag. 114-119.

[37] *Zdecydowane potępienie politykującego księdza,* « Biuletyn Polsko-Ukraiński », Warszawa, 1937, nr. 5.

Деякі польські священики використовували принагідні моменти, а особливо в незорієнтованому середовищі, де могли свобідно вдаряти на польсько-патріотичні струни, при чому не

...Ks. Tokarzewski, przesiąknięty ideologią endecką, wobec zebranych przedstawicieli władz państwowych, delegacyj polskich i ukraińskich, morderstwo ś.p. Marczewskego przypisał Ukraincom... Dla charakterystyki chorobliwej mentalności części polskiego społeczeństwa na Kresach Wschodnich przytaczamy to kazanie:

« ...wiemy wszyscy, że padł z rąk terorysty... cóż ta Polska złego zrobila im tu na Wołyniu, iż mordują jej synów? Kiedy krwią najlepszych swoich synów Wołyń zostal znowu powrócony pod rządy polskie, lud miejscowy prawosławny nie wiedział i nie rozumiał, jakiej jest narodowości... I oto za polskie pieniądze, nie raz kosztem honoru i interesów polskich, miejscowego chłopa prawosławnego nauczono, przekonano, wbrew nieraz jego woli, wmówiono w niego, iż: 1) jest Ukraincem, 2) nauczono śpiewać « Szcze ne wmerła Ukraina », o której dowiedział się od Polaków, 3) dzieciom polskim kazano uczyć się ich mowy, 4) stworzono im własną ukraińską cerkiew, 5) teatr ukraiński, 6) pisma ukraińskie, 7) kluby — « Ridni Chaty », 8) W.U.O. — polityczną organizację...

Hojną ręką siano, tu na Wołyniu, ziarna ducha ukrainskiego narodowego, o którym dotąd pojęcia nie mieli... I nie od dziś zbiera się żniwa. Oto przed nami leży piękny snop pszenicy polskiej, zwalony sierpem dzikiej nienawiści, zwalony na gnojowisku eksperymentów... Czy po modlitwie za jego duszę wróciwszy z kościoła znowu mamy iść tymi samymi drogami? Nie moja to sprawa. Obowiązek mój kapłana katolickiego, polskiego, pełnego bólu i upokorzenia dumy narodowej, daje mi prawo tylko mówić. I muszę mówić. Bo jeżeli milczałbym w tej chwili, on wstałby z trumny i przemówił, albo z kropli krwi jego mogłoby się zrodzić morze krwi. Sumienie każe mi w tej chwili nie rozbudzać uczuć pomsty, ale uwagę waszą skierować w inną stronę. Prośmy Boga w modlitwie kornej, by krew ta męczennika obowiązku stała się nasieniem nie krwawej pomsty, ale otrzeźwienia dla zbyt już długo trwających eksperymentów, by użyźniła wzrost ducha polskiego i katolickiego na Wolyniu... »

Kazanie miało wszelkie cechy podburzającej mowy politycznej, której szkodliwość pogłębia sama swiętość Domu Bożego, majestat śmierci oraz suknia kapłańska. Mowa ta, obrażająca uczucia sprawiedliwości i godności ludzkiej, stala się czynnikiem, anarchizującym życie społeczne na Wołyniu, i przyniosła dużą szkodę Państwu...

Niesprawiedliwe i krzywdzące jest przeżucanie na ukrainską ludność Wołynia odpowiedzialności za śmierć posterunkowego, zastrzelonego przez bandytę, z którego ręki padło uprzednio dziewięciu Ukraincow... pozostałe insynuacje ks. Tokarzewskiego... gołosłowne twierdzenia, że Ukraincy na coś « patrzą z zachwytem » albo się z czegoś « smieją szatansko »... obliczony wyraźnie na zaognienie wzajemnych stosunków pomiędzy obywatelami naszego Państwa, różniącymi się narodowością, wiarą i mową...

жаліючи гострих колючок у бік Католицької Церкви.[38] Знову ж, щоб виявити себе в католицькому світі ревними місіонерами Божого Царства, передавали зовсім фальшиві інформації заграничним католицьким часописам.[39]

З метою побільшення « апостолів » покладено основи під заснування « Інституту Вищої Релігійної Культури » в луцькій латинській єпархії. Його завданням мало бути: вишколити в трьох роках « світських місіонерів ».[40] В дійсності не було найменшої потреби його засновувати, бо й так існувало багато різних польсько-католицьких організацій, що мали подібну ціль, з яких мабуть найактивніше було « Католицьке Товариство Жінок Луцької Дієцезії ». Воно мало 26,000 членкинь у 70 відділах. Товариство не жаліло ані грошей, ні труду, щоб тільки придбати нових поляків.[41] Цю ревність легко пояснити бажан-

---

[38] *Правда про Волинь,* (Гром.), « Діло », 1938, ч. 282.

« ...о. Бурша, римо-католицький парох з Янової Долини на Волині... накреслив просто жахливу картину анормальних відносин на Волині... оповідаючи такі небелиці: « Воєводи говорять там з власними жінками по-українськи. На костел у Костополі воєвідство не дало нічого, на церкву дало аж 10,000 зол. Воєвода засідав у комітеті 950-ліття хрещення Волині. В летючках з приводу того схізматицького свята писалося, що на Волинь прийшов якийсь новий Христос. Відома римська « Конґреґація про Русія » веде на Волині нехристиянську, ворожу роботу. В Дубні дочекалися якогось священика еспанця, православні молоді теологи виростають під впливом євангелицького руху, що дає православним десятки тисяч долярів з Америки, а всі наслані Римом уніятські священики з Бельгії та Еспанії явно проповідують, що польські ксьондзи перш за все мусять навернутися на християнство... ».

Це уривок з промови о. Бурші, яку він виголосив у Варшаві на спеціяльній « волинській академії » в « Команді Легії Академічної ».

[39] *Oriens,* 1938, pag. 124: W wychodzącej w Salzburgu « Katholische Kirchenzeitung » znajdujemy... zapewne tak również wyobrażal sobie tę rzecz sam awtor, niewątpliwie Polak, jak wynika z całej tendencji artykułu. Ale zdradził się, że na kresach wcale nie był i unijnej pracy, jaką ona jest w rzeczywistości, nie widział... « Missionsfreund » opisuje sposób nawracania prawosławnych: « zjawiasię — pisze on — grupa dwóch lub trzech misionarzy w jakiejś wsi całkowicie lub w części schizmatyckiej. Głoszą kazania dwa-trzy razy dziennie, odprawiają wspólne nabożenstwo... Naturalnie sciągają ludzi. W rezultacie zgłasza się do przejścia wielu, albo i wszyscy, między nimi także duchowny prawosławny. Potem wędrują misionarze do wsi następnej... » — « Missionsfreund » popisal czyste fantazje, które przytoczyliśmy...

[40] *Діло,* 1938, ч. 98.

[41] *Діло,* 1938, ч. 116.

Про це довідуємося зо звіту делеґаток на єпархіяльному з'їзді в Луцьку,

ням посісти волинську землю в свої руки,[42] та загальним наставленням тодішніх польсько-церковних діячів, не виключаючи провідників Католицької Акції, які ставили польщину вище від віри.[42]

Щоб мати свої святощі на Волині, які могли б помагати в навертанні українсько-православного населення на римо-католицизм, поляки підшукали декілька чудотворних образів Ісуса Христа й Божої Матері, хоч їх передше не виставляли до почитання своїм вірним.[44]

Дехто з духовних кругів хотів бачити в ревіндикаційній акції діяння Божого Провидіння та особливіше заступництво св. Андрея Боболі, який з висот Небес мав помагати своїм землякам.[45] Таку думку навіть самі, здорово думаючі, поляки осудили, мовляв, пощо приписувати Святому звичайний політичний терор.[46]

що відбувся в травні 1938 р. Товарство влаштовувало спеціяльні курси провідниць, теренові « екскурсії », дбало про поширення релігійної літератури, вело катехізацію, кіоски, « світлиці », а навіть дешеву кухню для тих, що потім хотіли б перейти на римо-католицизм. В програмі діяльности намічено відкрити нові станиці в тих місцевостях, де відбувався « масовий поворот до католицизму ». Відділ у Ратні за один рік роздав 2014 книжок і 14,400 летючок.

[42] Там же.

[43] *Oriens*, 1938, pag. 156: « ...Ja jestem przedewszystkim najprzód Polakiem a potem dopiero rzymsko-katolikiem. Tak piszę z przekonania. Jestem wierzącym (podkreslono w liscie) katolikiem z przekonania, długoletnim prezesem Akcji Katolickiej, a jednak tak piszę, jestem praktykującym katolikiem nie dla oka, nie dla ludzi... Nie podobają mi się wcale te różne obrządki. Ludność lgnie do obrządku rzymsko-katolickiego, a jej się przeszkadza w tem ».

[44] *Zycie Katolickie*, Łuck, 1938, nr. 18, 21.

[45] *Zycie Katolickie*, Łuck, 1938, nr. 17. *Діло*, 1938, ч. 123.

« ...маємо такий дивний збіг обставин, що важко не сказати: палець Божий є в цьому. Тепершній рік, рік канонізації св. Андрея Боболі є роком, в якому в нас, на Волині, почалося масове навертання з православ'я на католицизм. Чи хто з тих, що віддається праці над наверненням, думав про вшанування таким способом канонізації св. Андрея? Напевно ніхто. Ці дві справи відбулися рівнобіжно, на вигляд незалежно одна від одної. А проте хтось думав, хтось злучив їх. Чи це не думка Божа? Чи не зробили цього благання св. Андрея, для якого справа навернення Сходу була така дорога? Не беремося з'ясовувати незбагненні присуди Божі, але важко опертися думці, що маємо тут з новим чудом св. Андрея Боболі. Це може наповняти нас бадьорістю і вірою в Боже благословення й заступництво нашого св. Патрона в великій справі навертання Сходу... ».

[46] *Діло*, 1938, ч. 123; *Polityka*, nr. 11 (artykuł p. Grabiec).

Проти тієї широкозакроєної діяльности деяких польсько-церковних та передовсім політичних кругів протестувала не тільки Православна Церква, але також українсько-національні чинники, які добачали в цьому не лише саму віроісповідну зміну, але головно загрозу знищення українського народу.

5. ІНТЕРВЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКО-НАЦІОНАЛЬНИХ ЧИННИКІВ

Коли протестувала Православна Церква проти насильства польських чинників, то її протести не мали якогось більшого значення, бо польський уряд зовсім не респектував її достойників і не звертав на них ніякої уваги, уважаючи їх іграшкою в своїх руках, і тому її голос залишився голосом « вопіющого в пустині ». Тому до протесту Православної Церкви долучилися ще українсько-національні протести, й то без уваги на віроісповідання, католики й православні. Кожний, хто думає, не багато мав би замітити проти того масового переходу православних на римо-католицизм, а вже найменше могли б були робити будь-які заміти українці-католики, бо ж вони, здава-

---

« ...Проте вони своє роблять, проте вони замулюють і без цього нездоровий суд опінії, проте затемнюють почуття дійсности народу. То певне, що скочуємось у поглядах до саських чи перед саських часів. Чи перебільшення! Перечитаймо висновки нових « розв'язувачів » української проблеми. Казав кланятися пан Заґлоба, який « хамство » легковажив, і князь Ярема, до вбивання на кіл швидкий, і славні регіментарі з-під Пилявців, які верещали криком жаху. Можна б сподіватися, що бодай релігійної війни уникнуть: XX ст. то не XVII. Але волинські Гриньки і Дедеркали свідчать, що знайшлися непережиті апостоли, які правда до манастирів не вступили, ксьондзами не стали, але і так навертають цілі села. Чудотворність цих раптових навернень нагадує діла Франціска Ксаверія і Андрея Боболі. Правда, тим траплялося навертати маси від одного маху, а нашим, як чути, треба більше махів. І ці чуда діються за поміччю різки, але через те, що на Волині оливове дерево не росте, то не оливної... ».

Biuleteń Polsko-Ukraiński, Warszawa, 1938, nr. 21.

« ...Навіщо задрапувати найновіші національні і католицькі святощі — св. Андрея Боболю, приписуючи його заступництву і Гриньки, і відкликання воєводи Юзефського супроти факту загальновідомого відкритого листа п. Ґ., в якому говориться, що ми навертали б з католицизму на православ'я, якби воно стало польським, а не чужим, в якому говориться, що католицизм — це в суті речі... « фіюме »? Навіщо в'язати св. Андрея Боболю з прізвищами Ахтєхтярева й Сєдєльнікова?... »

лося, повинні були б радіти, що їхні нез'єдинені брати об'єднуються під проводом Католицької Церкви, а однак так не було, бо на це складалися причини, що говорили рішуче виступити проти того переходу, який не мав нічого спільного з релігійною акцією Церкви.

Безпосередньо після відомої події в Гриньках « Волинське Українське Об'єднання » виделеґувало до Гриньок двох послів, о. Волкова й Тимошенка, з метою перевірити на місці чутки про те, що перехід 36 українсько-православних родин на римокатолицизм і польськість відбувся не добровільно, але при якихсь особливих обставинах, що не мають нічого спільного зі звичайними місійними засобами й формами. Вони подались у терен Крем'янеччини, але вояки КОП-у, перевіривши їхні папери й завваживши, що вони не мають спеціяльної перепустки вступу в прикордонну полосу, зажадали від них негайного повороту. Посли виїхали, не перевіривши події на місці.[47]

Дня 3.II.1938 р. посол Степан Скрипник з ВУО склав на руки маршала сойму обширну інтерпеляцію в справі акції навертати на римо-католицизм, а голова ВУО, посол Тимошенко, в цій самій справі вніс протест і меморіял.[48] Однак, здається, вони не були б мали ніякого успіху, бо обидва посли були з пропольського табору Петі Певного й Волошиновського. Польський уряд і сойм на них зовсім не відповіли.

Великий відгомін викликала інтерпеляція посла д-ра Степана Барана, яку він вніс на засіданні сойму дня 10.II.1938 р. до міністра внутрішніх справ і міністра віровизнань. Інтерпеляція обнімала 12 сторінок машинопису. В обширному фактичному представленні справи інтерпелянт дав тло, на якому виринули події в Гриньках та в околиці, висвітлив на основі фактів ролю прикордонної адміністрації і КОП-у в цих подіях, та

---

[47] *Волинські посли, Гриньки, й КОП,* « Діло », 1938, ч. 11.

Становище уряду до подій у Гриньках, « Діло », 1938, ч. 74. (Відповідь премієра на інтерпеляцію пос. Барана), « Інцидент з послом Тимошенком. Дня 5 січня 1938 р. зголосився в межах граничної компанії Ланівці пос. Тимошенко, якому один із підстаршин, кермуючись чемністю для посольської гідности, виставив безправно перепустку. З огляду на те, що пос. Тимошенко не мав властивої перепустки від адміністраційної влади, стягнено перепустку, виставлену йому підстаршиною, а його візвано, щоб покинув прикордонну смугу і постарався про властиву перепустку. Цю справу вияснив я в окремому листі до Пана Маршала Сойму».

[48] *Діло,* 1938, ч. 25.

змалював відносини, серед яких жило українське православне населення. Навів численні факти з подрібними датами та прізвищами осіб, та вказав на поширювання провокаційних вістей про прихід військової карної експедиції, пацифікації й виселення з пограничної смуги, які мали на меті створити податний ґрунт для започаткованої й обчисленої на більші розміри акції « Навертання ».[49]

Наведені факти, дати й прізвища осіб Ст. Баран зібрав особисто від очевидців, і то від самих безпосередньо заінтересованих селян з Гриньок, які кількакратно приїзджали до нього та прохали взяти їх в оборону в пресі й на парляментарному форумі. Це він і зробив. Найкраще насвітлення цілої справи маємо в його статті « Тучапи і Гриньки ».[50]

На цю інтерпеляцію дістав посол Ст. Баран під час засідання сойму дня 31.III.1938 р. письменну відповідь премієра й міністра внутрішніх справ ген. Славой-Складковского від дня 25.III.1938 р.[51] Ця відповідь є дуже оригінальним документом

---

[49] *Справа Гриньок у Соймі,* (Інтерпеляція пос. Ст. Барана), « Діло », 1938, ч. 33.

Нова Зоря, 1938, ч. 27 (Переходи на латинство).

[50] Др. Степан Баран, *Тучапи і Гриньки,* « Діло », 1938.

[51] Др. С. Б., *Становище уряду до подій у Гриньках.* Відповідь премієра Складковського, як міністра внутрішніх справ, на інтерпеляцію посла д-ра Степана Барана, « Діло », 1938, ч. 74.

Передаємо в дослівному перекладі: У відповіді на письмо з 14 лютого 1938 р. Л. Р. і 14. 206 РР маю за шану переслати по порозумінні з Паном Міністром Релігійних Віроісповідань і Публичної Освіти отсю відповідь на інтерпеляцію посла д-ра Степана Барана в справі переходу коло 400 православних української народности на римо-католицтво в громаді Гриньки, лановецької волости, крем'янецького повіту, волинського воєвідства та частинного переходу православних української народности і в інших громадах того ж повіту на римо-католицтво з кінцем 1937 р., викликаного недозволеною акцією деяких чинників місцевої самоуправи і Корпусу Охорони Пограничча, як теж у справі акції в цілі відібрання православним у Гриньках їх дотеперішньої церкви і переміни її на римо-католицький костел, — прийняту на 67 засіданні Сойму в дні 11 лютого 1938 р.

Фактичний стан даної справи представляється так:

В селі Гриньки, крем'янецького повіту, траплялися від довшого часу випадки виразної нельояльности супроти держави, що свідчили про скріплення проти-державної аґітації, веденої кількома аґітаторами зпоміж місцевого українського населення.

Ілюстрацією цього стану були події з 17 жовтня 1937 р., коли зневажено портрети найвищих достойників держави; творець цього вчинку зізнав, що зробив це на те, щоб дістати в селі опінію героя.

тогочасних хвилин і відносин у Польщі. З відповіді премієра виходило б, що православні українці в Гриньках і околиці, що перейшли з православ'я на римо-католицизм, зробили це

Населення Гриньок, освідомивши собі, що повищі зарядження влади є вислідом проступної діяльности згаданих аґітаторів, як теж наслідком його пасивного становища супроти згаданих проявів акції злочинних чинників, звернулося до органів держ. влади з проханням виселити зі села кількох найактивніших аґітаторів.

Однак частина населення для заманіфестування, що зриває цілковито і рішуче зі середовищем, з якого рекрутувалися деструкційні елементи, які неоднократно старалися використати для своїх цілей терен Православної Церкви, рішила крім цього перейти на латинський обряд, що теж і зробила.

Заміт інтерпелянта, наче б репресії, пристосовувані КОП-ом, були причиною зміни віроісповідання населення, є незгідний з дійсністю, бо конверзійний рух обняв поза Гриньками великий терен крем'янецького повіту і навіть сусідніх повітів (Рівне та Здолбунів), де органи КОП-у не переводили ніяких порядкових заряджень, ані теж не пристосували натиску супроти опірних.

Зате перед міністеріяльною комісію Міністерства Внутрішніх Справ, яка переводила доходження у Гриньках, дня 6 березня 1938 р., жалувалося місцеве населення, навернене на католицтво, на терор і погрози, спрямовані в його сторону православно-українськими чинниками.

Дотично заміту інтерпелянта в справі відібрання православним мешканцям села Гриньок їх святині і віддачі католицькому костелові, то він нереальний, бо справа ревіндикації святинь, чи пак призначення для іншого віроісповідання, залежить від начальних державних властей, а вони досі не дістали якого-небудь прохання від зацікавленого населення, ані теж не виступили зі своєю ініціятивою.

Зарядження, підняті органами КОП-у дотично осіб, що їх навів інтерпелянт (о. Казновецький, о. Малюжинський і пос. Тимошенко), спиралися на приписах про границі держави, а саме: ...

(Тут наводить випадки названих осіб (о. Казновецького, о. Малюжинського і пос. Тимошенко) та дає оправдання органам КОП-у, що так поступили, бо не могли інакше зробити, щоб не діяти проти закону).

Уряд стоїть на становищі заґарантованої конституційним законом свободи віроісповідання і свободи сумління. Одним із проявів цієї свободи є свобода одиниці вибрати собі віроісповідання, до якого хоче належати.

Стверджую, що в рішучий спосіб протиславляюсь усяким спробам викликувати якийнебудь натиск у цій ділянці, і рівночасно запевняю кожному віроісповіданню оборону слушних його релігійних інтересів.

Вислідом реалізації цієї останньої засади є між іншим факт відбуття волинським о. архиєпископом Олексієм у днях 25 до 29 січня 1938 р. пастирської візитації у Гриньках і в сусідніх місцевостях, у часі якої офіціяльні адміністраційні чинники приймали архиєпископа, а органи КОП-у вибудували тріюмфальні ворота, щоб виявити пошану для достойника Православної Церкви.

добровільно, ніким до цього не примушені, і зробили це тому, щоб зірвати з українськими деструктивними елементами та виявити свою льояльність супроти польської держави. Це їм — по словам премієра — вільно було зробити, бо на це мали ґарантію польської конституції, яка забезпечувала кожному громадянинові свободу віровизнання й совісти, а органи влади не могли в цьому робити ніякого натиску, бо не мали права.

Всі факти, в яких пос. Баран виказав саме натиск КОП-у у місцевої адміністрації, премієр у своїй відповіді зовсім промовчав, наче б не існували, але заторкнув тільки три інциденти відносно поведінки органів КОП-у супроти трьох осіб (о. Казновецького, о. Малюжинського й пос. Тимошенка), які фактично з самою акцією навертання не мали нічого спільного.

Дня 31 березня 1938 р. посол Баран вніс іще другу інтерпеляцію через сойм до міністерства внутрішніх справ і віровизнань у справі виселення з громади Гриньки п'ятьох тамошніх громадян, у зв'язку з акцією навертання на римо-католицизм і переслідування українського православного населення цієї ж громади,[52] як теж у справі відібрання від о. Малюжинського особистих документів і унеможлювання йому душпастирської праці в громаді Гриньки, через що в Гриньках мусіли припинитися Богослуження.

Цим виселеним селянам закидувано участь у зневаженні портретів найвищих державних достойників у гриньківській народній школі дня 17 жовтня 1937 р., що дало почин до репресій і широкої « ревіндикаційної » акції. Безпосередньою притокою їхнього виселення мало бути прохання від дня 15.XI. 1937 р. 113 гриньківських селян, які просили крем'янецьке староство, щоб виселило ворожих аґітаторів, у тому числі й цих п'ятьох з Гриньок. Такі причини подав премієр у своїй

Мушу застерегтися проти проб надавати нормальному і зрозумілому релігійному рухові характер недозволеної акції адміністраційних чинників, як теж узагальнюванням надаваним — з політичних оглядів — спорадичним проявам віроісповідного зельотизму.

У цьому стані річей уважаю видані досі в повищій справі заряджения за цілковито вистарчальні.

(-) Славой Складковський,
міністр.

[52] *Справа виселення з Гриньок*. Відповідь уряду на інтерпеляцію посла д-ра Барана, « Діло », 1938, ч. 181.

відповіді на інтерпеляцію посла Барана.[53] Це була наглядна неправда збоку премієра бо дійсна причина була в цьому що вони були свідомі українці, а як такі стояли на перешкоді « місійній акції » КОП-у та польської адміністрації.[54]

6. НАСТАВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ Й ГРОМАДЯНСТВА ДО ВОЛИНСЬКИХ ПОДІЙ

Волинські « ревіндикації » на римо-католицизм стали причиною самозрозумілого відгомону, й то не тільки серед церковних, але й серед національних українських чиників. Цей відгомін не минув теж польських кругів, урядових і громадянських. В польському таборі можемо помітити два табори: один за ревіндикацією, а другий проти.

Польський уряд був виразно за акцією навертання. Це бачимо ясно з відповідей премієра Славой-Складковського на інтерпеляції посла Барана. Щоб замилити світові очі, премієр

---

[53] Там же, маємо поміщений повний текст відповіді премієра Славой Складковського.

[54] *Знову Гриньки,* « Діло », 1938, ч. 66.

Постанову про виселення тих п'ятьох селян видав сам воєвода, а не староство в Крем'янці. Причини не подано. Постанову доручила поліція опівночі та наказала до 4-ьох годин зібратися й покинути прикордонну смугу, що вони під ескортою поліції зробили. Текст постанови виселення: Wojewoda Wołyński. Nr. BPO — 10 38. Łuck, dn. 15.III.38.

DECYZJA.

Na podstawie art. 6. ust. 3 Rozp. P. Prez. z dn. 23.XII.27 r. o granicach Państwa (Dz. Ust. Nr. 11, poz. 83 z 1927 r.) zabraniam Panu zamieszkiwania i przebywania na obszarze strefy nadgranicznej na przeciąg lat 3-ch ze względu na bezpieczeństwo i ochronę granicy.

Decyzji niniejszej nie uzasadniam, gdyż decyzje oparte na podstawie prawnej powołanej powyżej są pozostawione całkowicie swobodnej ocenie władzy i jako takie, zgodnie z art. 75 ust. 3 zdanie rozp. P. Prez. R.P. z dn. 28 marca 1928 r. o postępowaniu admistracyjnym (Dz. ust. Nr. 36 poz. 341) uzasadnienia nie wymagają. Zgodnie z art. 87 ust. 4 powołanego wyżej rozporządzenia o postępowaniu administracyjnym nadaję decyzji niniejszej moc natychmiastowej wykonalności ze względu na ważny interes publiczny. Od tej decyzji wolno Panu wnieść odwołanie do Ministra Spraw Wewnętrznych za moim pośrednictwem w terminie dni 14 licząc od dnia następnego po doręczeniu Panu niniejszej decyzji.

Wojewoda (-) H. Józefski.

вислав спеціяльну міністеріяльну комісію з міністерства внутрішніх справ з метою перевірити акцію в Гриньках, чи було якесь насильство, чи ні. Комісія просліджувала справу дня 6.III.1938 р. В своєму звіті подала, що гриньківське населення, навернене на римо-католицизм, жалувалося на терор і погрози збоку українсько-православних чинників. Посол Баран завважує, що ця комісія не переслухувала нікого з заінтересованих православних громадян.[55]

Щоб мати самому ясний образ ревіндикаційної акції, премієр Складковський відбув візитаційну подорож по Волині й Поліссі. Під час своєї візитаційної подорожі зложив у Столпцях пожертву на місцеву православну церкву, заявляючи, що ця пожертва є висловом його « прихильного » наставлення до православної людности, та підкреслив, що він не робить різниці між громадянами польської держави, римо-католиками й православними.[56] Це була однак тільки звичайна фраза без ніякого змісту.

Таку ж саму інспекційну подорож відбув міністер віровизнань і освіти. Під час його побуту в Луцьку приходили до нього зі скаргами українсько-православні делеґації, однак їх вислідом було те, що тільки порозмовляли з міністром Свєнтославським,[57] бо ж він не міг осудити акції навертання чи проти неї діяти тому, що він сам її, правдоподібно, фінансував.[58]

З політикою центрального польського уряду в Варшаві не зовсім був згідний волинський воєвода Генрик Юзефський, який уважав, що « акція навертання » — це не найщасливіший вибір у підході до українців, хоч у Варшаві інакше думали.[59] Сам Юзефський був східній поляк із виразними познаками російських політичних метод і деяким знанням української душі й дійсности. Мабуть одинокий серед польського політичного світу мав свою політичну лінію, що її вів уперто цілими роками й

---

[55] *Діло,* 1938, ч. 74.

[56] *Діло,* 1938, ч. 127.

[57] Дмитро Дорошенко, *Православна Церква,* Берлін, 1940, ст. 60.

[58] *Z podwieczorku u Kiepury* « Czas », Warszawa, 1938, nr. 193.

« ...min. Swiętosławski miał w rozmowie z Janem Kiepurą oświadczyć, że trudno mu dać taką sumę na operę w czasie, kiedy musi polonizować Rusinów na Kresach... ».

Діло, 1938, ч. 164.

[59] *Kurjer Warszawski,* Warszawa, 1938, nr. 104.

Нова Зоря, 1938, ч. 30.

не піддавався змінливим настроям своїх земляків, їхнім міражам і утопіям. Він не міг, так би сказати, додержати кроку польському громадянству, яке його за це не любило. Юзефський мав не тільки свою політичну лінію відносно українців з-поза «сокальського кордону», який він у своїй політичній лінії створив, але теж і відразу до того безголов'я, що почало захоплювати Волинь, терен його воєвідської влади, й він мав амбіцію не рахуватися з тим безголов'ям. Звідси й ворожість поляків до нього. Воєвода Юзефський не був українофілом, ані теж таким ворогом українців, як нпр. Ґрабський, бо він не мав ні любови до українського народу, ані теж тієї ненависти, якою дихали польські шовіністичні елементи. Він стояв на твердопольському ґрунті. Знову ж всю свою «українську політику» основував передовсім на групі українців з табору Петі Певного, Волошиновського, Тимошенка й ще деяких, які стояли далеко від загалу українського громадянства та його фактичних потреб, як теж ідейних його течій. Це саме була «Аліхева п'ята» Юзефського, який спираючись на малий гурток людей, озброїв проти себе український і польський загал. У висліді лінія політики самого Юзефського й його гуртка «довірених добрих українців — порядних польських обивателів» збанкрутувала, і він мусів покинути Волинь.[60]

На місце Юзефського прийшов воєвода Гавке-Новак з Лодзі. Він не мав якоїсь лінії супроти українців, але діяв за напрямними, які діставав з Варшави. Його наставлення до ревіндикаційної акції досить тяжко окреслити, бо він її офіційно не осуджував, ані теж не підтримував. Він навіть під час побуту митр. Діонісія в Почаївській Лаврі склав митр. Діонісієві візиту, який його опісля ревізитував і мав з ним дві розмови про ревіндикаційну акцію,[61] яких висліду не знаємо. Зате можемо мати деяке поняття про його наставлення до українців з діяльности польської адміністрації на Волині, яка продовжувала ревіндикаційну роботу без ніяких перешкод. За його часів виселено багато української інтеліґенції, світської та духовної, м.і. д-ра Могильницького, о. Малюжинського, о. Воронюка [62] й інших.[63]

---

[60] О. С-ський, *Десять років експериментів на Волині,* «Діло», 1938, ч. 96. Гром., *Перед новими змінами на Волині,* «Діло», 1938, ч. 206.

[61] *Діло,* 1938, ч. 148.

[62] Під час німецької окупації о. Воронюк був парохом церкви УАПЦ у Каліші та в 1942 р. брав участь у соборі Православної Церкви в Німеччині, на якому виголосив реферат «Церковне життя в українських па-

Так само, як за часів Юзефського, польська адміністрація й інші чинники не допускали до будь-якого взаємного порозуміння волинських українців з Галичиною, і то до тієї міри, що навіть не вільно було на Волині продавати галицьких видань з нагоди 950-літнього ювілею Хрещення України. Були випадки, що за перевоження галицької літератури в'язнили.[64]

Така строга ізоляція від Галичини та ревіндикаційна акція викликала реакцію, і то в комуністичній формі. На Волині почала пожвавлено діяти комуністична партія КПЗУ, потягаючи за собою багато малосвідомих. Розуміється, що це теж виходило на шкоду українського народу, бо поляки мали змогу загострити свої методи супроти українців, мовляв, мусимо нищити червону заразу.[65]

Польське громадянство відносно волинської проблеми було поділене на два табори. Одні вважали, що українців треба винищувати, а другі хотіли знайти спільну мову з українцями.[66]

Як польський уряд, так і польське громадянство, розв'язуючи в такий спосіб українську проблему в своїй державі, не дивилися на наслідки. Це тимбільше цікаве, що саме в той час над Польщею збиралися чорні хмари перед страшною громовицею.

рохіях у Німеччині », закінчуючи його цими словами: « der Fuehrer des deutschen Volkes bringt mit seinen Soldaten die Befreiung von der Kommune allen unterdrueckten und sichert allen Voelkern Europas die Religionsfreiheit. Fuer uns Ukrainer ist es eine Bestaetigung, dass das religioese Leben unseres Volkes wieder zur Bluete gelangt und den Balsam des freien christlichen Glaubens eingefloesst wird. Die Dioezesenversammlung wird sich auch an der Vertiefung und Vermehrung unserer Gemeinde beteiligen und alles zur Ehre des Gottessohnes Christi tun. Wir bitten deshalb, dem grossen deutschen Volke und seinem maechtigen Fuehrer unseren innigsten Dank zu uebermitteln. Wir versichern, dass unsere Arbeit und unsere ganze Taetigkeit immer restlos darauf gerichtet sein wird, beim Aufbau des neuen Europa behilflich zu sein. Heil dem Grossen Fuehrer und Grossdeutschland. Heil Hitler Cfr. KYRIOS, (Herausgegeben von Hans Koch), 1942/43, Heft 1/2 Koenigsberg (Pr.)/Berlin, pag. 119.

[63] *Діло,* 1938, ч. 176, 265, 1939, ч. 26.

[64] *Нова Зоря,* 1938, ч. 73.

[65] *Діло,* 1938, ч. 176, 134, 267, 1939, ч. 26.

[66] В. Островський, *Церква і шляхта на Волині,* « Діло », 1938, ч. 75.

В. Островський, *Дійсність і містифікація на Волині, Поліссі і Холмщині,* « Діло », 1938, ч. 131.

Відкривають Волинь, « Діло », 1933, ч. 216.

Проблема сокальського кордону, « Діло », 1938, ч. 183.

Діло, 1938, ч. 267, 1939, ч. 26, 46.

V.

РЕВІНДИКАЦІЯ Й НИЩЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ Й ЦЕРКОВНОГО МАЙНА

1. Православні церкви й майно об'єктом ревіндикаційної акції (135). - 2. Ревіндикаційний процес (140). - 3. Польський договір з Апостольським Престолом у справі по-унійних дібр (148). - 4. Акція нищення храмів на Холмщині (154). - 5. Справа нищення православних церков у польському Парляменті й уряді (160). - 6. Православна Ієрархія невдало шукає порятунку в своєму положенні (164). - 7. Становище Католицької Церкви до подій на Холмщині (170). - А. Латинського обряду (170). - Б. Українського обряду (173).

1. ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ Й МАЙНО ОБ'ЄКТОМ РЕВІНДИКАЦІЙНОЇ АКЦІЇ

Під час першої світової війни Холмщина й Підляшшя ввійшли були в круг воєнних дій трьох армій: російської, австрійської та німецької. Воєнні дії, що відбувалися на цих просторах, знищили їх не тільки фізично й матеріяльно, але передусім позбавили їх на 80 відсотків українського елементу населення. Відбилося це не тільки на культурно-мистецьких пам'ятниках і надбаннях цих земель, але передусім на кількості українського населення і його відношенні до чужинців, що замешкують враз із ним ці землі.

Російська армія при своєму відвороті виселювала примусово українське населення й забирала зі собою установи та всі цінніші речі. Виселювано передусім українців, бо поляків і жидів ніхто не змушував. Евакуація тривала повних два місяці: червень і липень 1915 року. Так постали дві Холмщини. Одна — це та нечисленна, що позісталася на місці, а друга — ця мандрівна, виселена, тих понад 300.000 українців, що їх, хіба для іронії, російський уряд називав біженцями, коли в дійсності вони були вигнанцями з своєї землі. Вивезено тоді ціле холмське Святобогородичне Братство з друкарнею й видавництвом, Духовну Семінарію, турковицький і радочницький жіночі манастирі, замістське братство й гімназію, церковно-археологічний музей, який мав незвичайно цінні матеріяли до історії унії й релігійної боротьби, архіви, церковні речі, дзвони й т.п. Вигнанців розселено в 37 російських губерніях. Нераз бувало, що інтеліґенція відділювалася від простого народу. І так, напр., духовенство найбільш громадно поселено в губерніях: полтавській (32), чернігівський, харківський і московській (30). Життя виселенців було невідрадне.[1]

---

[1] Петро Олійник, *Лихоліття Холмщини й Підляшшя* (Шлях культурно-національного розвою Холмщини й Підляшшя в XIX і XX ст.), Прага, 1941, ст. 75-87.

М. Корнилович, *Біженська трагедія Холмщини і Підляшшя,* «Україна», ДВУ, Київ, 1927, кн. 3, ст. 115-143.

Весною 1918 р. почався стихійний поворот на рідні землі. Холмсько-підляські скитальці повертались трьома наворотами в: 1918, 1919 і 1920 рр. Багато інтеліґенції залишилося в Росії. Вигнанці повернувшися на свої землі, застали там усе знищене та чужих господарів, що вже тут верховодили. За тих 4-5 років їхньої неприсутности польська влада спровадила на опущені й недоруйновані господарства поляків-мазурів і поселила їх на місце вивезених українців. Спроваджених колоністів-поляків наділено великими земельними приділами. Для тих несповна 150.000 українців почалася нова мартирологія під польською владою, що тривала повних 20 років. Щоб українське населення цілковито зруйнувати й знищити його на тих землях, евакуовано близько 80.000 українців з Холмщини і Підляшшя й розміщено їх, як робітників, між польським населенням і по фільварках польських дідичів.[2]

Населення, що залишилося на тих землях, було позбавлене всякої духовної опіки. Сюди приходили українсько-католицькі військові священики, до яких масово горнувся народ і просив уділити Св. Тайни. Це було сіллю в оці поляків. Тому посипалися доноси й обвинувачення на адресу українсько-католицьких священиків, що вони нельояльні супроти військових властей, що ширять між народом ворожу пропаганду й т.п. У висліді військова влада заборонила українським священикам стрічатися з українським населенням. Саме тоді почалася масова грабіж церковного майна.[3]

Поляки вивезли до Люблина холмську науково-богословську бібліотеку, яка мала мати кілька десяток тисяч томів, хоч проти цього протестував митр. Андрій Шептицький.[4]

Користаючи з неприсутности православного духовенства, польський премієр Морачевський і міністер внутрішніх справ Тугут, провідники т.зв. польської лівиці, видали дня 16.XII. 1918 р. декрет, яким церковне майно Православної Церкви, що було опущене населенням у наслідок російської евакуації, перейшло під тимчасовий заряд держави. Цей декрет утратив свою важність з появою конституції з 1921 р., яка забезпечувала всім релігійним групам власність їхнього майна, як теж

---

[2] Петро Олійник, *нав. твір,* ст. 91-2.

[3] Там же, ст. 93.

[4] З *Трибуни.* Промови українських послів і сенаторів у польських соймі і сенаті, I, Львів-Луцьк-Холм-Берестє, 1925, ст. 35.

виключала встрявання світської влади до справ їх внутрішньої самоуправи. Однак практично беручи, конституція не існувала для національних і релігійних меншостей, бо дня 9.VII.1921 р. видано новий декрет, яким не тільки не знесено декрету з дня 16.XII.1918 р., але, навпаки, його силу поширено на всі землі, що припали Польщі на основі мирового трактату в Ризі.[4] Так само для Польщі не існували ніякі точки з версайльського договору в відношенні до національних чи релігійних меншостей, як це дня 13.IX.1934 р. заявив міністер заграничних справ Бек на загальному засіданні Ліги Націй, мовляв, всі національні чи релігійні меншості в Польщі мають достаточну забезпеку збоку польської конституції.[5] Таким способом Православна Церква, не будучи позбавлена свого майна ніяким правним актом, фактично не мала права до своєї власности. Цікаво, що уряд не вважав навіть за потрібне хоч би спитати православного митрополита про його згоду на ті чи інші розпорядки в справі Православної Церкви, а принаймні його про них повідомити.

На Холмщині і Підляшші почали поляки перебирати в свої руки церковне майно. В загальному, із 383 парохіяльних і філіяльних церков, у 1918 р. закрито 111, знищено 59 та 150 церков перемінено на римо-католицькі церкви. Православним залишилося всього 63 церкви. На основі цього самого декрету забрано Православній Церкві близько 20.000 гектарів землі, й то разом з будинками та господарствами.[6] Вкінці польський уряд залишив за Православною Церквою тільки 54 парохії, бо стільки було етатів для православних священиків на Холмщину і Підляшшя.[7] В роках 1918-24 поляки відібрали православним близько 500 церков.[8] Це все діялося під кличем: це колишні католицькі святині, що їх насильно загарбав царський уряд, передаючи православним, а зокрема коли мова про Холмщину.[9]

Акцію перебирання православних церков почали поляки ще під чужою окупацією. На теренах німецької окупації німці

---

[5] К.Н. Николаев, *Восточний обряд,* Париж, 1950, ст. 243.

[6] Там же, ст. 79.

[7] Obserwator, *Dobra pounickie i « akcja » na Chełmszczyznie,* « Oriens », 1938, pag. 149.

[8] *З трибуни,* нав. твір, ст. 35.

[9] Др. Степан Баран, *Митрополит Андрей Шептицький,* Мюнхен, 1947, ст. 105.

не дозволяли полякам забирати православні церкви й перемінювати на латинські, а навіть деякі латинські єпископи стали протестувати, як нпр. келецький єпископ запротестував проти переміни православного собору в Кельцах на конюшню.[10] До перших православних храмів, що їх захопили поляки, належать собори в Холмі та Люблині. Ще в 1919 р. поляки розбили підземелля холмського собору з гробницями єпископів, настоятелів собору й його ктиторів, православних і католиків, і повикидали з них кості. Збурено також цвинтар біля собору, а з порозбиваних могил викинено також кості покійників, що довго — цілими роками — біліли на зруйнованому цвинтарі.[11] Холмський собор православні дістали знову в своє посідання щойно за німецької окупації, під час другої світової війни,[12] коли холмським архиєпископом став проф. Огієнко.[13]

Від православних відбирали теж їхні важливі будинки, як

---

[10] К.Н. Николаев, *нав. твір,* ст. 79.

[11] Там же, ст. 79; Др. Степан Баран, *нав. твір,* ст. 107; *Нива,* Львів, 1925, ст. 276.

[12] KYRIOS, Herausgegeben von Hans Koch, Koenigsberg (Pr.) (Berlin, 1942/1943), Heft 1/2, pag. 139.

[13] Ibid., pag. 138.

Treuversprechen des orthodoxen Bischofs von Cholm und Podlachien, Hilarion:

Wir, Hilarion, Erzbischof der Dioezese Cholm und Podlachien der heiligen orthodoxen authokephalen Kirche im Generalgouvernement versprechen dem Herrn Generalgouverner Ergebenheit und Treue. Wir werden die von ihm erlassenen Gesetze und Anordnungen getreulich erfuellen und stets dafuer Sorge tragen, dass die Geistlichkeit unserer Dioezese in gleicher Treue und Ergebenheit diese Gesetze und Anordnungen achtet und erfuellt.

Krakau, im Oktober 1940. gez. Erzbischof Hilarion.

Bestaetigung des orthodoxen Erzbischofs von Cholm und Podlachien durch den Generalgouverneur Reichminister Dr. Frank.

Der Generalgouverneur. Krakau, Burg, den 29 Oktober 1940.

An den Herrn Erzbischof Hilarion in Cholm.

Herr Erzbischof,

Hierdurch bestaetige ich Sie in Ihrem Amt als geistliches Oberhaupt der Dioezese Cholm und Podlachiem der heiligen orthodoxen authokephalen Kirche im Generalgouvernement.

Ich gebe der Erwartung Ausdruck, dass Sie getreu den von Ihnen gegebenen Versprechungen meine Gesetze und Anordnungen jederzeit loyal erfuellen werden und spreche Ihnen fuer die Durchfuehrung Ihrer Aufgabe meine besten Wuensche aus.

gez. Frank.

напр. в 1921 р. зареквірувала польська влада будинок православної семінарії в Крем'янці, а єпископську палату в Володимирі перемінила на польську народню школу.[14]

Вся акція «ревіндикації» церков відбувалася доволі некультурно й по-святотатськи. При цій акції звичайно нищено церковну обстановку та предмети культу. Напр. Апостолам і самому Христові виколювано очі, обрізувано ноги зі словами: «а тепер скачи до Росії!» В одному місті з ікони Божої Матері зроблено стіл. Святі чаші забирали до приватного вжитку, ризами вистелювали стіни й підлоги в мешканнях, а також нераз шили з них звичайну одіж.[15] Були випадки, що церкви висаджувано динамітом.[16]

Проти всього того дикого насильства гостро виступили українські посли й сенатори в польському парляменті, не зважаючи на те, що поліція могла їх вивести з парляментарної залі. Вони не могли дивитися спокійно на недолю свого безборонного народу й його Церкви. Найгостріше виступив посол Сергій Хруцький, у двох своїх промовах на засіданнях сойму,[17] домагаючися, щоб уряд пристосувався до ухвал сойму з дня 8.II.1924 р. щодо справи загарбаних православних об'єктів, щоб уряд не діяв доки не вийде загальний закон відносно православних справ, та щоб уряд придержувався конституційних принципів і міжнародніх зобов'язань, як теж, щоб міністерство віровизнань узгляднювало в своєму бюджеті Православну Церкву. Крім Хруцького протестували ще інші посли й сенатори, як Васильчук,[18] Любарський [19] і Пастернак.[20]

В 1927 р. кружляли поголоски, про які писали православні

---

[14] *Нива,* 1921, ст. 373; *Нива,* 1926, ст. 312.

[15] *З трибуни,* нав. твір, ст. 80 (Промова посла С. Хруцького в Соймі, 28 червня 1924 р.).

[16] Там же, ст. 80; *Новий Час,* Львів, 1924, ч. 41.

[17] *З трибуни,* нав. твір, ст. 34-38 (Промова пос. С. Хруцького в Соймі, 3 червня 1928 р., при мотивованні наглого внесення Українського Клюбу в справі насильного відбирання православних церков), і ст. 79-85.

[18] Там же, ст. 13, 17, (Відповідь на експозе міністра заграничних справ. Промова посла Васильчука в соймовій Комісії заграничних справ 2 травня 1924 р.).

[19] *Новий Час,* 1924, ч. 58, Інтерпеляція посла Сергія Козицького, Семена Любарського і товаришів з Українського Клюбу до пана Міністра Внутр. Справ.

[20] *З трибуни...,* нав. твір, ст. 56.

часописи, що польський уряд поверне Православній Церкві загарбані церковні добра й церкви.[21] Однак це були тільки поголоски, бо фактично сталось інакше: замість звернути давніше загарбані об'єкти, польські церковні круги підготовили нові домагання до Православної Церкви, жадаючи від неї « передачі » церков. З тією метою частина польсько-латинської єрархії розпочала процес.

2. РЕВІНДИКАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

В літі 1929 р. православна єрархія почала діставати тривожні вістки, що від Православної Церкви мають відібрати багато церков і передати їх латинській єрархії. Цього вона зовсім не сподівалося, бо, здавалося, її правне положення сяк-так унормоване, а стосунки з латинською єрархією не були ворожі.

В 1929 р. Найвищий Суд у Варшаві, вирішуючи спір поміж польським громадянином Шумляковським і спадкоємцями Рубцова, постановив, що останній реченець зголошувати позови на повернення тих прав, які були колись насильно нарушені російським урядом, минає в 1929 р., як десятому році від моменту існування польських судів. З 1929 р. наступало задавнення колишніх прав із російських часів. У зв'язку з цим рішенням римо-католицький єпископат розпочав цілий ряд процесів проти волинської, поліської, виленської та гродненської православних консисторій, домагаючися звороту римо-католицькій Церкві православних церков, парохіяльних будинків і церковної землі. Те своє домагання римо-католицький єпископат основував на тому, що це церковне майно належало колись до римо-католиків або східніх католиків, але російський уряд насильно забрав його й передав православним. Щоб не допустити до втрати права домагатися звороту цього майна, римо-католицький єпископат використовував останній законний реченець і тому зголосив свої претенсії до суду. Таких позовів по заяві на бюджетовій комісії сойму дня 6.I.1930 р. міністра віровизнань Червінського було 724.[22] Позови вносили до окружних

---

[21] *Нива,* 1927, ст. 462.

[22] Володимир Косоноцький, *Процес за православні церкви,* Частина перша (Волинь і Полісся), Видання Української Парляментарної Репрезентації, Варшава, 1930, ст. 5.

судів у Бересті, Білостоці, Вильні, Гродні, Луцьку, Новогрудку, Рівнім і Пинську: виленський архиєп. Ромуальд Ялбжинковський, пинський єп. Лозінський і луцький єп. Шельонжек.[23]

Мотивування « що було колись забране, мусить бути повернене назад » не було вповні правильне, бо ці добра здебільша ніколи до них не належали, тобто до польської катол. Церкви, а деякі латинські церкви, здебільша єзуїтські, що їх російський уряд віддав православним, поляки вже були відібрали.[24] Багато з тих церков, що їх хотіли ревіндикувати, було збудовано тоді, коли на цих просторах унії зовсім іще не було або вже її не було, як це на основі джерел виказує Косоноцький.[25] Якщо брати до уваги церкви, що дійсно були збудовані уніятами або були довший час у їхньому посіданні, то з того титулу польські єпископи теж не могли користати, бо ж правильний спадкоємець і власник існував, а ним була Українська Католицька Церква, а не польська.

Другим арґументом польських єпископів було, що ці церкви конечно необхідні для римо-католицького населення на тих землях. Однак цей арґумент не мав найменшої основи, бо польські круги, коли бачили, що мають замало латинських церков, то могли собі збудувати. Це арґумент був клясичною видумкою, бо в 65 місцевостях, в яких мали « ревіндикувати » церкви, не було ні одного римо-католика; в 73 не було більше п'ятьох; в 76 не більше двадцятьох і т.д. Зате для православних це була жахлива катастрофа, бо вони тратили третину свого церковного добра.[26]

---

[23] К.Н. Николаев, *нав. твір,* ст. 171.

[24] *Передчасна радість,* « Діло », 1938, ч. 42. Актом пімсти російського уряду за повстання 1831 р. була конфіската кільканадцятьох манастирів і церков (здебільша єзуїтських) на Волині. Однак після приходу польської влади їх зараз повернули римо-католикам. Таких ревіндикацій по 1938 р. було занотовано 22, а саме: Устулуг, Заболотці, Володимир, Літовіж (Володимирський повіт), Загоров (Горохівський повіт), Боромель, Торговиця, Варковичі, Дубно — 2 (Дубенський повіт), Матіїв, Мельниця, Дубечно (Ковельський повіт), Колодно, Вишнівець, Катербург, Крем'янець, Вишгородок, Дедеркали (Крем'янецький повіт), Опалин (Люблинський повіт), Чарторийськ (Луцький повіт) і Острів.

[25] Косоноцький, *нав. твір,* ст. 45-47. Вичисляє церкви, що були збудовані перед прийняттям унії, як нпр. Почаївську Лавру, Дерманський манастир і ін. Подає назви близько 100 місцевостей, в яких церкви були збудовані після офіційного зліквідування унії царським урядом. При кожній місцевості подає дату збудування церкви.

[26] Там же, ст. 48-49.

Легко собі уявити занепокоєння серед православних, що його спричинили ці судові позови польських єпископів. Православні церковні круги почали обдумувати засоби правної оборони. Скликано Св. Синод, який постановив зорганізувати нараду правних дорадників православних консисторій, щоб обговорити способи оборони. На тій нараді постановлено, щоб поодинокі консисторії не виступали на суді окремо, але за спільнообдуманим і однаковим пляном оборони, задержуючи солідарність. Усі « ревіндикаційні » справи чотирьох православних єпархій передано в руки митр. Діонісія. Керівником усієї акції призначено завідуючого правничим відділом митрополії адвоката К.Н. Николаєва, а консультантом — адвоката З. Римовича. Так само в поодиноких єпархіях покликано спеціяльних адвокатів і рішенням Св. Синоду від дня 22.III.1930 р. рішено створити « Єпархіяльні Комітети для оборони прав Православної Церкви » щодо зголошених позовів. Ці комітети мав очолювати єпархіяльний єпископ. Завданням комітетів було зібрати історичний матеріял до кожного окремого об'єкту, що мав бути ревіндикований, як теж провести підготовчі праці до самих процесів.[27]

З нагоди процесових позовів польських єпископів митр. Діонісій видав дня 26.X.1929 р. спеціяльне послання, в якому вказує на великі втрати Православної Церкви, які їй прийдеться може потерпіти, якщо суди признають, що церкви, манастирі та собори в Крем'янці, Луцьку й Пинську треба віддати польським єпископам. « І куди ми підемо, коли втратимо наші святині?... Що ж ми повинні вчинити?... » На ці питання відпо-

---

« Після ревіндикації на Волині і Поліссі було б 700 православних парафій по 2990 вірних і 543 римських парафій по 518 вірних! І то на підставі офіційного перепису населення, який по твердженню навіть польських учених кривдить православних. Але ще яскравіше виглядає ця « необхідність ревіндикації » в окремих повітах. В Берестейському повіті є 100,920 прав. і 25,024 р.-к.; прав. парафій є там 51, а костелів 12; хотять ревіндикувати 50 церков, в тому 42 парафії і філії; залишилось би 9 прав. парафій по 11,213 чол. і 71 костелів по 212 чол. В дрогичинському пов. є 67,005 прав. і 2,024 р.-к.; прав. парафій і філій є 24, а костелів — 3; хотять ревіндикувати 27 церков, в тому 23 парафій і філій; залишилась би одна парафія (« Суботи ») на 67,005 чол. і 30 костелів по 68 чоловік. Або наприклад є у Берестейському повіті така гміна Олтуш, в якій живе 5 римокатоликів і для тих 5 осіб хотять ревіндикувати 4 церкви! »...

[27] Косоноцький, *нав. твір,* ст. 8.

відає словом Св. Письма, якими закликає видержати спокійно в завданому терпінні, та що Господь оборонить Православну Церкву Своєю силою.[28] В своєму різдв'яному посланні порівняв митр. Діонісій Православну Церкву в Польщі з « убитими дітьми в Вифлеємі ». Це своє різдв'яне послання вислав митр. Діонісій Католікосові грузинської Церкви, Христофорові. Послання опублікувала в пресі совєтська агенція Т.А.С.С. з відповідними коментарями. Польська преса підняла крик, але на цьому осталося, бо те, що писав митр. Діонісій у посланні, було правдою.[29]

Наче у відповідь на послання митр. Діонісія « Католицька Аґенція Пресова » (КАП) оголосила заяву виленського польського архиєпископа Ромуальда Ялбжинковського, в якій він сказав, що домагається тільки справедливости, й то в мінімальному розмірі.[30] Про те саме писав теж у своєму посланні пинський єпископ Лозінський, яке вийшло окремою брошурою в російській мові та було адресоване до православного населення. В цьому посланні він заявив, що « якщо переконається, що Боже діло того вимагає, буде просити Апостольський Престіл, щоб позволив не брати всього, що належить Католицькій Церкві ».[31]

До тієї неприємної справи вмішався без ніякої причини теж і архиєп. Ропп, колишній могилівський митрополит усіх католиків у Росії, поміщуючи статтю в журналі « Китеж » п.н. « По жгучему вопросу », в якій каже, що самі « несправедливі посідачі » повинні піти назустріч у відданні чужої власности, але — каже — православні церковні чинники, що привикли до довголітнього користування чужим добром при царському режимі, виразно затратили почуття справедливости.[32]

Апостольський Престіл заявив своє становище через архиєп. Мармаджі, папського нунція в Варшаві, що єп. Лозінський має право заряджувати католицькими церковними добрами в своїй єпархії, як теж і боронити, якщо трапиться нагода, громадянським порядком ці добра, які колись належали до католицьких чернечих спільнот і духовенства всіх обрядів. Щодо

---

[28] Там же, ст. 8-10.

[29] К.Н. Николаев, *нав. твір,* ст. 172-3.

[30] Косоноцький, *нав. твір,* ст. 11.

[31] о. др. Яр. Левицький, *Ревіндикація церков,* « Нива », 1930, ст. 60-67.

[32] Николаев, *нав. твір,* ст. 174.

цього становища Риму робить Николаєв досить дивну заувагу, а саме, що: « Апостолический престол перестал бить нейтральним в споре двух исповеданий и всем своим авторитетом поддержал наступление на « отединенних братьев », « любовь » к которим требувала отобрания от них монастирей й святинь. Авторитет Рима был подорван ».[33] Він підходить до цього зовсім фальшиво, бо забуває про те, що Рим не може бути невтральним там, де йде про добро Католицької Церкви, а зокрема в тих речах, які входять в юрисдикційні компетенції Апостольського Престолу. Зрештою на основі загального церковного права Апостольський Престіл має за собою право вирішувати всі спірні точки, духовні й матеріяльні, які переходять межі компетенції єпархіяльного єпископа. Однак об'єктивно беручи, Апостольський Престіл не нарушив ніяку невтральність, коли заявив, що єп. Лозінський має право заряджувати католицьким майном у своїй єпархії, як теж боронити цієї власности, яка колись належала до Католицької Церкви. Так заявила б кожна людина, що здорово думає. Це виразно видно з заяви архиєп. Мармаджі, що її наводить сам Николаєв.[34]

Щоб боронити свого становища проти закидів православних кругів, польські церковні чинники заснували в Вильні спеціяльне видавництво,[35] якого випуски не були вільні від польського « сосу » та глузування з Православної Церкви.

Спочатку збоку Українсько-Католицької Церкви не було ніякої заяви, ані теж ніхто не займав офіційного становища відносно ревіндикаційних позовів польського єпископату. Щойно

---

[33] Там же, ст. 173.

[34] Николаев, *нав. твір,* ст. 173.

« Мармаджи видал 23-го апреля 1930 г. такое удостоверение: « Нижеподписавшийся апостолический нунций настоящим оффицияльним письмом, на основании инструкций, полученних от апостолического престола, разясняет, что найдостойнейшому Зигмунду Лозинскому, в качестве Пинского ординария, принадлежит право управления всем церковним имуществом, принадлежащим католической церкви в пределах его епархии, равно и защищать, где встретится надобность, в порядке гражданском также и то имущество, которое некогда принадлежало католическим монашеским общинам или католическому духовенству всех обрядов ».

[35] Видавництво « *O zwrot kościołów katolickich* ».

« *Dlaczego domagają się katolicy zwrotu kościołów, przerobionych na cerkwie* », Wilno, 1930; X. Nikodem L. Cieszynski, *Roczniki Katolickie, na rok Pański 1930,* Poznań, 1930.

2 лютого 1930 р. у варшавській газеті « Дзень Польскі » появилася розмова-інтервю з митр. Андреєм Шептицьким на тему ревіндикацій. З неї ми бачимо становище митр. Андрея й цілої Українсько-Католицької Церкви. З розмови з польським кореспондентом можемо пізнати велику любов, яку мав митр. Андрей до православних і свого українського народу, уважаючи, що відібрання церков православним не принесе добра ні Католицькій Церкві, ані душам православного населення, він був тої думки, що ці церкви, які хотів ревіндикувати польський єпископат, повинні залишитися при православних, бо судові процеси кинуть православне населення в обійми сектантства й комунізму.[36]

---

[36] Косоноцький, *нав. твір,* ст. 12-14, (Заява Митрополита А. Шептицького).

« ...— Отже Ваша Ексцеленція є за слушністю та корисністю ревіндикації? — Саме хочу сказати щось зовсім відмінне, але не хотів би, щоби мене зле зрозуміли. Не входжу в справи колись католицьких костелів. Це до мене не належить. Коли Їх Преосвященства оо. Єпископи латинського обряду думають, що їх треба ревіндикувати і що можна це зробити корисно, а також, що ці церкви є їм потрібні та дадуться скоро обсадити збуваючим клєром, то це, очевидно, є їх справою застановлятися над цим. Але серед тих церков, дуже багато — це старі, давні греко-католицькі, як ви їх називаєте, уніятські церкви.

— Власне. Чи Ваша Ексцелєнція може зголошувати свій акцес до тієї акції ревіндикацій?

— Досі нікого я не уповноважнив до висловлення в моїм імени в цій справі. Вправді деякі закордонні католицькі сфери заінтересувалися цією справою. Мене питали про гадку. Одначе досі я не оголошував мого становища до цього. Акцесу зрештою зголосити я не міг, бо теперішні відносини не передбачали моєї участи чи заінтересування церковними справами Волині, наприклад, чи давного російського Поділля. Я в кожному випадку, зваживши різні обставини, не міг би зголосити акцесу.

— Якто? Чи ж Ваша Ексцелєнція воліли б, щоби ці церкви остали в руках православних? Тут митрополит усміхнувся.

— Є ріжні православя... мені здається, що більше треба глядіти на душі, які моляться, ніж на святині, в яких моляться... народові, який ледви пів століття тому стільки витерпів насильства у своїй совісти і який у своїй простоті чи людському безсиллі не вмів чи не міг молитись деінде по рідному обрядові, а тільки в тих церквах, гадаю, що такому народові не треба навіть якоюсь притокою давати відчути, що йому завдається нове насильство. Адже-ж згідно із східним законом ці сільські церкви належать до цього ж люду... Направду ні! Не можна такому народові, що терпів релігійно і тепер терпить з релігійних мотивів (відомі є церковні замішання на Волині), а крім цього виставлений на велику небезпеку, що втратить всяку позитивну християнську віру, наприклад наслідком сектанства — да-

Ревіндикаційний процес викликав широкий відгомін у пресі українській, російській і польській. Деякі з польських кругів уважали, що ревіндикація — це зовсім невдалий « винахід » розв'язки в православному питанні.[37] Часопис « Ржечпосполіта » пропонував створити спеціяльну комісію вчених істориків, в якій брали б участь представники обох Церков, щоб прослідити питання й вирішити спір.[38]

Ревіндикація викликала теж відповідний відгомін заграницею. В Чехословаччині зорганізовано збірку протестів проти ревіндикації православного церковного добра та відіслано до Ліґи Націй у Женеві, куди приплила ціла низка протестів із різних країв Европи, Америки й Азії. Був навіть протест з далекої Японії.[39] Наслідком цього польська преса затихла.

Немає сумніву, що відібрання від православних понад 700 церков, усіх манастирів і кількадесять тисяч гектарів церковної землі могло б мати катастрофальні наслідки, а хто знає, може навіть могло б закінчитися якимсь постанням. На таке

вати відчути щось, наче новий релігійний примус чи кривду. Здорова думка народу, віра батьків, що сягає дальше, правдивіше, глибше, ніж теперішній стан, терпеливість церкви... — поведуть його кращими шляхами, ніж усякі судові акції, в яких він добачатиме лише ворожі заходи супроти себе. Вже чуємо, що він готов вороже реаґувати на них.

— Які небезпеки має Ваша Ексцелєнція на думці?

— Чуємо чейже про руїнницьку пропаґанду на релігійному полі, про наплив штунди, що звертається також до латинських католиків, і про всю метушню в національних і церковних почуваннях та ідеях, поширюваних між ними. Недавно Апостольська Столиця жертвувалася відкуповувати сконфісковану большевиками церковну утвар, щоби її звернути до вжитку православним вірним у Росії. Церква хоче єдности, бо її бажав Христос, її Божий основник, але Церква не хоче нікому відбирати віри. Якби дійшло до ревіндикацій, то боюся, щоби вони мали не цей перший, але той останній результат. Греко-католицькі духовні кола не візьмуть у тій ревіндикації ніякої участи. Я радий, що можу це сказати. Мені видається теж, що наше становище є згідне з римською стриманістю. Зрештою думаю, що ті арґументи не є чужі преосвященним латинським єпископам, заінтересованим у цій справі, бо гадаю, що так звана « ревіндикація » є в її очах просто правничою демонстранцією, щоби передавнення не надало законної сили давнім вчинкам російського уряду. В інтересі всіх добре було би, щоби опінія краще зрозуміла цей пункт, ніж здається тепер його розуміє ».

[37] *Польща й російське православіє,* « Нива », 1930, ст. 236.

[38] Николаев, *нав. твір,* ст. 176.

[39] Там же.

ризико не могла піти польська держава, яка й так стояла на слабих основах. Тому польський суд мусів з великою старанністю прослідити основи позовів польських єпископів. Так само польська єрархія зрозуміла, що справа не така проста, як їй спочатку виглядала. Вже при першому розгляданні справи в Найвищому Суді представники пинського єп. Лозінського заявили, що вони не настоюють на цьому, щоб суд віддав їм церковні добра, але хочуть тільки признання за Католицькою Церквою права на церковні добра, які польські єпископи хотіли ревіндикувати. Спір остаточно закінчився дня 20.XI.1933 р. Найвищий Суд видав своє рішення, що — на основі окремого розпорядження генерального комісаря східніх земель з дня 22.X. 1919 р. — передача православних церков римо-католицькому духовенству може бути тільки в окремих випадках і то на основі заряджень громадянської влади. Розпорядження генерального комісаря з дня 22.X.1919 р. мало на увазі тільки римо-католицькі церкви, які свого часу російський уряд віддав уживати православним, а про уніятські церкви не було в ньому мови. В цей спосіб Найвищий Суд полагодив спір обох Церков. Так втрачено всю надію дістати в своє посідання колишні уніятські церкви для своїх цілей. На цій основі поляки, починаючи від 1933 р. по 1939 р. змогли відібрати тільки одну церкву в Вишгороді на Волині, яка колись була римо-католицькою.[40]

Таке рішення польського суду дали змогу Православній Церкві в Польщі відітхнути аж по 1938 р., в якому то відбулися загальновідомі події нищення храмів на Холмщині і то саме в тому часі, коли польський уряд переговорював з Ватиканом у справі поунійних церковних дібр, що попали в руки неправильних власників.

---

[40] Там же, ст. 177-78.

Николаев старається злобно все те приписати Апост. Престолові, мовляв, Католицька Церква хотіла дістати в свої руки православні храми, щоб могти ширити унію. « Лицо новоунии било открито и на нем, вместо любви, прочли звереннyю злобу. Поляки опять портили игру Рима. Русская политика Ватикана к етому времени потерпела окончательное крушение».

3. ПОЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР З АПОСТОЛЬСЬКИМ ПРЕСТОЛОМ У СПРАВІ ПОУНІЙНИХ ДІБР

Коли Польща зайняла західньо-українські землі, польські військові чинники захопили велику більшість церковних маєтків Православної Церкви, користаючи з відсутности православного духовенства й населення, яке було російським урядом виселене в Росію. Це діялося під претекстом, що це колишні унійні добра, отже католицькі, які Росія насильно відібрала від уніятів. Водночас із тим латинське духовенство відібрало декілька колишніх римо-католицьких церков та багато нових, які до нього ніколи не належали (150). Між 1918-1925 р. ситуація була така, що Польща, відібравши православному населенню й церкви й земельні посілости, як колишні католицькі, не думала їх повернути правним спадкоємцям, Українсько-католицькій Церкві. Тимчасом колоністи й військові осадники загосподарилися на загарбаних землях і захоплювали під тим самим претекстом нові. Залишилися церкви, як німі, заковані в урядові печатки, свідки насилля.

Такий стан застали переговори в справі конкордату між Апостольським Престолом і Польщею в 1925 р. Зрозуміла річ, коли уряд держав під замком таку кількість церков, як колишніх католицьких, і не віддавав їх правним спадкоємцям, що Апостольський Престіл наладнуючи співжиття католицизму з державою в Польщі, зголосив претенсії до тих сконфіскованих церков і земель. Але з польського боку, головно ж військової верхівки, переговори в справі звороту поунійних дібр натрапили на такий спротив і натиск, щоб Апостольський Престіл зрікся в користь Польщі тих дібр, про яких зворот не могло бути мови, якщо мало взагалі прийти до якогось конкордату.

Папа Пій XI, колишній нунцій у Польщі, саме з тих повоєнних часів, знав з власного досвіду ситуацію і тепер, як Папа, не хотів доводити своєю поставою до розриву, як колись своєю справедливою поставою спричинив, що мусів виїхати з Варшави. Тепер ішло про конкордат, про цілість справ цілої країни. Папа Пій XI змагав до нормалізації відносин між Церквою й державами.[41]

---

[41] Г. В. (о. д-р Атанасій Великий, ЧСВВ), *З фальшивого джерела,* «Українські Вісті», Едмонтон, 1950, ч. 31.

Справу рішено так, що її залишено в стані факту, тобто унійні добра залишалися під державною управою. Зате в конкордаті уложено окремий параграф, на основі якого справу відібраних Церкві маєтків відкладено до пізнішого полагодження.[42] В даному моменті й обставинах поступок Апостольського Престолу був одиноко можливий і доцільний. Однак на ньому скоро похопилася Польща та стала натискати на відповідну клявзулю конкордату, змагаючи до того, щоб стан факту перевести в якусь правну формулу. Повних 12 літ зволікав Апостольський Престіл з цією справою і щойно дня 20.VI.1938 р. можна було підписати текст відповідної конвенції, яку предкладено соймові (6.VII) і сенатові (14.VII) до ратифікації.[43]

Заключення договору попередив один законопроєкт, що його внесено до сойму в січні 1938 р. Цей законопроєкт звучав: « У гіпотечних книгах може бути виявлена власність земельних нерухомостей, положених на просторі воєвідств: люблинського, білостоцького, виленського, новогрудського, поліського й волинського, які колись творили власність правних осіб Католицької Церкви уніятського обряду й були забрані від Католицької Церкви Росією, а з хвилиною постання польської держави перейшли в посідання держави або під державний заряд ».

По думці польського законодавства й громадянства — це мав бути акт виміру історичної справедливости: що колись забра-

---

[42] Angelus Perugini, *Concordata vigentia notis historicis et iuridicis declarata*, Roma, 1934, pag. 45 (Concordatum cum Polonia, Article XXIV, 3).

[43] La question des biens dont l'Eglise a été privée par la Russie, l'Autriche et la Prusse et qui se trouvent actuellement en possesion de l'Etat polonais, sera réglée par un arrangement ultérieur. Jusqu'à cette date l'Etat polonais garantit à l'Eglise des dotations annuelles non inférieures comme valeur réelle aux dotations que les Gouvernements russe, autrichien et prussien allouaient à l'Eglise sur les territoires appartenant actuellement à la Republique de Pologne. Les dotations susmentionées seront calculées et reparties comme cela est indiqué à l'annexe. A. Au cas de morcellement des dits biens, les Menses épiscopales, les Séminaires et les bénéfices paroissiaux, ne possédant pas actuellement de terres, ou en possédant des quantités insuffisantes, en obtiendront en propriété, dans la mesure des disponibilités jusqu'à concurrence, de 180 hectares par Mense épiscopale et de 180 hectares par Séminaire, et, selon la qualité du sol, de 15 à 30 hectares par bénéfice paroissial. La somme globale des dotations en argent, fixées dans l'annexe A, sera réduite, pour les diocèses, dans lesquels aura lieu cette attribution de terres, de 50 zlotys annuellement par chaque hectare qui serait attribué comme ci-dessus.

ла Католицькій Церкві Росія, те Польща мала їй повернути. А тому, що всі православні церкви в Польщі були колись довший або коротший час уніятські, то Православна Церква тратила титул власности, який переходив на Католицьку Церкву. За Православною Церквою не залишалися ніякі права власности, ні історичні, ні юридичні. Факт релігійного переслідування в минулому мав створити немов морально-правну базу для цілого законопроєкту. Однак дивлячися об'єктивно, ті переслідування терпів не « поляк-уніят », але таки український чи білоруський уніят, проти якого був звернений законопроєкт. У мотивах до цього законопроєкту міністра Понятовського згадується, що постали труднощі правного характеру в тому, щоб закріпити за новими посідачами ту церковну землю, якою наділили їх уряди ще перед появою закону про земельну реформу з дня 28.XII.1925 р.

Соймова комісія всупереч спротиву українських послів цей законопроєкт прийняла. Посол о. Волков інтервенював у цій справі в митр. Діонісія, який говорив з міністром рільництва Понятовським. Понятовський заявив тільки, що цей законопроєкт не походить від нього, отже не його компетенція займатися цією справою.[43a])

Договір має 10 статтей. Безпосередньо до справи відноситься 1, 2, 3, 5 і 6 стаття, бо інші говорять про звичайні правні формальності.[44]

[43a]. *За страждання батьків, небезпека для майна Православної Церкви,* « Діло », 1938, ч. 14, 35.

[44] Г. В., *З фальшивого джерела,* « Укр. Вісті », Едм. 1950, ч. 37.

« АРТ. І. Під назвами: « поунійні добра, поунійні церкви, поунійні каплиці », вжитими в тому договорі, треба розуміти землі, церкви й каплиці, що належали колись до правних осіб Католицької Церкви з'єдиненого обряду та знаходились на просторі архидієцезії виленської та дієцезій: ломжинської, пинської, підляської, люблинської і луцької та були віддані до Православної Церкви або її правним одиницям у зв'язку з царським указом з дня 25 березня (6 квітня) 1839 р. (оголошеним у Повному Збірнику Законів 25 червня 1839 р., ч. 12467), з рішенням Святішого Синоду з 13 (25) квітня 1875 р., потвердженим російським імператором дня 1 (13) травня 1875 р. та проголошеним 7 травня 1875 р. (Повний Збірник Законів з р. 1875, ч. 54670), як теж у зв'язку з розпорядженнями російського уряду в цій справі.

АРТ. ІІ. Апостольська Столиця зрікається на користь Польської Держави претенсій Католицької Церкви до права власности на всіх землях поунійних, навіть коли б ті землі були предметом спору або були в посіданні держави чи інших осіб.

По соймово-сенатських дебатах договір був ратифікований президентом Польщі дня 10 вересня 1938 р. Обмін ратифікаційними нотами відбувся щойно 16 березня 1939 р., про що уряд повідомив громадянство 12 квітня 1939 р. Текст і повідомлення про ратифікацію та обмін документів поміщено в державнім офіціозі « Дзєнніку Устав » щойно 18 квітня, два дні після того, як договір увійшов у життя.[45]

Треба завважити, що в договорі немає найменшої мови про поунійні добра, які були в той час у посіданні Православної Церкви, але тільки про добра, які були в посіданні держави, чи радше в посіданні польських колоністів, як теж про ці добра, що вже були в руках латинського єпископату. Згідно з договором Католицька Церква дістала з усіх поунійних дібр 12.000 гектарів землі, з того за 2.880 гектарів грішми в сумі 2.500.000

АРТ. III. Зі своєї сторони Польська Держава призначує 12,000 гектарів землі на вивінування єпископських катедр, капітул, дієцезальних семінарій і парафій в архидієцезії виленській та в дієцезіях: люблинській, ломжицькій, луцькій, пинській і підляській.

2. До того континґенту 12,000 гектарів зачисляється коло 9,120 гектарів землі, що тепер вже є в посіданні правних одиниць Католицької Церкви в згаданих архидієцезіях та дієцезіях, та не були набуті дорогою купна. Держава признає ті нерухомості за власність Католицької Церкви з днем, коли договір увійде в життя.

3. Крім того державний скарб виплатить Католицькій Церкві титулом рівновартости за коло 2,800 гектарів землі, що бракують до передбаченого в уступі першому цього артикулу континґенту, 2,500,000 золотих в обліґаціях « 4 процентової позички консолідаційної » по номінальній вартості. Виплата ця буде здійснена до двох місяців від дати, коли цей договір увійде в життя.

АРТ. V. З днем, коли цей договір увійде в життя, Польська Держава признає крім того за власність Католицької Церкви ті церкви й каплиці поунійні, разом з парохіяльними будинками і городом та з поунійними кладовищами, що в дні підписання цього договору були в посіданні або в заряджуванні Католицької Церкви.

АРТ. VI. Щодо поунійних церков і каплиць, що є у посіданні держави та не є в уживанні Церкви Православної, уряд Польської Республіки зобов'язується вести далі досліджування обставин, в яких вони знаходяться, і віддати їх на власність Католицькій Церкві в усіх випадках, де це покажеться можливим.

АРТ. X. Цей договір буде ратифікований та ввійде в життя 30-го дня по даті обміну ратифікаційними нотами ».

Підписали 20.6.1938 р., Пилип Кортезі, нунцій, та Бек, міністр. закорд. справ.

[45] Там же.

золотих в облігаціях « 4 процентової консолідаційної позички », якої фактична вартість виносила 1.700.000 золотих. За обчисленнями соймового референта поунійних дібр, що були в посіданні держави чи колоністів, мало бути 47.000 гектарів, отже з того виходить, що Апостольський Престіл зрікся без ніякого відшкодування 35.000 гектарів. Цю уступку зробив попросту тому, що рахувався з фактичним станом, як теж бажав довести справу до кінця. Це зречення Апостольського Престолу дало знову змогу польським колоністам записати поунійні землі в гіпотечних книгах як свою власність, чого вони до того часу не могли зробити.[46] Говорячи конкретно, цей договір був властиво легалізацією фактів, що вже давніше заіснували.

Ватикансько-польський договір щодо поунійних дібр викликав живий відгомін в українських парляментарних кругах. При обговорюванні в соймі ратифікації договору виступили проти нього українські посли, католицькі й православні. Посол д-р Степан Баран у своїх протестах стояв на становищі будьто би до цих дібр немав права Апостольський Престіл, бо це власність українського народу незалежно від того, хто під ту пору їх посідав, уніятська чи православна Церква, а далі, ці добра мають служити релігійним потребам українського народу, й тому відшкодування за ці землі мала б дістати уніятсько-українська ієрархія, а не латинська. Крім посла Барана в цій справі говорили ще пос. о. Волков і пос. Скрипник з ВУО.[47]

Теж у сенаті промовляли українські сенатори в справі договору. Вістка про це, що від українців буде промовляти українсько-католицький священик, сен. о. Лободич, стягнула до

---

[46] Observator, *Dobra pounickie i « akcja » na Chełmszczyznie*, « Oriens », 1938, pag. 148.

[47] В. Кузьмович, *З акту формально-правного-політичний*, « Мета », Львів, 1938, ч. 27. « *Гірше від пацифікації з 1930 р. в Галичині* ». Промова пос. д-ра С. Барана в соймі в дискусії над договором між Апостольською Столицею і Польщею в справі поунійних дібр, там же.

Останній акт, « Діло », 1938, ч. 148. *Боронимо православну Церкву з національного українського обов'язку*, « Діло », 1938, ч. 148. *Удар у Православну Церкву й український нарід*. Промова посла д-ра Степана Барана на плєнарному засіданні сойму 6 липня 1938 р. щодо затвердженого договору між Апостольською Столицею і Польською Республикою у справі земель, костелів і каплиць поуніятських, які Католицькій Церкві відібрала Росія.

Д-р Ст. Баран, *Після замкнення сесії*, « Діло », 1938, ч. 165.

пресової льожі найповажніших парляментарних журналістів і цілий ряд польських міністрів з премієром Складковським включно. Сен. Остап Луцький заявив, що не може голосувати за договором задля відомих нищень на Холмщині, однак не протестуватиме проти рішень Апостольського Престолу.[48] Промовляв іще сен. Маслов, православний з Волині, однак своєю « лагідною » промовою послабив враження своїх попередників.[49]

Підходячи з національної точки до того договору, може було б краще, якщо б ці поунійні добра були залишилися в посіданні Православної Церкви, бо були б у безперервному посіданні українського народу, а не були б перейшли в чужі руки, хоч і католиків. Так ми дивимося на цю справу з національного боку. Однак, коли ми на неї глядимо очима католика, то вона інакше виглядає, бо згідно з канонічним правом Католицької Церкви найвищим і остаточним власником усього церковного маєтку є не хто інший, як Апостольський Престіл.[50] Ми згадали, що правним власником була б Українсько-католицька Церква. Це правда. Однак з другого боку вона не могла бути, принаймні в даний момент, бо на тих землях не було церковної ієрархії Українсько-Католицької Церкви. Там велась унійна акція, але під проводом латинської ієрархії. Преосв. Чарнецький, ЧНІ, був тільки Апостольським Візитатором без юрисдикції, отже не можна було сказати, що на тих землях існувала уніятська ієрархія. Вкінці ще й тому, що конкордат з 1925 р. виключав юрисдикцію українсько-католицької ієрархії на всіх просторах поза Галичиною, яка раніше належала до Австрії.

Саме в тому часі, коли йшли офіційні переговори в справі договору між Апостольським Престолом і Польщею, на Холмщині відбувалися події сумної слави.

---

[48] *Така політика небезпечна для держави й обох народів.* Промова сен. Остапа Луцького, виголошена на плєнарному засіданні сенату, 14-го липня ц.р. в дискусії над урядовим законопроєктом про затвердження договору з Апостольською Столицею у справі поуніятських земель, церков та каплиць, « Діло », 1938, ч. 153.

[49] *Український день у сенаті,* « Діло », 1938, ч. 154.

[50] *Codex Iuris Canonici,* Can. 1518.

4. АКЦІЯ НИЩЕННЯ ХРАМІВ НА ХОЛМЩИНІ

В VI статті договору говориться про це, що уряд Польщі зобов'язується прослідити справу всіх поунійних церков і каплиць, які були в посіданні держави, а не в уживанні Православної Церкви, та повернути їх Католицькій Церкві в усіх випадках, де це покажеться тільки можливим. З цим договором аномалія замкнених православних церков мала дефінітивно закінчитися. Уряд брав на себе зобов'язання справу прослідити, головно обставини цих церков, і тільки там, де це покажеться можливим, звернути їх Католицькій Церкві. Однак обставини були такі, що Католицька Церква їх не потребувала, а зате дуже конечно потребувало їх українське православне населення, і в цій справі Митр. Діонісій робив заходи перед урядом. Тоді рішено віддати близько 50 церков, а на Холмщині почали кружляти вістки, що дотепер замкнені церкви будуть розпечатувати й віддавати православним. Такий був стан права й факту.

Тимчасом побіч комісійної і парляментарної роботи в цій справі на Холмщині почалась інша « робота ». Вістки, що договір випрацьований і церкви будуть, залежно від обставин місця, віддані до вжитку православним, чи евентуально, коли покажеться можливим, католикам латинського обряду, розійшлися серед польських колоністів Холмщини. Їх « сколонізовані » на церковних посілостях лани простягались у безпосереднім сусідстві запечатаних церков, що були для них постійною причиною докорів совісти. Доки ті церкви були тільки німими предметами, так довго польські колоністи могли ще їх обходити й оборювати. Але коли в них мали знову гомоніти благальні моління поневоленого й ограбленого народу, знову занепокоїлася совість приходнів, що й привело до трагічних подій. Почалося брутальне нищення церков. Це сталося в місяці червні-липні 1938 р., коли здавалося, що Апостольський Престіл зможе принаймні якусь частину врятувати для правних спадкоємців і православного населення.[51]

Акцію нищення попередила низка нових опечатань церков і молитовниць. Поліція чи самоуправні чинники запечатуючи церкву, забирали ключі без подання будь-якої причини.

---

[51] Г. В., *З фальшивого джерела,* « Укр. Вісті », Едмонтон, 1950, ч. 31.

Акція нових опечатань церков виповнила два місяці (квітень-травень). Звичайним арґументом було — це неетатова парохія, церква.[52]

Аранжерами акції нищення були звичайно організації польських шовіністів, яким активно допомагали урядові чинники.[53] Незвичайно важливу ролю в нищівній акції відіграла польська преса, яка розогнювала польське шумовиння, закликаючи його протидіяти українсько-православній « небезпеці ». Преса вдаряла на найчутливіші струни: « українські попи » вбивають у холмщаків польського духа та аґітують проти держави, церкви — це символи займанщини, які треба замінити на цеглу, щоб своїм виглядом не псували краси краєвиду, нагадуючи большевицьку Росію, і т.п.[54]

---

[52] *Діло,* 1938, ч. 79, 84, 119.

[53] *Діло,* 1938, ч. 79. Нпр. в протиправославному вічі в Замості брали участь: віцебурмістр Новацкі, нотар Кравзе, гімн. проф. Міллер, « Звйонзек Обороньцуф Ойчизни » і « Стжельци ».

[54] *Ilustrowany Kurjer Codzienny,* Kraków, 1938, nr. 129-30.

О-ський, *Наступ на Холмщину,* « Діло », 1938, ч. 105, подає дослівний переклад двох репортажів з Холмщини, які написав Петерс. Подаємо цікавіші уривки, щоб дати образ моральної вартости польської преси.

« ...По польських православних простягнулися чужі руки... на терені Холмської землі знайшлося в обіймах українців 150 тисяч польських православних, що їх колись насильно навернули на чужу віру... сітка аґітаторів у р'ясах почала систематично працювати... На шляху минаємо церкви, що стоять на горбах, паношаться над околицею. Це символи займанщини, найчастіше перероблені з римо-кат. церков... деякі поставлені на честь царів. В 1921 р. польський уряд наложив печатки на 74 церкви Холмщини на знак, що ці явні сліди насильства не можуть служити дальше, як місце молитви... Але 74 запечатані церкви — це досконалий момент для аґітації, що промовляє до уяви людей. Власне перед цими зачиненими церквами нелеґальні попи роздирають ризи, улаштовують богослуження... Нарід бачить запечатані церкви, і можна в ньому збудити на цьому тлі почуття, які в даній хвилині потрібні. На цій струні можна вигравати мельодії від комуністичних до націоналістичних... коли йде мова про те, щоб заколотити взаємини на селі... І комуністи і наслані попи з Галичини викликають іноді резонанс у душах людей, яких батьки нераз за віру проливали кров... Ці церкви з печатками (зрештою ті печатки нераз попи зривали) — це найбільш небезпечний момент... Переробити ті церкви на костели, навіть розібрати на цеглу, лише, на милість Бога — не залишати з печатками на воротах!... Маємо повне право до ревіндикації чи до того, щоб усунути сліди займанщини. Так, як є — є найгірше!... Низька хата, часто крита соломою — це доми молитви, в яких іде не так про молитву, як про політичну роботу. Такі неофіційні доми молитви відчиняють у кож-

Нікчемність нищівної акції дійшла до свого вершка. На просторі кількох тижнів знищено або спалено 112 церков чи молитовниць, як подає посол Баран у своїй інтерпеляції, змальовуючи жахливі обставини, серед яких проходило це ганебне

ному селі... В село з'являється одного ранку скромний поп. Не мельдується у влади, не просить дозволу, закривається призначенням самим Митрополитом Діонісієм. Ці люди напливають з терену Галичини... Поп безправно відчиняє парохію, безправно править богослуження в сільських хатах, у яких горять свічки, загрожуючи кожної хвилини пожежою цілого села. Поп безправно хрестить, хоронить православного навіть того самого дня, в якому помер. Поп безправно вживає титулу пароха, відважується навіть зірвати печатки з хати, коли запечатає влада. Влада раздругий покарає, замкне йому хату, але поп перенесеться до другої. Врешті влада починає дивитися скрізь пальці!... ...В Жернині згоріла церква. На її згарищах зараз неофіційний поп відправив богослуження... Поплили вмішані в молитву почуття ненависти до поляків. Поп добре використав пожежу церкви. Хто спалив церкву? Розмовляв я з війтом... Він тої думки, що зробили це православні, на вістку про ревіндикацію... Є таке село, де з церкви кльозет зробили. Оповідали мені про хлопців, що кидають камінням у церковні хрести... За церкву бореться з укриття « милий сусід »... Мусимо дбати про те, щоб польське православ'я навернулося до прекрасних історичних традицій і стануло на становище польської національности. Це мусять зрозуміти керманичі православної церкви в Польщі... ...Польські православні говорять тільки польською мовою. Це не зражує попа. Починає їм класти в уха, що повинні говорити по-українськи. Погрожує, повчає, змушує, аж поволі починає перетягати найслабших. На лекції, яку зрештою веде правом кадука, вчить релігії по-українськи, хоча цього не дозволяють йому закони... Лучить релігію з українізмом... Чому ж це польське населення так легко піддається теророві. Хлоп дивиться й чує, що поляк у своїй державі легко може втратити землю. Бачить, що цей поп приблуда допускається стільки безправ'я... Діє далі й нічого собі не робить... і піддається нагальній агітації попа...

Oriens, 1938, pag. 149: « Wreszcie w czerwcu i lipcu br. zbędne cerkwie i domy modlitwy, w ilości ponad 120, uległy rozbiórce. Część prasy usprawiedliwiała tę akcję, tłumacząc, że owe ośrodki prawosławia służyły antypaństwowym celom politycznym, mianowicie rusyfikacji, lub ukrainizacji ludności, a przy tym, że zbędne cerkwie zbyt szpeciły krajobraz, przypominając zarazem i lata niewoli i Rosję bolszewicką... Za granicą poczęto także pisać o demolowaniu cerkwi prawosławnych, — wiadomość tę nasz Il. Kurjer Krakowski (16.8) nazwał poprostu « bujdą » i « kłamstwem ». Liczne jednak dzienniki polskie przytaczały te fakty, starając się je usprawiedliwiać tylko. Kilka dzienników, jak wilenskie SŁOWO, Kurjer Wileński, CZAS, przemówiły do swych czytaczy w tej sprawie tylko dużymi białymi plamami w « nakładzie drugim po konfiskacie ». Podobnież pisma ukraińskie i rosyjskie.

діло.[55] Про нищення поодиноких церков великий матеріял дає тогочасна преса.[56]

Зі спису знищених церков, що його подає пос. Баран виходить, що між знищеними церквами було 16 православних церков, побудованих уже по першій світовій війні, за часів польської влади, отже було позволення тієї ж влади. На особливішу згадку заслуговує церква в Щебрешині з 1184 р. Колись Щебрешин мав кілька старовинних церков, з яких останню знищили. З власної ініціятиви почали розбирати церкву місцевий польський священик о. Цєсліцький, адв. Папроцький і інж. Валіґура. Як правну основу розбірки подали « рішення віча », що його самі скликали раніше під щебрешинським костелом. Проти нищення старовинної пам'ятки архітектури княжих часів запротестував самочинно д-р Клюковський, поляк, знавець і любитель мистецтва, який телефонічно інтервенював у замістського старости, а після негативної відповіді в консерваторському відділі люблинського воєвідства в Люблині. Воєвідство наказало припинити розбірку, але заки прийшов наказ — зняли вже дах з церкви та здемолювали внутрішню обстановку.[56a]) Крім д-р Клюковського ще інші культурні поляки, які розуміючи злочинну акцію своїх земляків, протестували проти варварського нищення церков. З них варта згадати сен. Лєхніцького, дідича Чекановського та дідичів Пйотровських.[57]

Вартість знищених об'єктів ішла в мільйони золотих.

Дійсна нікчемність проявилась у цьому, що в деяких місцевостях льокальне православне населення мусіло ще платити кошти валення церкви, що їх висота доходила до 1.000 золотих, як подає в своїй інтерпеляції пос. Баран.

На вістку про варварські нищення обурився ввесь християнський світ. Польська суспільність поволі почала спам'ятуватися, а польська преса шукала плечей, на які могла б увесь тягар обуреного культурного світу валити. Змішуючи статті конкордату (14-у з 24-ою)[58] та поодинокі частини договорогу,

---

[55] *Інтерпеляція посла д-ра Степана Барана до Пана Премієра Ради Міністрів,* « Діло », 1938, ч. 162-1.

[56] *Діло, Мета, Нова Зоря, Час, Українські Вісті* й інші галицькі часописи за 1938 р. (травень-серпень).

[56a]) *Діло,* 1938, ч. 79.

[57] *Діло,* 1938, ч. 181.

[58] Angelus Perugini, *Concordata,* op. cit., pag. 40, Article XIV.

« Les biens appartenent à l'Eglise ne seront soumis à aucun acte ju-

польська преса кинула гасло, що, мовляв, Польща набула від Апостольського Престолу за суму 2 і пів мільйона золотих знищені церкви на власність і тому могла з ними робити, що їй подобалося. А тому, що вони були « злишні » (« zbędne ») « псували краєвид та були символами займанщини », то їх розібрано. Хоч договір виразно відносився до XXIV статті конкордату, то польська преса віднесла його до XIV статті, в якій говориться про переміну призначення церковних маєтків, реставрацію чи переміну церков і каплиць під мистецьким оглядом, та про те, що « на всякий випадок призначення нерухомостей і рухомостей, посвячених виключно для Богослуження, як церков, предметів культу і т.д., не може бути змінене без попереднього заняття з них компетентною духовною владою їхнього священного характеру ». Відкликами на XIV статтю конкордату та сумою 2 з половиною мільйонів золотих хотіла польська преса викликати враження, що в договорі йшло про зміну призначення предметів культу (церков) і що сумою 2 і пів мільйона золотих довершено вимаганого конкордатом зняття священного характеру з церков і церковних предметів, а це знову давало право полякам поводитися з цими об'єктами по своїй вподобі. До таких нісенітниць ихнуло польську пресу бажання рятувати Польщу перед обуренням публічної опінії світу. Тим способом звалено всю вину на Апостольський Престіл, щоб тільки себе якось очистити від закидів. Що підривали авторитет Апостольського Престолу, це було їм зовсім байдуже, хоч з другого боку це не стояло їм на перешкоді називати Польщу

---

ridique, modifiant leur destination, sans le consentement des autorites ecclésiastiques, sauf les cas prévus par les lois sur l'expropriation pour cause de systématisation des voies de transport et des rivières, de défense nationale et causes similaires. En tout cas la destination des immeubles et meubles, consacrés exclusivement au service divin, tels que les églises, les objects de culte, ect. ne pourra être modifiée sans que l'autorité ecclésiastique compétente les ait privés au préalable de leur caractère sacré.

Aucune construction, modification ou restauration des églises et chapelles n'aura lieu qu'en accord avec les prescriptions techniques et artistiques de lois concernant la construction des bâtiments et la conservation des monuments.

Dans chaque diocèse sera formée une commission nommée par l'Evêque, d'accord avec le Ministre compétent, pour la conservation dans les églises et les locaux ecclésiastiques d'antiquités, d'oeuvres d'art, de documents d'archives et de manuscrits ayant une valeur historique ou artistique.

« бастіоном католицизму » і « передмур'ям християнства » на сході Європи.[59]

Рука польської « історичної справедливости » досягнула теж православне духовенство. Самоуправні уряди й поліція не давали змоги т.зв. неетатовим священикам сповняти їхні священнодійства. Зате, що православний священик відправив якесь православне Богослуження для народу, сипалися на нього тяжкі грошові або в'язничні кари. Бували випадки, що не дозволяли навіть небіжчика по-християнськи похоронити, тобто внести тіло покійника до церкви. Грошові кари були, як на ті часи, незвичайно високі, бо від 50-1200 золотих. В'язничні кари тривали по кілька місяців. А вся провина була в тому, що такий православний священик відправив « нелегальну Службу Божу » чи « нелегальний Акафист або Вечірню ». Деяких священиків зовсім виселювано з Холмщини, а деяких знову поліція замикала в манастирях.[60]

В парі з « затиранням слідів неволі », що проявлялось у нищенні церков, переслідуванні духовенства й населення, йшло ще « мирне » укріплювання « польськости ». Грубешівський староста Ст. Марек дав наказ негайно по його заряджені змінити старі українські назви місцевостей в повіті на нові. І так: село Берестя перейменовано на « Бжесьць Грубєшовскі », Богородиця — « Маршалково », Горишів Руський — « Дрешеруф », Молодятичі — « Млодзяново » і т.д. Солтиси поодиноких місцевостей дістали приказ перемалювати відповідно до нової номенклятури таблиці на дороговказах, а священикам наказало вживати нових назов в актах.[61]

Таке каригідне плюндрування примусило українські парляментарні круги до негайної інтервенції в польському парляменті й уряді.

---

[59] Г. В. *З, фальшивого джерела,* нав. твір.

[60] Українські часописи за квітень-серпень 1938 р., що виходили в Польщі.

[61] *Діло,* 1938, ч. 202; *Нова Зоря,* 1938, ч. 70.

5. СПРАВА НИЩЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ У ПОЛЬСЬКОМУ ПАРЛЯМЕНТІ Й УРЯДІ

В часі масового нищення церков на Холмщині, тобто на весну й з початком літа 1938 р., не було ніякої соймової сесії. Коли тільки знову відкрито сесії, українські посли відразу внесли рішучі протести проти ліквідації « нелегальних » парохій і церков, обговорюючи широко нищівну « польсько-патріотичну акцію ». Без найменшої потреби всі посли старалися пов'язати в одну цілість акцію нищення церков із справою договору про поунійні добра, що, до речі, в своїй основі було фальшиве, бо між холмськими подіями й договором не було ніякої причинової залежности.

На соймовій сесії дня 6.VII.1938 р. виступили українські посли Галичини й Волині з різкими протестами. З волинських послів промовляли пос. о. Волков і пос. Степан Скрипник, який у темпераментних словах вказував на погубну протиправославну політику уряду й польських кругів, звернувши увагу на зростаюче водночас зацікавлення православ'ям серед німців. З українсько-католицьких послів знамениту своїм змістом і незвичайно багату в дійсні факти промову виголосив пос. д-р Степан Баран. На закінчення дебати українські посли з ВУО зголосили внесок у справі покликання 7-особової соймової комісії для справ Православної Церкви (в її складі мало б бути 3-ох православних послів) під проводом віцемаршала сойму, яка працювала б під час найближчої бюджетової сесії. Цей внесок маршал сойму Славек відкинув, як невластивий.[62]

Найбільшу активність в обороні Православної Церкви виявив пос. д-р Степан Баран, який склав дві обширні інтерпеляції на руки премієра Славой-Складковського в днях 6 і 21 липня 1938 р. Обидві інтерпеляції були строго цензуровані віцемаршалом сойму Шецелем перед їх прийняттям на пленарне засідання. Інтерпеляції посла Барана, завдяки їхньому змальовуванню подій на основі фактів і подаванню точних дат і цифр, стали незвичайно цінним історичним матеріялом до історії Православної Церкви в Польщі.

Так само українські сенатори о. Лободич, Остап Луцький і Маслов на пленарному засіданні сенату дня 14 липня 1938 р.

---

[62] *Діло,* 1938, ч. 148.

рішуче протестували проти варварського насилля, про що ми згадували при договорі Апостольського Престолу з Польщею про поунійні добра.[63]

Ввесь матеріял про нищівну роботу поляків появився друком в українській і польській мовах накладом Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО) в літі 1938 р. Цей матеріял перевидано теж у чужих мовах у деяких краях.[64]

Крім офіційного українського представництва в соймі й сенаті інтервеніювало теж саме покривджене православне населення, яке висилало свої делегації до Варшави. Ці делегації зверталися до всіх можливих державних урядів і установ, що в них надіялися знайти підтримку й охорону в своїй кривді. В міністерстві віровизнань українські делегації приймав здебільша сам віцеміністр Алєксандрович, а в міністерстві внутрішніх справ начальник національного відділу, директор Папроцький. Склад делегацій у більшості творили селяни, що приїздили або йшли пішли, найчастіше власним коштом. Частогусто здивовані селяни довідувалися в міністерствах, що вина за стан, в якому знайшлася Православна Церква в Польщі, була по боці вищої духовної православної влади... Деякі делегації інтервеніювали теж у цивільній канцелярії президента держави, який саме в той час перебував за кордоном (Абація) на відпочинку. Цивільна канцелярія переслала прохання холмських селян до особистої канцелярії президента. Спеціяльну делегацію (6 осіб) від цілої Холмщини й Підляшшя, що склала обширний меморіял у поодиноких міністерствах, дня 4 липня 1938 р., не допустили до того, на кого вона найбільше надіялася, тобто до премієра Славой-Складковського.[65]

Польські урядові чиники, а зокрема староства, війти й поліція, брали якнайактивнішу участь у цілій акції, відчуваючи за собою підтримку центрального уряду, який намітив плян винищити українське населення історично української Холмщини й Підляшшя.

---

[63] Ми вже подали джерела, в яких містяться промови й інтерпеляції.

[64] Д-р Степан Баран, *Митрополит Андрей Шептицький,* Мюнхен, 1947, ст. 108.

In Polen nichts Neues, Berlin, 1939.

A. Dmytrievsky, *L'Union des Eglises et les persécutions polonaises en Ukraine,* Bruxelles, 1939.

[65] *Українські делєґації з Холмщини на авдієнції в міністерствах віроісповідань і внутрішних справ,* « Діло », 1938, ч. 144, 148, 149.

Органи справедливости — судівництво польське вирішувало справи зв'язані з нищівною акцією в користь нищівників, накладаючи на православних священиків і вірних великі грошові та в'язничні кари. Об'єктивне вирішення справи в польському суді, попросту, не мало місця. Мабуть одиноким випадком було рішення окружного суду в Замості в « справі організування збіговища, участи у нелегальних Богослуженнях, щоб ставити опір правним наказам влади » — звільнити 30 обвинувачених з села Хмілька. Суддя Матковський, після проголошення присуду, подав усні мотиви, в яких заявив, що « опечатання і збурення православної церкви не мало правних і формальних підстав, тим самим не було опору проти правних наказів влади ». Присуд і мотиви замістського суду викликали у Варшаві, особливо в правничих кругах, велике враження й прихильні коментарі. Цілий наклад « Дзєнніка Людовеґо », який про це помістив репортаж, поліція сконфіскувала навіть у всіх кіосках і вуличних продавців. На жаль, сконфісковано теж статтю про голоси англійської преси про православ'я в Польщі.[66]

Велике зацікавлення справою нищення православних церков виявила частина польської адвокатури, а особливо адвокат Генрик Свйонтковський, урядовий оборонець православної Консисторії і відомий соціялістично-людовий діяч Люблинщини, який підготовив низку процесів в обороні прав Православної Церкви, з яких сама православна ієрархія не хотіла скористати. Польський уряд, ліквідуючи православні церкви, вважав їх за нелегальні тільки тому, що вони були неетатові. Однак ця « неетатовість » у світлі права польської держави була безпідставна. Згідно з польськими конституціями кожне віросповідання, що користало з державних дотацій, а до них належала й Православна Церква, мали свої етатові й неетатові парохії. Перші поставали за згодою держави, яка давала на удержання їхніх духовників дотації, передбачені бюджетом міністерства віровизнань для етатів даного віровизнання. Зате неетатові парохії поставали й існували на основі 113-ої статті польської конституції з 1921 р., яка ґарантувала признаним віровизнанням право свобідно та прилюдно виконувати практики свого культу і внутрішньо-віровизнаневу самоуправу. В

---

[66] *Ліквідація православних церков у світлі присуду окружного суду в Замості,* « Діло », 1938, ч. 191, 183; *Нова Зоря,* 1938, ч. 64.

цих неетатових парохіях, які фактично були тільки душпастирськими станицями, вільно було виконувати виключно релігійно-духовні функції. Душпастир такої неетатової парохії не мав будь-яких урядових правно-публічних повновластей. Отже це були чисто релігійні станиці, молитовні, вільні від державної інґеренції, бо акти культу, застережені релігійній совісті громадян, мали користуватися в Польщі свободою не тільки в тих віровизнаннях, що їх держава правно визнала (113 стаття), але також і віровизнань, які держава толерувала або визнавала « де факто » (111 стаття). Тому саме існування неетатових парохій, як інституцій « пар ексцелянс » релігійних, не вимагало дозволу влади. Публічний правопорядок вимагав тільки, щоб їх існування подавати адміністративній владі першої інстанції до відома. На цій основі ієрархія Православної Церкви в Польщі мала повне право засновувати душпастирські станиці, неетатові парохії, як теж наділювати душпастирською юрисдикцією священиків, без права бути урядником цивільного стану, а тимбільше ще й тому, що не вимагала від уряду ніякої підтримки для неетатових парохій чи священиків, бо само православне населення журилося своєю церквою та душпастирем. Зате польська концепція « нелегальности » неетатових парохій і душпастирів не мала найменшої правної основи, і тому польські урядові круги не мали ніякого права нищити церкви, ані теж карати православне неетатове духовенство за « нелегальні Богослуження ».[67] Те, що робили польські чинники й громадянство було клясичним зразком безправ'я й насилля над Православною Церквою та наругою над польським законодавством. З уваги на те, що акція нищення була безправ'ям, Православна Церква мала право домагатися відшкодування за шкоди спричинені зловживанням влади. В позовах треба було позивати не тільки самого урядовця, що допустився безправ'я, але теж і державний скарб (Генеральну Прокураторію).[68] Практично беручи, це тільки теоретичні міркування, бо практика збоку уряду була інша від конституції.

Конституція ґарантувала громадянам особисту безпеку, однак це зовсім не спинювало польських колоністів у південній

---

[67] *Неетатові православні парохії в світлі права,* « Діло », 1938, ч. 185.

[68] *Чи можна домагатися відшкодування за знищені православні церкви,* « Діло », 1938, ч. 168.

Холмщині, головно в повітах Грубешів і Томашів, нападати на українських православних селян і нищити їхнє майно, щоб змусити їх до переходу на римо-католицизм. Під впливом цього терору в літі 1938 р. цілі православні села, щоб рятувати своє життя й майно від озброєних ватаг польських « кракусів » і переслідування збоку урядових чинників, стали переходити на римо-католицизм. Перейшло тоді теж на римо-католицизм і ціло село Турковичі біля Грубешова, відома місцевість на цілій Холмщині й західній Волині з своєї чудотворної ікони Богоматері. Здається, що польські урядові чинники були б не перервали тієї акції досі, доки не осягнули б були своєї цілі, тобто не « зробили » українців поляками. Та зовсім неочікувано нещасна Холмщина знайшла свого оборонця, який вставився за нею, хоч про це навіть ніхто й не думав.

Подіями на Холмщині з літа 1938 р. зацікавився також уряд СССР. Совєтський амбасадор у Варшаві вніс гострий протест-демарш у польському міністерстві заграничних справ, використовуючи відповідні постанови ризького договору з 1921 р. про охорону релігійних і національних прав українців у Польщі. А що вже тоді грозила війна Німеччини з Польщею, то, на вимогу польського міністра заграничних справ Бека, міністерство внутрішніх справ видало наказ негайно спинити дальше нищення православних церков на Холмщині і репресії проти православних. Що більше! Наказано старостам, поліції і війтам, щоб повчали православних українців, які недавно зі страху перейшли на римо-католицизм, що можуть знову повернутися до православ'я. Так воно й сталося.[69]

6. ПРАВОСЛАВНА ІЄРАРХІЯ НЕВДАЛО ШУКАЄ ПОРЯТУНКУ В СВОЄМУ ПОЛОЖЕННІ

Холмські події примусили православну ієрархію серіозно застановитися над можливостями оборони своєї Церкви, якій грозила жахлива катастрофа, якщо польський уряд був би не припинив своєї злощасної політики. Трудне було положення православного єпископату, який стояв у повній залежності від польського уряду. Обставини змусили його тепер стукати в уря-

[69] Д-р Степан Баран, *Митрополит...*, нав. твір, ст. 111.

дові двері, щоб просити припинення акції, бо в іншому випадку все православне населення було б піднесло крик проти цілого єпископату, закидуючи йому співпрацю з польським урядом у нищівній акції.

З духовних кругів найбільшу активність виявив митр. Діонісій. Вже в травні 1938 р. митр. Діонісій подбав про надзвичайну авдієнцію в президента держави. Президент мав запевнити, що силою свого авторитету не дозволить на будь-які зловживання збоку польського громадянства чи уряду.[70] Однак це залишилося тільки запевненням, а не якоюсь реальною інтервенцією президента.

Тому, що Православна Церква безпосередньо підлягала міністерству віровизнань, митр. Діонісій звернувся до міністерства віровизнань Свєнтославського, який заявив, що він особисто схилюється до просьби православного населення, щоб припинити дальше нищення, і бажає мирного співжиття обох національностей і віровизнань на терені подій, однак рішення в цій справі, тобто авторитетне й справедливе полагодження конфлікту між адміністраційною владою та православним населенням залежить виключно від премієра Славой-Складковського.[71]

Саме тоді, коли в парляменті йшли гарячі дебати над холмськими подіями, митр. Діонісій вислав від себе телеграму до маршала Ридза-Сміґлого [72] і премієра Славой-Складковського, як теж до міністра справедливости Ґрабовського.[73]

---

[70] *Діло,* 1938, ч. 127.

[71] « *Все залежить від премієра Складковського* ». Відповідь міністра Свентославського на інтервенцію митр. Діонізія, « Діло », 1938, ч. 145.

[72] *Діло,* 1938, ч. 148. Текст телеграми: « В кількох повітах люблинського воєвідства розібрали багато православних церков, профануючи святощі та покривдивши православне населення, залишене своїх місць молитви, збудованих його працею й коштом. З огляду на масове розвалювання Божих домів православні вірні є в розпуці та у великій мірі у горечі. В ім'я справедливости й любови християнської гаряче благаю припоручити стримати розбірку домів Божих ».

[73] *Діло,* 1938, ч. 150; *Слово* (*митр. Діонісія*), Варшава, 1938, ч. 28. Текст Телеграми: « Dzisiaj wysłałem do prokuratora w Zamościu następujący telegram: We wsi Szarowoli gmina Tarnawatka, powiat Tomaszów, nieznani osobnicy burzą cerkiew prawosławną. Ponieważ w cerkwi znajdują się poswięcone przedmioty, jak kommunikanty, antymins (relikwiarz) i t.p., przy rozbiórce dopuszczono się wyszydzenia i profanacji przedmiotów religijnych. Uprzejmie proszę o natychmiastowe wstrzymanie rozbiórki cerkwi

Після висланння телеграм, ще таки того самого дня, митр. Діонісій подбав про авдієнцію в премієра Складковського. Ця авдієнція викликала у Варшаві велике зацікавлення. Як ми вже сказали, міністер Свєнтославський узалежнив був унормування відносин на теренах, де заогнилася віровизнанева боротьба, від рішення премієра Складковського. Характеристичне, що навіть найближче оточення митр. Діонісія не знало точнішого змісту розмови й відповіді премієра. З пресових вісток можна мати деяке поняття про зміст відповіді премієра, розуміється, якщо вони правдиві. Премієр мав заявити, що він безсильний супроти подій у повітах люблинського воєвідства, хоч він знаменито поінформований, однак не в силі рішати щонебудь, тому, що ціла справа залежить від чинників, до яких йому годі мішатися.[74] Фактичним покровителем цілої акції був маршал Ридз-Сміґлий, довкруги якого гуртувалися діячі «навертання» чи нищення православної людности й церков.[75] Хоч митр. Діонісій інтервеніював у різних польських достойників, то однак це не мало ніякого успіху. В тому часі, коли митр. Діонісій робив заходи, щоб уряд припинив нищівну акцію, польський уряд через ректора варшавського університету, неначе на глум, вручив митр. Діонісієві, професорові православного богослов'я — «медалю за довголітню службу...».[76]

Крім зовнішньої оборони Православної Церкви вела православна ієрархія досить широку внутрішню акцію. Вже в перших хвилинах нищівної акції поляків митр. Діонісій скликав надзвичайну сесію Св. Синоду Православної Церкви в Польщі, що відбулася в днях від 8-11.IV.1938 р. В сесії взяли участь усі православні єпископи з Польщі.[77] Було рішено скласти спе-

---

i rozpoczęcia sledstwa, celem pociągnięcia winowajców do odpowiedzialności z art. 263 par. 1 i 4 oraz 173 K.K. Wobec dużego wzburzenia ludności prawosławnej proszę o traktowanie sprawy jako pilnej i doniosłej z punktu widzenia interesów państwa. Dionizy, Metropolitá Kościoła Prawosławnego w Polsce. Wobec powyższego i wobec wielokratności analogicznych wypadków w ostatnich dniach wierzę, ze Pan Minister, jako naczelny Prokurator Państwa, zechce spowodować energiczne wystąpienie organów prokuratury celem obrony awtorytetu prawa. Dionizy, Metropolita Kościoła Prawosławnego w Polsce».

[74] Фа-ський, *Національно-віроісповідна боротьба,* «Діло», 1938, ч. 152.

[75] Дорошенко, *Прав. Церква,* нав. твір, ст. 52.

[76] *Діло,* 1938, ч. 143.

[77] *Діло,* 1938, ч. 80.

ціяльний протест у відповідних урядових чинників, як теж післати єп. Симона на Холмщину, але аж у липні. Дивно воно якось звучить, чому на так пізно відложили поїздку єп. Симона, як теж те, що рішено саме єп. Симона післати на Холмщину, де він у 1937 р., під час візитаційної поїздки, відповідав на прохання українського населення польською мовою. Взагалі польська мова православних владик була найповажнішим арґументом поляків у переводженні акції польонізації й латинщення українського православного населення, мовляв, самі єпископи стоять на « польському ґрунті ».[78]

В квітні 1938 р. Св. Синод видав послання до православного духовенства, чернецтва та вірних. В посланні порівнюється Православну Церкву в Польщі з кораблем, що знайшовся посеред розбурханого моря, та « б'ють його хвилі, бо вітер противний ». Ствердивши сумний стан Церкви, закликав православний єпископат видержати в вірі, не піддаючись « спокусам ».[79]

В днях 30 червня й 1 і 2 липня 1938 р. православний єпископат скликав надзвичайну конференцію, в якій взяло участь усе варшавське духовенство, декани Холмщини й Підляшшя, представники інтеліґенції та селян, щоб обговорити актуальні справи в зв'язку з подіями на Холмщині.[80] На цій конференції вибрано окрему світську делегацію, яка мала вручити премієрові, міністрові віровизнань, цивільній канцелярії президента, Українській Парляментарній Репрезентації, українським послам з Волині та головному командантові поліції ген. Кордіянові Заморському спеціяльний меморіял. Важливіші постуляти меморіялу були: 1) відкликати негайно акцію протиправославної пропаґанди; 2) залишити на місці виселених православних священиків; 3) заперестати нищення церков; 4) приспішити скликання Собору; 5) унормувати правний стан відносин між Православною Церквою й державою та врешті 6) дозволити навчати релігію та проповідувати виключно в матірній мові населення. В склад делегації входили: Олександер Рочняк (Замостя), кол. пос. С. Любарський (Грубешів), кол. пос. Пастернак (Підляшшя) і селяни: Вищук, Божик, Рабчук і Бик.[81] Про

---

[78] *Діло,* 1938, ч. 80.
[79] *Діло,* 1938, ч. 90.
[80] *Діло,* 1938, ч. 143-44.
[81] *Діло,* 1938, ч. 147.

вислід праці тієї делегації ми вже згадували. Дивно виглядає, що митр. Діонісій, хоч його промова, виголошена на конференції, мала сильні місця, не хотів прийняти, нпр., проєкту селян проголосити на знак протесту в цілій Православній Церкві 3 дні загального посту й молитов за покривджених. Так само митрополія не дозволила вжити в меморіялі до уряду терміну « український », але казала його заступити « русинський ». Крім цього митрополія не подбала про технічне вивінування конференції, через що, нпр., припізнено складення меморіялу, попросту тому, що Консисторія не виготовила на час відбиток. Це невиправдане й шкідливе кунктаторство і зле зрозуміла « льояльність » вищих православних кругів спричинили обурення української маси, як теж викликали протести самої таки делеґації. Тільки повага переживаного моменту відхилила сильніші зовнішні прояви обурення. Православна ієрархія забувала про те, що це не був час на « добрі форми », коли грозила заглада.[82]

Дня 16 липня 1938 р. Св. Синод Православної Церкви в Польщі видав свого Пастирського Листа до « вірних синів і доньок ». Однак це послання було сконфісковане польською владою, а священики, які посміли його відчитати в церквах, знайшлись у в'язницях.[83] Хоч це послання дуже обережне та вільне від будь-яких протипольських чи протидержавних висловів, все ж таки викликало доволі широкий відгомін у польській пресі, яка вважала, що « лист написаний тенденційно й незгідно з фактичним станом речей ліквідації зайвих об'єктів на терені деяких повітів Люблинщини », як теж « не дасться погодити з добрезрозумілим інтересом Православної Церкви в Польщі ».[84] Аргументація польської преси тим дивніша, бо вона, до речі, листа зовсім не мала змоги читати через його конфіскату.

---

[82] Гром., *Що сказав би про це все Реймонт?*, « Діло », 1938, ч. 148.

[83] Д. Дорошенко, *Пр. Церква...*, нав. твір, ст. 60: « ...навіть покірливий православний єпіскопат здобувся на послання, в якому закликав православних держатися своєї віри, не вважаючи на погрози й переслідування... ». Текст послання є в:

A. Dmytrievsky, *L'Union des Eglises...*, op. cit., pag. 103-7: « Lettre Apostolique du Saint et Sacré Concile des Evêques de la Saint Eglise Orthodoxe Autocephale en Pologne, adressée à ses fils et filles fidèles, le 16 juillet 1938, pour les confirmer dans leur foi et amour ».

[84] *Де починаються незайві « об'єкти »?*, « Діло », 1938, ч. 164.

З нещастям Православної Церкви в Польщі співчувала теж Українська Православна Церква в Америці й Канаді, якої найвищий представник, архиєп. Іван Теодорович, написав Пастирського Листа до своїх вірних, протестуючи проти насилля, закликав до молитви.[85]

Щоб не давати змоги польському урядові в'язнити та карати православних « неетатових » священиків, митр. Діонісій наказав усім « неетатовим » священикам виїхати до манастиря в Яблочині, та там вичікувати дальших розпоряджень.[86]

З уваги на те, що польські урядові чинники позамикали всі « неетатові » цвинтарі, тобто цвинтарі при замкнених або знищених церквах, при цьому наказуючи хоронити мерців виключно на парохіяльних цвинтарях, в Консисторії працювала спеціяльна комісія під проводом архимандрита Палладія Руденка, якої завданням було випрацювати канонічно-правну інструкцію в справі охорони й використання православних цвинтарів. На основі тієї інструкції митр. Діонісій мав унормувати справу цвинтарів в компетентних урядах.[87]

Після деякого припинення нищівної акції на Холмщині та появи президентського декрету з 18 листопада 1938 р., у січні 1939 р. внесено до сойму урядовий законопроєкт у справі остаточного уреґулювання відносин держави до православних церковних і поцерковних земель. Законопроєкт опрацювали міністерства: віровизнань, хліборобства й внутрішніх справ. Ухвалений на його підставі закон мав бути здійсненням 82 статті президентського декрету. Церковно-православні землі на Холмщині, Підляшші, Поліссі, Білорусі, а головно на Волині були головним джерелом доходів церков, манастирів і духовенства. Після війни Православна Церква в Польщі стратила в користь держави близько 160.000 гектарів церковної землі, а крім цього ще відомі події на Холмщині спричинили 4.000.000 золотих втрати, як це обрахували знавці. За всі ці втрати, землі й церкви, Православна Церква мала право дістати з державної каси відповідне відшкодування. Тому деякі правні одиниці Право-

---

[85] A. Dmytrievsky, *L'Union des Eglises...*, op. cit., pag. 109-111: « Lettre Apostolique de l'Archevêque de l'Eglise Autocéphale Ukrainienne du Canada et des Etats-Unis d'Amérique, Mgr. J. Theodorovytch, relative aux persécutions dont est victime l'Eglise orthodoxe ukrainienne en Pologne ».

[86] *Діло,* 1938, ч. 171.

[87] *Діло,* 1938, ч. 270.

славної Церкви внесли до найвищої судової інстанції свої домагання в цій справі. Та саме тоді виявляється найцікавіша сторінка в історії цього законопроєкту, а це — добровільна згода православного єпископату на резиґнацію з відшкодувань за втрачені 160.000 гектарів й 4.000.000 золотих за знищені церковні об'єкти. Це було тимбільше несмачне, бо було зроблено поза відомом і ревіндикаційною акцією православних правників, які в тому часі робили заходи, щоб принаймні щось трохи дістати від уряду за всі величезні втрати. Митрополит і єпископи дали міністерству віровизнань на письмі свою згоду на резиґнацію, і тим поклали край цілій акції православних правників.[88] Зрозуміла річ, що така « великодушність » православної ієрархії зовсім не захопила православного населення, ані теж не скріпила « любови » поляків до русофільських ієрархів.

Як бачимо з цього, православна ієрархія не вміла встоятися на лінії інтересів своєї Церкви, але робила зовсім нерозважні відхилення в дусі сервілістичної льояльности, добровільно резиґнуючи зі своїх дійсних прав, бо страх перед можливою втратою особистого становища став сильніший від добра повіреної Церкви. Однак православні круги старалися й стараються не добачити цього, але спихають всю вину на Католицьку Церкву взагалі, а дехто навіть на митр. Шептицького.

7. СТАНОВИЩЕ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ДО ПОДІЙ НА ХОЛМЩИНІ

А) ЛАТИНСЬКОГО ОБРЯДУ

Під час того, коли на Холмщині йшла нищівна « робота » поляків, польська латинська ієрархія мовчала, не виявляючи свого становища чи думки відносно холмських подій. Подібно теж польська католицька преса. Однак зчасом наступила зміна.

Як у минулих, так і в сьогоднішніх днях можна почути багато голосів, що відповідальність за знищені церкви на Холмщині тяжить на Католицькій Церкві. Таку думку висувають передовсім вороги Церкви. Їхнім основним аргументом є те, що в акції нищення церков брали участь деякі католицькі свя-

---

[88] Фа-ський, *Що буде з православними церковними землями?*, « Діло », 1939, ч. 8.

щеники. Таке твердження, до речі, є зовсім фальшиве, бо ці католицькі священики, яким приписується участь у нищенні, не брали безпосередньої участи, але тільки посередню, не маючи найменшої згоди на те своєї зверхної церковної влади. Так само утотожнювання діяльности кількох «паршивих овечок» Католицької Церкви з діяльністю Катол. Церкви як такої не може мати найменшої підстави й є виразно проти засад здорового думання. Діяльність поодиноких польських священиків було їх приватною справою, що не мала ніякого відношення до діяльности Католицької Церкви, навпаки Католицька Церква завжди осуджувала й осуджує всякі, навіть найменші, прояви нездорового духа серед своїх членів. Тому й ми теж разом з Католицькою Церквою осуджуємо діяльність, незгідну з духом Церкви, поодиноких польських священиків.

Великим блудом польського римо-католицького духовенства було те, що воно перейняте гарячковою атмосферою «ревіндикації храмів і очищення краєвиду» вмішувалось у саму акцію. Так нпр. дня 1 червня 1938 р. в селі Жерниках, де було всього 7 польських родин, 3 польські священики прийшли з процесіями, щоб посвятити місце, на якому стояла перед кількома днями спалена церква, і поставити там хрест на знак, що це місце не належить уже до православних. Православні, довідавшися про це, прибули там із своїм священиком о. Хоменком і молилися на цьому місці від 8-ої год. ранку до 7-ої год. вечора, щоб не допустити до зайняття цього місця польськими священиками. На місці, де було святилище поставили хрест, який зобов'язалися днем і ніччю стерегти. Вислідом цього було те, що о. Хоменка відвели під конвоєм до прокуратора в Замості, а до села прибув відділ (60 осіб) поліції, який перевів арешти серед селян за те, що не допустили польських священиків посвятити й перейняти православну церковну площу.[89]

Під час нищення церков, малощо не по всіх місцевостях Холмщини, відбувалися протиправославні зібрання, яких інспіраторами дуже часто були самі польські священики.[90] Їм ішлось головно про те, щоб заохотити польську юрбу до помочі урядовим чинникам, мовляв, це «велике діло католицизації краю» є бажанням Церкви. Були випадки, що дехто з польського ду-

[89] *Діло,* 1938, ч. 152.

[90] Там же, ч. 79; *Нова Зоря,* 1938, ч. 29.

ховенства особисто впливав навіть на ноторійних злочинців, щоб вони висаджували в повітря православні святині, як це було в Молодечні, де на свою руку вів живу акцію польський військовий капелян о. Завадський. Він намовив одного злодія, щоб цей висадив дві православні каплиці в Молодечні. Коли одна каплиця пішла вже в повітря, цей злодій хотів підкласти бомбу під другу, але на тім зловила його поліція. Польський суд засудив його на рік в'язниці. Ця подія викликала зрозуміле здивування серед довколишнього польського духовенства й справедливий осуд церковної влади, а зокрема збоку польського військового єпископа Ґавліни.[91] Поведінка о. Завадського обурила навіть польську помірковану пресу.[92]

Щоб утвердити своїх співгромадян у переконанні, що Холмщина це відвічна польська земля, як теж, що на просторі цілої історії людність Холмщини враз з її духовними провідниками змагала до того, щоб увійти в абсолютну сферу польського життя, дехто з польського духовенства хотів доказати, що цей « польський, але подекуди винародовлений народ » на Холмщині можна вирвати зі сфери чужих впливів, відгребуючи в ньому « польське й католицьке ».[93]

Коли мова про польську католицьку пресу, то мусимо сказати, що вона старалася вийти дипльоматично з цілої справи, бо з одного боку ніби осуджувала, а з другого хвалила холмську акцію, вважаючи навіть, що українсько-католицькі посли й сенатори є недобрими католиками, бо станули в обороні « схизми ».[94]

Найгіршим ефектом холмської акції для Католицької Цер-

---

[91] Cat-Mackiewicz, *Sprawiedliwości stało się zadość*, « SŁOWO », Wilno, 1938, пг. 58.

[92] Цитуємо за « Ділом-м » (1939, ч. 49): « І як католики і як поляки тішимося з навертання православної людности на католицизм. Але під одною умовиною, щоб те навертання не було під примусом. Робити натиск — це був би гріх з костельного становища і безглуздя з національного й політичного погляду... Ця справа має два обличчя: сумне і радісне. Сумне тому, що знайшовся католицький священик і капелян польського війська, що допустився такого нікчемного й ганебного чину. Але Католицький Костел великий і має тисячі й тисячі одиниць. Злочини одиниці не можуть його понизити...

[93] О. Н. (Д-р Осип Назарук), *Про Унію на Холмщині*, « Нова Зоря », 1939, ч. 53.

[94] *Діло*, 1938, ч. 164.

кви латинського обряду було те, що постала жахлива ненависть до всього, що латинське, хоч деякі круги сподівалися, що якраз знищення православних церков відкриє нові можливості унійної праці для польського духовенства. Однак це була груба помилка, бо в дійсності утруднено не тільки саму працю, але перервано на довгі десятки років будь-який контакт. Ворожість православного населення Холмщини до латинського католицизму зросла ще більше тоді, коли частина польської преси кинула несправедливі підозріння на Католицьку Церкву, мовляв, ціла акція нищення відбувалася на очах польських єпископів і самого навіть Папського Нунція, бо, якщо вони були б вважали, що ця акція невідповідна, то з певністю були б запротестували. Це змусило польський єпископат висловити своє становище. Щоб відкинути ці закиди, польський єпископат, зібраний на Всепольській Єпископській Конференції в Ченстохові, видав надзвичайний комунікат для преси, в якому заперечував будь-яке відношення польського єпископату й Папського Нунція в Варшаві до нищівної акції на Холмщині.[95] Однак не всі могли в це повірити, щоб польський католицький єпископат говорив щиро, як теж не всі ще й сьогодні можуть повірити в те, що митр. Андрій Шептицький писав своє Послання в обороні православних з щирого батьківського серця, але добачають у цьому комедію.

Б) УКРАЇНСЬКОГО ОБРЯДУ

Нищення церков і переслідування православної людности на Холмщині спричинили важкий біль серцям українців-католиків братньої Галичини. Українці-католики не могли спокійно глядіти на цей жахливий удар, який завдавали їхнім братам по крові. Наслідком цього вся українсько-католицька преса вкрилася рядом статтей в обороні переслідуваних, як теж щоденними звідомленнями про хід нищівної акції. Українсько-

---

[95] *Oriens*, 1938, pag. 150: «...Komunikat Episkopatu polskiego: Wobec tego, w prasie ukazały się twierdzenia, jakoby sprawa likwidacji prawosławnych cerkwi na terenie niektórych powiatów województwa lubelskiego była ustalona pomiędzy Rządem polskim i Episkopatem Polski oraz Ks. Nuncjuszem Apostolskim w Warszawie: Konferencja Episkopatu Polski, zebrana w Częstochowie stwierdza, że powyższa wiadomość jest zupełnie niezgodna z prawdą».

католицькі діячі, посли й сенатори, рішуче протестували з парляментарної трибуни проти злочину. Все то робило могутнє враження на переслідуваних православних, скріпляючи їх духа в боротьбі проти свого тирана, як теж розбуджувало явні симпатії до Унії.[96] Але найбільше враження зробила постава українсько-католицької ієрархії, а зокрема Послання митр. Андрія Шептицького.

Прикрі випадки на Холмщині припали на той самий час, що договір Ватикану з Польщею щодо поунійних дібр. Частина української преси, переймаючи вістки з польської преси, яка хотіла скласти всю вину на Апостольський Престіл, почала несовісну аґітацію проти Католицької Церкви, мовляв, Рим винен всьому лихові, щоб у цей спосіб підорвати довір'я українців-католиків до Христового Намісника.

Проти цих несправедливих наклепів деяких аґітаторів рішуче виступив Преосв. Григорій Хомишин, єпископ станіславівський, в своєму Посланні з дня 10 вересня 1938 р. Єпископ перестерігав, щоб духовенство й вірні були обережні в сприйманні закидів проти Апостольського Престолу. Запевняв на основі відомостей з автентичного джерела, що Папський Нунцій у Варшаві не знав нічого наперед про події на Холмщині, не погоджувався на них, як теж не апробував їх. Вкінці закликав до спокою в цій прикрій справі, до довір'я в Боже Провидіння та до витривання в правдивій католицькій вірі.[97]

Саме в тому часі, коли на Холмщині йшла гарячкова акція поляків, митр. Шептицький перебував у Підлютому. Туди поїхав посол В. Целевич, щоб доручити Митрополитові копії соймових інтерпеляцій посла С. Барана. На основі поданого там фактичного матеріялу митр. Андрій написав своє Послання в цій болючій для всього українського народу справі.[98]

« Потрясаючі події останніх місяців на Холмщині змушують мене прилюдно станути в обороні переслідуваних наших братів, нез'єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, та завізвати Вас до молитви за них і до діл покути, щоб виєднати з неба Боже милосердя » — такими батьківськими словами розпочинається Послання. В дальших

---

[96] *Діло,* 1938, ч. 270.

[97] *Oriens,* 1938, pag. 189.

[98] Степан Баран, *Митрополит Андрей...,* нав. твір, ст. 108.

рядках вказує Митрополит на жахливі відносини, що настали на теренах, які обхопила нищівна акція, як теж на те, що « Православна Церква покрита жалобою... Ціле православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене в найсвятіших і найблагороднішних почуваннях. А всі з'єднені з Вселенською Церквою восточні боліють над ударом, завданим самому ділу з'єднення ». Тому, що дехто хотів зіпхнути вину на Апостольський Престіл за цей злочин, а з другого боку витворити серед українців підозріння в непохитному довір'ї до Апостольського Престолу, будьто би Апостольський Престіл дав на це полякам своє благословення й тим самим ставиться вороже до українського народу, як теж, щоб спровокувати українців до неприхильних виступів проти Римського Папи і тим відібрати їм останню твердиню їхньої морально-духовної сили й помочі, митр. Андрій у своєму Посланні вказував на правдивого виновника, що з Католицькою Церквою немає нічого спільного, але навпаки його завданням є поборювати католицизм.[99] В своїй глибокій вірі й святості митр. Андрій надіється

---

[99] Там же, ст. 109-110.

« А те все сталося в хвилині, коли уряд предкладав до ратифікації уклад в справі поунійних дібр, заключений між Апостольською Столицею та Польською Державою. Тим хронологічним збігом обставин ініціятори й організатори діла знищення скидають на Апостольський Престіл одіюм того, що сталося. Події на Холмщині нищать в душах православних, не-з'єднених наших братів, саму гадку про можливість з'єднення, представляють Вселенську Церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількамільонового населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Отвирається нову пропасть поміж Східньою і Вселенською Церквою.

Кому ж приписувати ті матеріяльні і моральні руїни? Хто ж посмів у католицькій державі, на очах Апостольського Престолу-Нунція, на очах многочисленних католицьких єпископів завдати Вселенській Церкві такий страшний удар? Хто ж посмів, усупереч інтересам держави, з потоптанням традиції Маршала Пілсудського, виконати таке безприкладне діло?

Це могло статися тільки за інспірацією укритих ворогів Вселенської Церкви та Християнства. Таке діло не могло нікому принести хісна крім них. Вони мали легке завдання, коли нищили частину Вселенської Церкви і нарід, що до тої Церкви належить, а могли заслонюватися позірними мотивами, що нищать ворогів держави. Нищили Католицьку Церкву при мовчаливій апробаті або радісних оплесках многих католиків. Ми навіть не зверталися за поміччю до наших братів латинського обряду. Вони могли нам цієї помочі відмовити, уважаючи нас, наперекір яскравим доказам, що так не є, за нельояльних громадян. Законспіровані вороги Християн-

на Божу справедливість, яка ніколи не обманює: « Сьогодні може католицька опінія ще не зорієнтована, сьогодні ще багато католиків не здає собі справи з того, що сталося, та що є і лишиться грізним мементо для католицької Польщі. Для переслідуваних, так як і для нас, є потіхою, що Бог справедливий дивиться з неба на наші терпіння. Доля народів у Божих руках. Бог зможе з терпінь бідного народу випровадити правдиве тривале добро для нього, славу та перемогу для Святої Вселенської Церкви ».

І сталося так, як митр. Андрій своїм віщим духом передбачував. Не треба було довго ждати на Божу справедливість. Покищо не сповнилась іще друга позитивна частина пророцтва, « що Бог зможе з терпінь бідного народу випровадити правдиве тривале добро для нього ».

Це Послання, оголошене на першій сторінці « Діла », ч. 184 (23.8.1938), польська цензура сконфіскувала, закидуючи Митрополитові тенденційність і невірність у насвітлюванні холмських подій.[100] Не зважаючи на конфіскату, це число розійшлося ма-

---

ства не можуть у Польщі виступити явно проти католиків, бо ці останні надто сильні. Мусять маскувати свої удари. Ділають через інших посередньо, але і тоді можна їх пізнати по цілі, до якої прямують. Осмілені успіхом поважилися в останньому випадку нанести тяжкий удар на неповинних і бідних селян і священиків Холмщини, яких не могли оскаржувати у нельояльності для держави, удар, який не могли оправдати ніяким закидом, зробленим тому народові. Наносять його, вживаючи патріотичних гасел, як « вирівняння історичних несправедливостей » і « нищення слідів неволі », а несвідомих католиків штовхають до нехристиянських вчинків. Той удар нанесли неповинним православним так зручно, що рівночасно вдарили і Вселенську Церкву, але тим і зрадилися, показали, чим вони є в дійсності: це вороги Вселенської Церкви, вороги Християнства.

Ми болюче мусимо відчувати всі терпіння наших братів, а антихристиянські поступки мусимо напятнувати. Нищення церков у місцевостях, де церква потрібна народові, заборона відправи церковних Богослужень і карання за молитву — мусимо вважати за факти релігійного переслідування.

Мусимо, на жаль, уважати за тріюмф ворогів Церкви — масонів той моральний удар завданий самій ідеї з'єдинення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці.

Мусимо запротестувати проти намагання кинути понуру тінь підозріння, що боротьбу з Православною Церквою апробує Апостольська Столиця. Мусимо також запротестувати проти того, щоб холмські події та політичну боротьбу з Українським Народом оправдувати інтересами Католицької Церкви ».

[100] *Діло,* 1938, ч. 189.

Sygn. VI. 1. Pr. 360/38. Wyciąg z protokołu wspólnego posiedzenia nie-

сово, а крім того зроблено з того Послання нелеґальну відбитку, яка масово розійшлася по цілім краю й зробила величезне враження, головно серед православних. Сам митр. Діонісій вислав довірочно до митр. Андрія високого православного достойника з листом, в якому склав йому гарячу подяку за мужній виступ в обороні Православної Церкви.[101]

---

jawnego. Sąd Okręgowy, Wydział VI. karny we Lwowie w składzie: ...postanawia: ...konfiskatę czasopisma p.t. « Diło » wraz z wywieszką Nr. 184 z daty Lwów, 23 sierpnia 1938 zawierającego: w artykule zaczynającem sie od słów: « Andrej » w całosci oraz w wywieszce znamiona wyst. z 170 i 127 k.k., zarządić zniszczenie całego nakładu i wydać w myśl par. 493 p.k. zakaz dalszego rospowszechniania tego pisma drukowego... Uzasadnienie. Ogłoszenie drukiem wymienionego artykułu ma na celu przez niezgodne z prawdą przedstawienie położenia prawosławia w Polsce, szerzenie tendencyjnie ujętych nieodpowiadających istocie rzeczy wiadomości mogących wywołać niepokój publiczny, a nadto przez przedstawienie postępowania władz administracyjnych w związku z zagadnieniem prawosławia w Polsce, w sposób nieprawdziwy i władzom tym ubliżający, poniżanie, a zatem znieważanie władz administracyjnych Państwa Polskiego... ».

[101] Баран, *Митр. Андрей...*, нав. твір, ст. 110.

« Україна », Ню Йорк, 23-го серпня 1940 (за « Краківськими Вістями »).

Лист Митрополита Діонізія до Митрополита Ґр. Шептицького.

Його Високопреосвященству, Високопреосвященнішому Андрію, Митрополиту Львівському і Галицькому.

Ваше Високопреосвященство, Достойний Владико!

Вже другий раз виявили Ви перед цілим світом свою високу шляхетність у відношенні до Православної Церкви в Польщі. Вперше пролунав Ваш голос, коли загрожувала нам ревіндикація наших православних храмів. Тепер, коли почалася ревіндикація душ, коли вже не зревіндиковано, а зруйновано більше сотні православних церков, Ви знову піднесли мужно свій голос в обороні правди Божої й християнської культури. І ми віримо, що Ваш виступ не тільки дав нам моральну підтримку, але має загально-християнське виховне значення. Хіба можна позбавляти церков і богослужень десятки тисяч простих і бідних людей-хліборобів, які не мають іншого духовного світла, іншої духовної втіхи, іншої школи благочестивости, як церква Божа з її празниками й богослуженнями. Тих радісних і світлих церковно-святочних днів у бідних сільських людей всього яких 60 у році; і без тих днів, які дають їм світло та втіху, життя сільських людей, що перебувають у злиднях і важкій щоденній праці, це — одна безконечна полярна темінь. І Ви своїм чутким і повним любови серцем, як Архипастир, що віддає душу за людей своїх, зрозуміли і пережили весь жах доконаного на Холмщині. Ви не пройшли коло людських страждань як священик і левіт, а захотіли бути подібним до милосердного самарянина (Лк. X, 31-35); Ви не забули святих євангельських слів, що за тими « меншими братами » стоїть сам Христос (Мт. 23-40 і 45). Благодіюща пра-

Послання митр. Андрія, хоч сконфісковане, стало знаменитою базою для нападів частин польської преси на особу Митрополита. Польська преса, полемізуючи з незнаним їй текстом Послання, вишукувала різні « злочини » митроп. Андрія, щоб ними « блямувати » його, як католицького ієрарха. Одним із головних « злочинів » митр. Андрія в очах польської публічної опінії було те, що він був символом українства й боротьби проти ворогів українського народу.[102] Поляки ніяк не могли зрозу-

---

виця Всевишнього виявила свою милість у цих сумних подіях. Вона показала світові інших мужніх людей, для яких правда Божа дорожча за все й при існуванні яких світ ще може існувати. Вона цілком очевидно переконала всіх, що правдива релігійно-моральна культура не може бути ніколи ворожою й піднесеться завжди на захист того й тих, що в добрі християнської культури чують потребу і не цураються їх. На закінчення прошу Вас приняти від мене особисто, від Єрархії й пастви нашої щиру подяку, з висловом молитовного побажання: Всеправедний й Всещедрий Господь хай воздасть Вам по вартості дійств. З братерською в Христі любовю Вашого Високопреосвященства відданий слуга і богомолець Діонізій, Митрополит Варшавський і всієї Польщі. 11 вересня 1938. Почаїв.

Відповідь Митрополита Андрея Ґр. Шептицького.

Ваше Блаженство!

В листі, в якім Ваше Блаженство висказують мені подяку за мої змагання в обороні бідних Холмщаків, виявляють і правдиву християнську любов до того бідного народу, що я його вважаю за свій нарід у національному значенню. Тим мене зобов'язали до подвійної вдячности. Коли ж Ваше Блаженство піднялося важкого труду душпастирювання тому народові, вже тим самим Його достойна Особа не може бути мені чужою й щоб нас не ділило. Я мушу вважати Вас за брата во Христі й не бути байдужним на те все, що Вас якимнебудь способом обходить і на те, що Вас болить. Лучить нас Христос Спаситель, котрому оба служимо й лучить нас любов до вірних Христового стада, для котрих кожний в свому крузі ділання працюємо. Дякуючи Вашому Блаженству за теплі слова признання, поручаюся Вашим святим молитвам й взаїмно мої молитви для Вас і для всіх Ваших справ обіцяю.

Андрей, Митрополит. Львів, дня 9 листопада 1938.

[102] *Słowo Narodowe,* nr. 243 : Шкода, що польське громадянство не може довідатися про зміст листа. Бо тоді дійшло б до пересвідчення, що... польська держава і польський нарід мають в митр. Шептицькому завзятого і невблаганного, але інтеліґентного ворога. Останній лист може нам багато пошкодити в католицькому світі, хоч справа торкається православ'я... Митр. Шептицький це символ релігійного й політичного заколоту на окраїнах Польщі... (« Діло », цит. з 1938, ч. 187).

Słowo, Wilno, 233:: Католицький єпископ, але одночасно одна з голов українського націоналістичного руху, використовує в цей спосіб помилки наших політиків. Виступає як оборонець православія. Поширює

міти, що митр. Андрій відважився стати в обороні некатолицького населення, і тому вони, щоб виявити свій « католицизм » ставили під сумнів правовірність митр. Андрія.[103] Дехто старався навіть заперечити право митр. Андрія до митрополичого титулу.[104] Були навіть такі, що закликали « кінчити » з при-

---

свої впливи на духовий терен, про який українцям ніколи не снилося і про який, якби не наші дурниці, не могло би снитися... Кинено за границю гасло, що Польща переводить релігійні переслідування... (цит. з « Діла », 1938, ч. 188).

Dziennik Polski, Lwów, nr. 237: « ...деякі з них донедавна були грекокатоликами зпід знаку митрополита Шептицького, а багато з них вело протидержавну аґітацію черпаючи надхнення і засоби ззовні (Чехословаччина, Комінтерн...).

Słowo Narodowe, nr. 251: « ...оба ці князі Церкви (Митр. Андрій і єп. Бучко) називаються « українськими » єпископами як покровителі української політичної ідеї, зверненої так проти греко-католиків поляків як і русинів... По світовій війні змінив своє національне й політичне становище, став будівничим « Західної України » у східній Галичині і противником не тільки поляків, але й русинів... Від того часу розвинулася у Польщі « українська справа » аж до останніх виступів митрополита, що заборонив польським воякам брати участь у торжестві Йордану і до його пастирського листа, проти ревіндикацій католицьких костелів на Холмщині, непотрібних нині навіть православним... Під патронатом митрополита перенялося підлегле йому духовенство його українською ідеєю. Серед ревних прихильників вибивається в останніх роках на чоло єпископ-помічник Бучко, відомий з неприязних почувань і діяльности проти Польщі так у краю як і серед руської еміґрації в Америці. Це енергійний пропаґатор українства, що зовсім не рахується з почуваннями вірних свого грецького обряду, поляків і русинів, як свідчать про те факти (цит. за « Ділом », 1938, ч. 195).

[103] *Gonieć Warszawski,* nr. 232: « ...Характеристичне, що в обороні православія станув католицький єпископ... ».

Dziennik Polski, nr. 237: « ...Тепер митрополит Шептицький, всупереч основним інтересам католицької церкви, підтримує православія на терені, де його насильно ввела Росія для політичних цілей, внаслідок чого католицький митрополит іде по лінії політичного православя... » (цит. за « Ділом », 1938, ч. 190).

[104] *Słowo Narodowe,* nr. 243: « А тепер ще втручується до цих справ людина, що ароґує собі в Польщі права надсудді, надпрезидента, надпримаса і наднунція... Звертається Андрей, « метрополіта львовскі й цалей Галичини »... Вже сам титул невластивий. Митрополит Шептицький не має права ароґувати собі такого титулу, бо конкордат ніде такого титулу не передбачає, а йому прислуговує титул « метрополіти львовскеґо обжондку ґрецко-русіньскеґо » (цит. за « Ділом », 1938, ч. 187).

чиною всяких « українських заколотів », щоб не зродився « український Генляйн ».[105]

Вся лайка в польській пресі на достойну особу митр. Андрія була « самозрозуміла » для українців католиків і православних. Зате дуже дивно виглядали « жалі » лемківських православних, які заакомпаніювали польській бруковій пресі, накидуючися на митр. Андрія. Шеф православної місії в « Малопольщі », о. Юрій Павлишин, з іще 12 своїми священиками помістив спільного відкритого листа в « Illustrowany Kurjer Codzienny » і « Wiek Nowy » до митр. Андрія. В листі, написаному в простацькому тоні, автори заявили, що не бажають собі, щоб митр. Андрій виступав в обороні православ'я, бо вони, коли це буде потрібне, знайдуть і дістануть поміч від « братнього польського народу ». Автори листа рекомендують себе як лицарів, що завзято борються з українізмом у « Малопольщі ». Опублікування цього листа викликало великий несмак серед українців, росіян і білорусів, і то без різниці віровизнання.[106] Варшавська православна Митрополія строго осудила цього листа, а підписаним священикам, що « без відома церковної влади уложили й підписали цього листа всупереч 39 апостольському правилу та наказу Вищої церковної Влади з 22.V.1930 р., висловлено строгу догану ».[107]

Мабуть самі поляки не думали про те, що декілька років пізніше знайдеться канадійська група православних українців, яка назве Послання митр. Андрія комедією.[108] Сьогодні без

---

[105] *Goniec Warszawski,* nr. 232: « Справа цього виступу матиме неєхибно дальші відгомони. Польський уряд повинен виступити рішуче там, де треба, проти того, щоб чолові люди вели протидержавну акцію. Мимохіть приходить на думку голосний виступ посла Войцєховського проти Шептицького, як заколотника обопільних польсько-руських взаємин. Чи нема засобів, щоб з цим скінчити?... » (цит. за « Ділом », 1938, ч. 187).

Słowo Narodowe, nr. 251: « Мимоволі насувається питання, чи це допускальне, щоб явним противникам держави доручати надалі державні фонди до роздачі між нижче духовенство, яке вони тримають у неприязному для держави дусі? Чи можна виплачувати дотації апостолам воюючого українства? Чи маємо чекати, аж зродиться серед них український « Генляйн »? (цит. за « Ділом », 1938, ч. 195).

[106] М. Забужний, *Скандальний документ,* « Діло », 1938, ч. 234. *Oriens,* 1938, pag. 188-9.

[107] *Слово* (орган митр. Діонісія), Варшава, 1933, ч. 43.

[108] *Вістник* (орган прот. Кудрика), Вінніпеґ, 1950, ч. 4; гл. *Маловідоме з історії греко-катол. Церкви,* того ж автора, т. III, стор. 7-32, Він-

ніякої трудности можна поставити наче норму, що цей, хто виступає проти Унії та галичан, працює в некористь українського народу та його метою є вести традиційну московську політику, мовляв, Унія та галичани — це сепаратисти, які хотять розбити « єдину нєдєліму матушку »...

Не зважаючи на деякі простацькі виступи збоку ворожих українству елементів, виступ митр. Андрія Шептицького в обороні переслідуваних нез'єдинених братів залишиться якнайкращим виявом його шляхетної цироукраїнської душі, що глибоко відчувала терпіння свого брата, хоч і православного, однак українця. Це саме підкреслювала теж українська православна інтеліґенція в своєму листі-відповіді на « Мій лист до української віруючої православної інтеліґенції » митр. Андрія з 1942 р. Однак православна інтеліґенція робить зовсім неоправданий закид Апостольському Престолові, який мав через свого Нунція в Варшаві « порадити » митр. Андрієві, щоб митр. Андрій « гамував свою ревність ».[109] Такий закид не мав ніякої основи, і тому митр. Андрій категорично його заперечив, як теж звернув увагу на те, що наші православні брати повірять всякому іншому, хоч би й ворогові, але тільки не своєму братові-українцеві, якому — як каже митр. Андрій — « не можете нічого закинути зі становища українського патріотизму ».[110]

ніпеґ, 1955; це пашквіль повний ненависти і огидної брехні на адресу укр. катол. Церкви.

[109] *Львівські Архієпархіяльні Відомості,* Львів, березень-квітень 1943, ст. 41: « ...це аж примусило Вас, Владико, піднести свій голос в обороні нечуваного на XX вік переслідування православія одвічним його ворогом — польськими ксьондзами. А Апостольський римський престіл у своїй християнській ревности пішов так далеко, що в особі свойого офіційного представника — варшавського нунція порадив Вам, Владико, гамувати Вашу взірцево-шляхотну оборону покривджених братів... ».

[110] Там же, ст. 44; І. Сапіга, *Перемога Духа,* Европейське видання, 1951, ст. 48-9.

« У своїому письмі з квітня 1942 р., Ви, Панове, помістили твердження, яке мушу спростувати. Твердите, що Апостольський Престол через Варшавського Нунція порадив мені гальмувати свою оборону покривджених братів православних на Холмщині і уважаєте цю подію за доказ, що « експонентом римської Церкви на Сході Европи було завжди польське католицтво » та що « воно репрезентувало Римську Церкву, переслідуючи православних і руйнуючи їх церкви ». Супроти того твердження мушу заявити, що ніяким актом, ні безпосередньо, ні через Варшавського Нунція не відзивався Апостольський Престол до мене в справі моєї оборони православних і з ніякої його заяви не можу судити, що мойого поступування

Коли сьогодні чуємо такі чи інші закиди, що їх роблять деякі православні Апостольському Престолові чи митр. Андрієві, а до цього ще видвигають свою « єдиноправильну православність » та називають себе « борцями за релігійно-національну єдність » українського народу, мимоволі насуваються слова Вячеслава Липинського: ...« І коли б перед ним (Володимиром Великим) предстали ці наші земляки, що замість релігією об'єднувати людей — їх під релігійними гаслами роз'єднують; що замість релігійною любов'ю втихомиряти політичні спори та зненависти — їх, навпаки, розпалюють і що з питань чисто церковних роблять між людьми світськими політично-національну колотнечу — то їх напевно зустріла б незавидна доля анархічних і бунтівничих прихильників утопленого тоді в Дніпрі Перуна. Візантійське християнство прийняв Володимир перш за

не одобряв. Тому не бачу причини, яка могла би Панів наклонити польську владу (нецерковну) уважати в справі переслідування православя експонентом римської політики супроти православя, а не радше прилюдну заяву церковної влади гр. кат. Церкви. Церковна влада польська, хоч, може, користала, перебираючи православні церкви, не видала одначе ніякого осуду в тій справі. І, здається, перебирала лише такі церкви, які давно були латинськими костелами. Це пишу, не щоби боронити латинську єрархію, чи польський уряд, але для об'єктивного представлення.

В своїому письмі про переслідування православних, приписав я його секті масонів, яка завсіди рада компромітувати церковну владу. Пізніше мав я нагоду переконатися, що моє твердження більше відповідало дійсному станові речі, ніж я про це знав, пишучи цей лист. Помиляєтеся, Панове, приписуючи переслідування православних в Холмщині і на Волині Ап. Престолові. І на своє твердження не могли б Ви знайти ніякого доказу. З цієї помилки не роблю я Вам одначе ніякого закиду. Але звертаю Вашу увагу на ці події і Ваш суд про них, щоб вказати на цю обставину, що, може, нераз судите про поступування Рим. Церкви під враженням, що про Неї говорять або пишуть вороги християнства, якими є масони, або вороги кат. Церкви, а не приймаєте того, що про Рим. Церкву і її вплив на нас говорять Вам українці, яким не можете нічого закинути зі становища українського патріотизму.

Не хочу робити ніяких закидів, але не можу здержатися від уваги, що ми, греко-католики, мали би, може, більше право до того, щоб Ви вірили нашим словам, ніж ті, яким нераз вірите. А це говорю, не щоби « поставити на своїм », але щоби Вас переконати, що може не всі Ваші відомості про Західну Церкву є оперті на глибших дослідах... Навіть у випадку, якби в історії ми одні були винні всьому тому, над чим висказуєте такий глибокий жаль, то ще наші змагання і бажання церковної єдности заслуговували би з Вашої сторони бодай на об'єктивний розгляд наших тверджень ».

все тому, що воно своєю вищою, в порівнянні з поганством, культурою, своєю духовою і організаційною єдністю скріпляло єдність державну — політичну і національну — а не руйнувало її своєю некультурністю, дезорганізованістю і анархічністю, як це роблять ті, що іменем державника Володимира Великого сьогодні свої анархічні вчинки прикривають ».[111]

---

[111] Вячеслав Липинський, *Релігія й Церква в історії України,* Філядельфія, 1925, ст. 38-9.

VI.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ В ПОЛЬЩІ

1. « Не залишимо наших позицій... » (187). - 2. Розпорядки польського уряду в справі полонізації (189). - 3. Полонізаційна участь православних кругів у Польщі (194). - 4. Організування « польського православ'я » (202).

1. « НЕ ЗАЛИШИМО НАШИХ ПОЗИЦІЙ... »

Це один з головних кличів поодиноких національних таборів, що входили в склад Православної Церкви в Польщі... Під цим кличем ішла ввесь час внутрішня боротьба серед вірних.

Відомо, що кожне життя вважає своїм завданням не тільки пильнувати свого буття, але теж забезпечувати його перед зовнішніми чинниками, передовсім тоді, коли ті в чімнебудь покажуться шкідливі або й ворожі. А на випадок нападу такого зовнішнього, ворожого чинника організми пильно стережуть себе, а при конечних із ним взаєминах природно зроджується упередження, брак довір'я, а то й гострий антагонізм і боротьба. Так було теж і з внутрішньо-національним життям Православної Церкви в Польщі. Вже сам різнонаціональний склад пособляв тому, що Православна Церква в Польщі була ареною постійного міжнаціонального конфлікту. Ні держава, ні ієрархія, ні поодинокі національності не хотіли уступити з свого становища, хоч з другого боку саме життя наказувало робити щось противне. Що до самого кінця існування Православної Церкви в Польщі не настало якесь взаємне порозуміння, велика вина лежить на всіх чинниках, тобто на державі, ієрархії та різнонаціональних вірних.

Польський чинник, уряд і громадянство, мав ясний плян щодо Православної Церкви в Польщі. Першим зовнішнім виявом цього було змагання створити « польську автокефалію », щоб у ній мати один із першорядних чинників розв'язки « кресового питання », тобто покласти свою державну руку на життя православних громадян.[1] Польському урядові сприяла ще ця обставина, що Православна Церква опинилася в польській державі як Церква переможених, з якими поляки зовсім не рахувалися. Вже від перших хвилин свого існування Польща зачала підчинювати собі Православну Церкву, накидаючи їй свою

---

[1] о. Йосафат Скрутень, *Автокефалія Православної Церкви в Польщі*, « Нива », 1922, ч. 6-7.

волю, при чому не рахуючися зовсім з волею самої Церкви. Це був один із катастрофальних кроків, бо тим самим польська держава тратила одного з можливих приятелів, що міг в якийсь спосіб причинитися до розбудови держави. Однак Польща, попросту, не вміла по-державному думати. Не придержувалася засад, яких розумна політика в відношенні до Церкви диктує.[2] Польському урядові здавалося, що зовнішньою польонізацією осягне бажаний вислід, але грубо помилився.

Ієрархія та більшість духовенства, як римський Янус, старалися примінювати методу двох облич, але з деякою різницею. Римський Янус показував одно обличчя під час війни, а друге під час спокою, зате православна ієрархія й духовенство одним обличчям зверталися до польського уряду й громадянства, другим знову ж до своїх вірних: перше ніби польське чи таке, що польонізується, а друге — московське та обмосковлююче, що вороже дивилося на все польське. Супроти вірних, українців і білорусинів, воно було завжди вороже.

Витворився дивний паралогізм: польонізуючися з-зовні московське духовенство рятувало себе тим, що внутрі боролося навіть з примарою польщення. Польонофільство православної ієрархії не було нічим іншим, як звичайним проявом національної мімікрії, яку польські політики приймали помилково за польську асиміляцію православ'я. Це була спецефічна московська політика, розрахована на польську шовіністичну ідеологію. Московська ієрархія розгадала, про що поляки мріють та до чого вони змагають, як теж з'орієнтувалася при яких умовинах серед них найбезпечніше буде могти зберегти себе. Тому теж православна ієрархія прибрала собі зовнішнє польське забарвлення, щоб викликати в очах польських чинників враження, що Православна Церква польонізується та тим знову поставити себе під польську опіку. Ступінь цього забарвлення стояв у залежності від зовнішніх обставин. Нпр. за часів Станислава Ґрабського, коли панувала теорія ліквідації меншостевих питань у Польщі протягом найближчих 25 років, православна ієрархія назвала свою Церкву « Свята Автокефальна Польська Православна Церква », а свій офіціоз видавала польською мовою. Опісля, коли польські публіцисти спольщення

---

[2] Вячеслав Липинський, *Релігія і Церква в історії України,* Філядельфія, 1925, ст. 10-16.

Православної Церкви відсували на час неозначено довший, цю назву замінено на національно-безбарвну « Свята Автокефальна Православна Церква в Польщі », як теж офіційні церковні друки почали знову появлятися російською мовою. Такою поведінкою православна ієрархія викликала в польських кругах ілюзію церковної польонізації, розуміється, на деякий час, доки поляки не похопилися на цій політиці. Однак і це оплатилося, бо тим православна ієрархія затримала на довший час своє панування над українською та білоруською « вівчарнею », а в середині Церкви здобула собі вільну руку й старалася обернути Православну Церкву в Польщі в свою колонію, бастіон білого московства.[3] Однак за цю тактику ієрархії Православна Церква мусіла опісля заплатити дорогою ціною вже правдивого польщення, яке почав уводити сам польський уряд, маючи знаменитий підклад, який зробила ієрархія.

Зовсім противний підхід до національного питання в церковній ділянці мали вірні, а зокрема українці. Вони не мали ніякого інтересу в цьому, щоб витворювати якусь мімікрію в національному змислі або підпорядковувати свої інтереси ворожим інтересам. Українці ставили ясно всі домагання та за них боролися, щоб осягнути принаймні те мінімум, яке в цих обставинах можна було вибороти. Правда, ця боротьба не завжди була на властивому шляху, як теж не завжди мала правильні методи.

2. РОЗПОРЯДКИ ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ В СПРАВІ ПОЛЬОНІЗАЦІЇ

Польська публіцистика дуже радо займалася справою православ'я, підкреслюючи, головно, окремішність устрою й звичаїв Православної Церкви в Польщі в відрізненні від московської. Однак у цьому не було ніякої об'єктивности, бо, підкреслюючи окремішність Православної Церкви в Польщі, польські публіцисти вважали, що ця окремішність лежить якраз у польському характері православ'я, який мав витворитися на просторі віків під впливом польської культури й духа.[4] Покли-

[3] *У лоні Нез'єдиненої Православної Церкви,* Луцьк-Ковель-Кремянець, 1934, ст. 18-24.

[4] Wiktor Piotrowicz, *Unja i dyzunja kościelna w Polsce* (Tradycje polskiego prawosławia), Wilno, 1933, pag. 60-62.

куючися на історичну польськість православ'я, вважали, що й в новій Польщі треба йти старою дорогою, однак уже взяти до уваги ті помилки, які зробила стара Польща супроти православ'я, тобто підходити до православ'я з державної « рації стану ».[5] Ця « рація стану » замість того, щоб направити старі помилки, зробила нові куди гірші від старих.

Проти таких намірів уряду вже в перших роках виступили гостро українські парляментарні діячі, закидуючи урядові, що уряд дібрав собі відповідний склад православної ієрархії, щоб тим завдати тяжкий удар українській душі.[6] Уряд однак не

« ...Wreszcie trzecim czynnikiem odrębnych i wybitnych tradycyj Cerkwi Grecko-Wschodniej w Polsce była oswiata i kultura tej cerkwi — łatynopolska, zachodnia, przejęta ideałami postępu i cywilizacji. Przykładem wybitnym tej kultury było Kolegjum, później Akademia Kijowsko-Mohilanska, która w działalności swojej umiała umiejętnie połączyć ideały kultury zachodniej i dominującą rolę języka polskiego w jej nauczaniu, pracach naukowych i mowie potocznej z ideałami błahoczestja i orthodoksji wschodniej. Historyk Rusi, Aleksander Jablonowski stwierdza, że pochód podbojowy polszczyzny na wschód i południe Rzeczypospolitej był tryumfalny i polszczyzna tak dalece zrosła się z psychiką, zwyczajami i mową wyższego duchowieństwa dyzunickiego, — iż o odrębności narodowej wyznawców Cerkwi Greckiej w Polsce stanowiło przedewszystkiem ich wyznanie wschodnie oraz takie ideały narodowe, które mogły być połączane z bezwzględną lojalnością i wiernością Rzeczypospolitej... Takie były tradycje polskiego prawosławia.

[5] Ibid., pag. 51-52, 56.

« ...Zapoznanie tych cech indywidualnych, zaniechanie utrwalenia tej odrębności fatalnie się odbiło na losach nie tylko samej Cerkwi Prawosławnej w Polsce, ale zrodziło interwencjonizm rosyjski, stało się jednym z czynników rozbioru Polski. Drobna napozór okoliczność — niezorganizowanie wczas jednego z ówczesnych związkow religijnych i nieutrwalenie jego naturalnych tendencyj i kierunku rozwojowego — zaciążyło nie tylko na stosunkach wewnetrznych ówczesnej Rzeczypospolitej, ale wywarło też fatalny wpływ na położenie międzynarodowe Polski. W wyniku tych okoliczności prawosławie polskie stało się na długo motywem polityki wewnętrznej i zewnętrznej Rzeczypospolitej, motywem biernym, nastrajanym przez wrogie czynniki i obce potencje... Zagubiła się polska racja stanu, ów zmysł państwowy, który powinien był odegrać rolę dominującą... Dlatego przypomnienie tradycyj prawosławia w Rzeczypospolitej będzie ostrzezeniem historycznem dla przyszłości, a jednoczesnie wskaże drogi, któremi iść należy, by nie powtórzyć błędów przeszłości...

[6] *З трибуни.* Промови українських послів і сенаторів у польських соймі і сенаті, Львів-Луцьк-Холм-Берестя, 1925, ст. 52.

« ...Уряд вибрав собі вигідних людей на визначні становища православної церкви, зробив їх знаряддям і при їх помочі переводить свої польонізаційні пляни. Так, Москалів, чужих людей, які не мають нічого спіль-

трактував поважно українського протесту але, навпаки, йшов наміченою дорогою.

Польонізація мала обхопити малощо не всі ділянки церковно-суспільного життя, але уряд звернув особливу свою увагу на: школу, проповідництво, введення григоріянського календаря, пресу, Богослуження та урядову мову церковних урядів.[7]

До 1937 р. польський уряд вів іще досить помірковану польонізаційну політику супроти православних, бо думав, що православна ієрархія, яка назовні виявляла себе приклонником польонізації, доведе сама до бажаного ефекту. Однак, коли уряд переконався в цьому, що з того ніщо не вийде, почав свої репресії. Неначе ознакою цього, що польонізація вже запустила своє коріння мало бути вживання польської мови в щоденному житті Церкви. Старости поодиноких повітів наказували православним священикам, щоб вони правили та проповідали тільки польською мовою, якщо не хочуть бути ворогами держави та стратити свої посади. Так само священики мали говорити зі своїми парохіянами по-польськи. В деяких повітах старости скликали до себе всіх священиків і те їм поручали, а в деяких знову кликали до себе поодиноко та заявляли священикам, щоб це діялося так, наче б вводження польщини до Церкви стається з власної ініціятиви поодиноких священиків, а не під натиском уряду.[8] І, справді, священики так робили. Дійшло навіть до того, що на Поліссі заборонили старости по-українськи колядувати. Це мало бути згідне з зарядженням Св. Синоду, що правити або проповідувати можна тільки в матірній або церковній мовах, але тому, що « місцева мова така некультурна, то... » — так заявляли старости прикликаним до себе священикам, які це зрозуміли, що треба проповідувати по-польськи.[9] В багатьох випадках священики або населення зверталися до компетентних чинників, церковних чи державних, щоб не вводити таких розпорядків у життя. Старости повітів, щоб морально

ного з нашим народом і яким уряд платить за це. Ясно, і таке моє глибоке пересвідчення, що нарід викине наймитів... одначе при нинішній дискусії я почуваю обов'язок ствердити, що п. Ґрабскі, як буцім-то аполітичний премєр, вдарив надто далеко, бо в душу українського народу...

[7] Про ці справи говоритимемо окремо.

[8] *Слово* (*митр. Діонісія*), 1937, ч. 13; « Діло », 1937, ч. 71; « Нова Зоря », 1937, ч. 27.

[9] *Діло,* 1938, ч. 11.

зламати опір послуговувалися загрозами. Нпр. білгорайський староста наказав останнім іще невиселеним 4 етатовим православним священикам, щоб вони проповідували й служили « додаткові набоженства » тільки й виключно по-польськи, якщо хочуть позістати на місцях. Знову ж, щоб морально тероризувати вірних, цей же самий староста скликав по 2 з кожного села повіту українців та їм заявив, що на випадок, коли їх священики говоритимуть проповіді в матірній мові, а не по-польськи, то староство негайно зліквідує церкви, а священиків « за неслухняність » виселить поза межі повіту.[10]

На інтервенції населення, звичайно, уряд не давав позитивних відповідей. В деяких випадках відповідав на інтервенції митр. Діонісія, як нпр., коли томашівський староста зажадав від усіх дириґентів і дяків православних парохій, щоб вони після кожного Богослуження в церкві співали гімн « Боже цось Польскен... », Міністерство віровизнань відповіло митр. Діонісієві листом з дня 8.X.1938 р., що вимога томашівського старости не мала апробати вищої влади й тому міністерство своїм розпорядженням від дня 7.XI.1938 року скасувало наказ старости.[11] Польонізаційній політиці уряду в великій мірі сприяла ця обставина, що православне населення в Польщі в загальному було вбоге та малоосвічене, а зокрема на Поліссі, де уряд розгорнув польонізацію на ширший маштаб.[12]

Проти такої політики уряду рішуче виступила українська Волинь, в особі свого парляментарного представника посла Степана Скрипника, який на бурхливому засіданні польського сойму дня 20.II.1939 р. виголосив обширну промову про відносини на Волині, висловлюючи протест проти намагання уряду польщити українців, хоч би й самим православ'ям.[13]

---

[10] *Діло,* 1938, ч. 171.

[11] *Діло,* 1938, ч. 171.

[12] *Діло,* 1938, ч. 246, 208.

[13] В. О., *Як і що говорив пос. Хмелінський про Волинь,* « Діло », 1939, ч. 50.

Парляментарний протест української Волині, « Діло », 1939, ч. 45. Наведемо цікавіші моменти з промови посла Скрипника:

« ...Такий підхід випливає хіба з протиукраїнської психози, що посилюється з дня на день і каже згори нехтувати все, що має зв'язок з українцями. Звідси, як льогічний наслідок, випливає неохота навіть спокійно вислухати українські посольські промови... Чому більшають факти, що вказують на постійне ділання деякої частини польського громадянства з

Українські протести, практично беручи, не мали найменшого значення, бо це був тільки « голос вопіющого во пустині ». Поляки мали свою ціль, а на все те, що було незгідне з їхньою ціллю, не звертали найменшої уваги, глузуючи ще собі з української трагедії. Велику « заслугу » в цьому мала сама Православна Церква, а властиво православна ієрархія, яка створила польському урядові моральну базу для польонізаційних замірів.

метою екстермінації українства?... Чому українські діти зачинають слухати релігії по польськи?... Чому ще так недавно ми чули, від найвищих представників Річипосполитої, що ми є співгосподарями держави — і чому тепер зіштовхують нас до ролі наймитів?... А ми з цим питанням звертаємось до Вас, авторитетних представників польського народу, і як відповідь чуємо: « Нема українського народу! »... Коли ми, представники української Волині, у почутті великої відповідальности остерігали громадянство польське перед небезпекою, що станула там, над східнім кордоном держави, панове відповідали: « Не демонструйте! »... Нічого дивного, що українське громадянство з острахом споглядає у найближче завтра. Механічне нищення українського життя, що зростає з дня на день, народжує в українському громадянстві зрозумілий неспокій, а в серцях розпуку і біль. Та з тим ніхто вже не рахується. Ви замкнули духовну семінарію в Кремянці, замкнули там приватну гімназію українську... В цьому місці питаю: чи то ми, представники української Волині, шукаємо інспірацій політичної атмосфери Галичини, чи хто інший звертає нашу увагу туди, і хто? Питаю тому, що такий запит поставили мені. Питаю ще, чи політика нехтування духовних і культурних потреб волинських українців зв'яже їх з Річипосполитою?... 20 років безправства і подій, що мали місце напередодні декрету 1933 р., спричинили цілковиту руїну організаційну Православної Церкви. Новий декрет цілковито не признає національного моменту, що відіграє сьогодні таку велику ролю і через це згори копає пропасть між духовенством і єрархією та вірними, отже доведе до внутрішнього розламу. Події, що множаться вже після видачі декрету з 18 листопада мин. р., зачинають переконувати українську Волинь, що Українську Церкву використають деякі чинники для протиукраїнської акції. Є на це докази, як заборона консисторіям видавати українські релігійні видання, заборона української Служби Божої, приневолювання духовенства викладати релігію у нерідній мові, виселювання українських священиків, добрих громадян, поза межі Волині. Чи маємо шукати відповіді у вислові п. Янковського, що мин. тижня з цієї високої трибуни заявив: « На Волині можуть бути тільки поляки! » Якщо суґерують нам, що вибір засобів до порозуміння з поляками залежить від нас, то... заявляю, що ми не маємо змоги вибирати засобів. Ми можемо тільки протестувати проти тих намагань...

3. ПОЛЬОНІЗАЦІЙНА УЧАСТЬ ПРАВОСЛАВНИХ КРУГІВ У ПОЛЬЩІ

Великою помилкою православних ієрархів у Польщі було те, що вони ніким непримушені вмішувались у справи, які не мали найменшого зв'язку з життям Церкви, а вже ніяк з добром народу, якого були пастирями. Попросту смішно виглядало, що православні ієрархи цікавились польськими справами чисто політичного характеру або такими, в яких вони могли б виявити свій польський « патріотизм ».

Одним із перших проявів « польського патріотизму » православної ієрархії в Польщі, а зокрема митр. Діонісія, що здобув широкий відгомін, було пастирське послання митр. Діонісія від дня 5.XI.1933 р. з нагоди 15-річчя самостійности Польщі.[14] Послання вийшло в чотирьох мовах (польській, російській, білоруській, українській). В посланні митр. Діонісій закликає всіх православних, щоб якнайторжественніше дякували Господеві за ласку воскресення Польщі. Видання цього послання ще тим дивніше, бо цього не робили польські єпископи, які напевно були більші польські патріоти від колишнього архимандрита Діонісія, редактора « Холмських Листків », офіцера-чорносотенця.[15]

Коли приходили вибори до польського парляменту, митр. Діонісій враз із своїм єпископатом видавав цілий ряд посланьзакликів, щоб православне духовенство й вірні голосували тільки на урядові й пропольські виборчі листи. Вислід того був

---

[14] *Oriens*, 1933, pag. 180: « ...Pewną dywersję wyrządził Ks. metropolita Dionizy swojem drugiem orędziem z dn. 5 listopada... « Przez długie lata z dopustu Bożego, kraj polski przebywał pod obcą władzą, doznając licznych klęsk i cierpień. Lecz naród polski nigdy nie zapominał o losach swej uciemiężonej Ojczyzny, pracując i walcząc z myslą o jej lepszej przyszłości, wierzył w jej zmartwychstanie... Wreszcie nadszedł dzień, wybiła godzina woli Bożej, i oto dnia. 11 listopada r.b. mija 15 lat od chwili, gdy uciemiężona Polska ostatecznie zrzuciła kajdany niewoli... Zmartwychwstanie danem zostało Polsce przez Opatrzność za jej gorącą wiarę, wzniosłą miłość Ojczyzny, głęboki patriotyzm Polaków... ».

[15] Ibid., pag. 181: ...Dla uprzytomnienia sobie ewolucji, jakiej podlegają czasy i ludzie, wystarczy porównać osnowę i ton orędzia metr. Dionizego z osnową i tonem, jakim były pisane naprz. artykuły w Chełmskim Listku, wydawanym za eulogianskich czasów przez archimandrytę Dionizego. Istotnie, moc Boża czyni cuda...

звичайно такий, що послами виходили люди, які вповні були віддані напрямним польської політики й польським національним інтересам. (ББВР, група Петра Певного). Цей же самий православний єпископат закликав своїх підданих, щоб гаряче підтримували всякі урядові підприняття, як « офяри, пожичкі народове, оборона народова » й тому подібне. Православна ієрархія думала, що цим льояльістично-сервілістичним патріотизмом здобуде собі довір'я польського уряду й симпатії польського громадянства. Однак самі поляки думали про те інакше, як здавалося православній ієрархії: « нотуємо тільки факти польщення православ'я й його льояльности супроти польської державности, хоч не даємо свого осуду про їх щирість чи нещирість... поляки можуть сказати тільки одно, якщо ці прояви є щирі і спонтанні, то треба це вважати за великий доказ революції в психіці керівних сфер Православної Церкви, бо серед них у переважаючій ще більшості є люди, що в свому часі палали ненавистю й погордою до всього, що польське... Перехід з московської « чорної сотні » до польського патріотизму мусів, і то безумовно, коштувати багато праці й духовної боротьби ». Цю революцію в душі православної ієрархії приписувано, головно, « державно-польському перевишколові », який православні єпископи відбули в Кракові, як теж, і то в головній мірі, Потоцькому, директорові департаменту віровизнань.[16]

І так, коли польський політичний діяч, полк. Коц, проголосив нову політичну програму-декларацію, яка, до речі, всім неполякам нічого доброго не ворожила, а зокрема українцям, православний єпископат зараз же висловив « співчуття » декларації. І тому в цій справі митр. Діонісій скликав сесію Св. Синоду, щоб порадитися, яке становище зайняти супроти названої декларації. Св. Синод на своєму засіданні дня 27.II.1937 р. постановив прийняти прихильно цю ідейно-політичну програму,[17] та завізвати окремим посланням духовенство й вірних до

---

[16] *Oriens*, 1936, pag. 52.

[17] *Oriens*, 1937, pag. 51: Uchwała synodu: « Swiątobliwy Synod Świętego Autokefalicznego Prawosławnego Kościola w Polsce... wyraził radość z racji tak doniosłego aktu w życiu państwowym Polski, zgłaszając gotowość Zwierzchnej Władzy Kościoła Prawosławnego do współdziałania w realizacji zasad deklaracji pułk. Koca celem wzmocnienia i pomnożenia chwały Rzeczypospolitej Polskiej ».

тісної співпраці з польськими державними чинниками в дусі декларації.[18]

Взагалі православні достойники радо заходили до різних польських державних інституцій, брали участь у всяких державно-національних урочистостях. В православних церквах служено Богослуження за різних державних достойників, і то без уваги на їхнє релігійне віровизнання. Так, нпр. в 1936 р. митр. Діонісій видав спеціяльне зарядження, щоб ім'я маршала Пілсудського було вписане в усіх диптихах православних манастирів і церков у цілій Польщі для « віковічного воспоминанія », як теж двічі в році служити Панахиду, хоч, до речі, самі польські єпископи (архиєп. Сапєга) протестували проти цього, щоб Пілсудського похоронено в підземеллях краківської катедри, бо Пілсудський був у своїх переконаннях соціялістом. Однак для православного єпископату це не була ніяка канонічна перешкода. З текстом свого зарядження митр. Діонісій обходив усіх польських достойників і міністерства, — як пише « Орієнс » — щоб припадково когось не поминути. Це підхопила заграничня православна преса (« Гласнік Српске Прав. Патріяршіє »), іронізуючи постанову Св. Синоду Православної Церкви в Польщі, помістила знимку, як православний митрополит Діонісій відчитує перед католиками постанову православного синоду щодо молитов за душу католика. За прикладом свого первоєрарха пішли православні священики Волині, що вислали свою делеґацію до волинського воєводи, щоб він апробував їхні моління за душу маршала Пілсудського. Ця ж сама делеґація зложила теж відповідну суму грошей на будову пам'ятника Пілсудського.[19]

Те, що польський уряд опісля накидував православним польську мову, як мову урядову, в Богослуження й навчання, було тільки консеквенцією того, що православні ієрархи підготовили. І так, виленський і лідський архиєп. Теодосій видав дня 7.X.1935 р. розпорядок виленській консисторії про постепенний перехід на польську мову в веденні листування, а саме

---

[18] Ibid.: ...W wykonaniu tej uchwały metropolita Dionizy wystosował 12 marca odezwę do duchowieństwa i wiernych, nawołując wszystkich, aby « gorliwie i nie szczędząc sił, całym sercem odpowiedzieli na to wezwanie (pułk. Koca) czynnie i ofiarnie współpracując w powszechnej jedności dla szczęścia i dobra naszej św. Wiary i Państwa naszego ».

Декларація полк. Коца (повний текст), « Нова Зоря », 1937, ч. 14.

[19] *Oriens*, 1936, pag. 52.

в метрикальній і персонально-адміністративній ділянках. Архиепископ вказував, що настала вже хвилина для прийняття такого рішення. Відділ для подружніх розводів уже давніше листувався в польській мові, згідно з вказівками міністерства віровизнань. Це був перший розпорядок архиеп. Теодосія та консисторії, що мав підпис « арцибіскуп Теодозіюш », в польській мові. Фактично цей розпорядок утвердив тільки попередній стан на письмі. Треба зауважити, що польський уряд не вимагав ніколи від національних меншин вести внутрішнє листування в польській мові.[20] Так само православні єпископи на єпархіяльних з'їздах у Вильні і Ґродні промовляли до членів з'їздів по-польськи. В тому часі в митрополичому офіціозі почали появлятися статті польською мовою. Одну з двох перших статтей написав поляк (римо-католик), який твердив, що Православна Церква повинна якнайтісніше злитися з державою, нехтуючи зовсім національним моментом. Головну ролю мали б відіграти православні поляки, яких, на ділі, була незначна горстка.[21] У Варшаві почала теж виходити по-польськи « Ґазета православна ».[22]

Подібно виглядала справа з богослужбовою мовою. Згідно з розпорядком митр. Діонісія спеціяльна комісія, складена з професорів православного факультету варшавського університету, перекладає богослужбові книги на польську мову. Однак не залишилося на самому тільки перекладі літургійних книг, бо за перекладом пішли таки Богослуження в польській мові. Сам митр. Діонісій відслужив зі « зворушенням » — як подавала польська преса — першого свого Молебня в польській мові дня 11-го листопада 1936 р., з нагоди річниці самостійности Польщі.[23] Теж саме православне духовенство, яке хотіло мати добру опінію в урядових кругах, приклало своїх рук до вводження польської мови як літургійної. Дня 12.II.1936 р. в Томашові Люблинськім (Холмщина) зібралося православне духовенство під проводом свого декана протоєр. Теодора Борецького на деканальний соборчик, щоб обговорити актуальні справи. Однак найважнішою постановою, яку на соборчику

---

[20] *Польонізація православної єрархії,* « Нова Зоря », 1936, ч. 85. *Русскій Голос,* Львів, 1935, ч. 726.

[21] *Нова Зоря,* 1936, ч. 15.

[22] *Oriens,* 1936, pag. 51.

[23] Ibid., pag. 186.

зроблено, було просити митр. Діонісія, щоб дозволив у дні державних свят служити св. Літургію в польській мові, бо в такі дні приходять до православної церкви представники польської влади, поліції й війська, а їм буде приємніше слухати Богослуження в польській мові, ніж у церковно-слов'янській. Інтересне й « духовне » прохання![24] Здорова частина польської преси осудила цю польонізаційну політику православних церковних кругів, уважаючи, що такою методою можна викликати тільки збільшення безбожничого руху, « а нам у кожному разі краще православного як безбожника », як теж, що узнала це за звичайний вияв сервілізму православної ієрархії.[25]

Невідрадним теж явищем було те, що самі православні владики покликали до православних церковних урядів поляків-католиків (які звичайно приставали до православ'я задля можливости розводу!). Митр. Діонісій покликав на правного дорадника митрополії Сухенек-Сухецького, брата одного з достойників міністерства віровизнань. Ґродненський єп. Антоній именував секретарем своєї консисторії Яна Позняка, що раніше — як подавала преса — на сторінках « Вілєнського Курієра » так гостро виступав проти православ'я, що навіть для цієї газети було цього забагато, й вона звільнила його. Так само призначення поляка Загоровського на управителя інтернату для православних студентів-богословів не було аж надто розумне.[26]

Польський уряд не міг нерадіти з тієї політики православних кругів, коли бачив у них вірного помічника в переведенні

---

[24] Ibid., pag. 51.

[25] Сат., *Nie dorosli do rozwiązywania zadań państwowych*, « SŁOWO », Wilno, 8.XI.1936.

Чи в чого радіти?, « Нова Зоря », 1935, ч. 91.

Ks. J. Urban, *Co i jak piszą?*, « Oriens », 1936, pag. 184-188.

« ...Liturgja w języku polskim ma być znamieniem lojalizmu cerkwi względem Polski? Patriotyzmu polskiego? Ależ czyż złymi patriotami są ci biskupi polscy posługujacy się w nabożeństwie łaciną, a lepszym p. Hodur (« biskup » Kościoła Narodowego) odprawiający po polsku? Żołnierz armii polskiej (chociaż prawosławny) winien słuchać nabożeństw w języku polskim? Lecz Jósef Pilsudski był także żołnierzem polskim, słuchał jednak nabożeństwa po łacinie. Nawet Rosja, przy całej swej « obrusitielnej » polityce nie tknęła tego języka (cerk.-słow.)... to (tj. asymilowanie) trzeba robić bez wstrząsów, bez posunięć zbyt jaskrawych, zwłaszcza w tak delikatnej dzidzinie, jak dziedzina kultu... Więc komuż może być na rękę radykalna zmiana liturgii? I odpowiada: Masonom i bezbożnikom.. ».

[26] *Нова Зоря*, 1935, ч. 91.

своїх польонізаційних плянів, а особливо тоді, коли самі православні духовники виявляли « живу ініціятиву ». Нпр. дня 27.XII.1937 р. у Камені Коширському (Полісся) о. Леонтій Билінський, декан, скликав священичий соборчик, на який запросив повітового старосту Бендру та шкільного інспектора Макаревича, обидва поляки. Ще заки прибули ці урядники, о. Билінський подав священикам до відома, що від сьогодні священики й дяки мають уживати тільки польську мову в зносинах з своїми парохіянами та в проповіді. Коли вже прийшов староста й інспектор, о. Блиінський сказав прочитати постанову Св. Синоду, яка забороняла вживати в проповідях « чужі мови », й наказувала вживати мову місцевого населення. Безпосередньо по прочитанні о. Билінський дав іще свою інтерпретацію, з якої виходило, що треба вживати тільки польську мову.[27] Це наочний приклад, як само духовенство перекреслювало деякі позитивні постанови Св. Синоду й ішло в найми до ворога. Щоб підсилити свої слова, відчитав іще постанову волинського архиєп. Олексія, якою наказував учити релігію в школах по-польськи. З цього скористав староста, щоб висловити догану всім священикам, що досі вчили релігію по-українськи. Постанову соборчика зачато вводити в життя. І так о. Билінський на саме Різдво Христове почав по-польськи проповідувати, однак люди почувши це, зараз вийшли з церкви. По інших парохіях загрозили парохіяни, що перейдуть до баптистів, якщо священики не перестануть по-польськи проповідувати. Хоч-не-хоч парохи мусіли повернутися до української або російської мов.

Щоб підкреслити свій « польський патріотизм », митр. Діонісій не обмежувався тільки до внутрішнього форуму в Польщі, але виступав з ним теж на міжнародньому форумі, як це бачимо в його поїздці до Румунії. В 1937 р. митр. Діонісій їздив до Румунії на відвідини патріярха Мирона. Скрізь на офіційних прийняттях маніфестував він свою « польськість ». Над тією

---

[27] *Вода на комуністичний та сектантський млин,* « Діло », 1938, ч. 76. (о. Билінський:) « Ponieważ cześć naszego duchowieństwa naszego powiatu nie zna tutejszego języka, proponuję zamiast niego używać wyłącznie języka polskiego. Ale wszędzie musi być jednakowo: nie może być tak, aby w jednej parafji kazanie wygłaszano po polsku, a w drugiej w mowie tutejszej... Znałem jednego prawosławnego księdza na Polesiu... Otóż on zawsze, nawet za Rosji, wygłaszał kazania tylko po polsku. Pamięta on bardzo dawne czasy i mówi, że dawniej była tutaj ludność polska, która została zruszczona... ».

справою широко розводився « Русскій Голос », орган галицьких православних москвофілів, висловлюючи свої міркування: « Чи ж би Православна Церква в Польщі стала державною інституцією й це мало б пояснювати, що її голова виконує державно-політичні чинності? Чи придавляюча більшість православних у Польщі — це поляки, що давало б основу вважати Православну Церкву в Польщі за польську, і то під національним оглядом? Чи може митр. Діонісій поляк і польський народній і політичний діяч, що одиноке уповноважнювало б його промовляти по-польськи й то в імені польського народу? А може кардинал і примас Польщі, о. Гльонд, всі польські митрополити й єпископи, міністри, генерали й політичні діячі до того ступеня пострадали патріотизм і свідомість польськости, що митр. Діонісієві приходиться їх виручувати, йдучи за наказом християнської любови й солідарности? » Далі говорить, що ні один із наведених випадків немає місця, як теж пригадує митрополитові, що він тільки польський горожанин, але « істінно-русскій » по національности, що він є головою Церкви, яка не є державною інституцією, та вкінці, що склад Православної Церкви в Польщі творять українці, білорусини та росіяни, а поляки є тільки незначною домішкою.[28]

Проти намагань польонізації православної Церкви в Польщі виступили з протестом російські заграничні круги. Дня 8.III. 1936 р. відбулася в Ню Йорку Всеросійська Народня Конференція, в якій взяли участь представники російської еміґрації з Злучених Держав Америки та Канади. На ній було ухвалено резолюцію-протест проти переслідування православ'я в Польщі. Копії протесту рішено післати Папі, президентові Польщі, Лізі Націй, міністерству заграничних справ З.Д.А., сербському патріярхові Варнаві, як теж « подати до відома » митр. Діонісієві й « україньствующим єпископам », архиєп. Олексієві й єп. Полікарпові. Інспіратором цього мав бути архиєп. Віталій Максименко (колишній почаївський архимандрит). Резолюція зробила незвичайно великий відгомін в усьому православному світі. І в Польщі преса зайнялася тією справою. Митрополичий офіціоз « Слово » заперечив будь-яке переслідування православ'я в Польщі, навпаки назвав цей протест « провокацією когось

---

[28] *Русский Голос,* Львів, 3.IV.1937.
Нова Зоря, 1937, ч. 75.

третього » та « нечесною інсинуацією ». По думці офіціозу ніде так добре не ведеться православ'ю, як саме в Польщі, де уряд — як тільки може — помагає Православній Церкві в її розвою. Про якісь переслідування православ'я — по думці « Слова » — не могло бути й мови. « Якщо деколи сипляться іскорки, то однак це ще не є доказом, що треба кликати протипожежну сторожу ».[29] Не залишилося на самих тільки статтях в пресі, бо й самий Св. Синод на засіданні дня 20.VI.1936 р. зайняв своє становище супроти американсько-російського протесту своєю постановою, протестуючи проти « намагань шкодити Православній Церкві в Польщі », які випливають із звичайної зависти.[30] В обширному мотивуванні своєї постанови Св. Синод ствердкує факт, що переслідування дійсно існує, однак у Росії, а не в Польщі, як теж, що Польща, будучи суверенною державою, має повне право інгеренції в усі ділянки життя своїх громадян, відповідно до потреб і інтересів цілости. Ізза цього православна ієрархія узгіднила своє поступування з « поглядами державних сфер ». Далі говориться, що в світлі тієї тісної співпраці Церкви з польським урядом « не є гідні навіть уваги ті факти, про які говорить протест (американський), щодо нищення, замикання і відбирання церков, бо факти ці належать уже до історичних пережитків (?), яких не мало знайдеться й в російській Церкві... ». Так само й з польонізацією. Отже, по думці православної ієрархії, архиєп. Віталій не мав причини аранжувати якогось про-

---

[29] Ks. J. URBAN, *Czy przesladowanie?*, « Oriens », 1936, pag. 87-91.

[30] Ks. J. URBAN, *Synod warszawski wobec protestu amerykańskiego*, « Oriens », 1936, pag. 117-119.

...Swiątobliwy uchwalił: « 1) przyjąć do wiadomości pismo Jego Eminencji (t.j. metrop. Dionizego) z dnia 23 kwietnia r.b., wystosowane do przedstawicieli Rządu Polskiego i akceptować oświadczenie złożone w tem pismie o gorącym przywiązaniu naszego Kościoła do Polski; 2) wyrazić głęboki smutek z tego powodu, ze rosjanie, którzy utracili swą ojczyznę i widzą swoją Cerkiew rosyjską gnębioną przez niewiarę i bezbożnictwo, usiłują swemi rezolucjami, opartemi na zawiści i oszczerczych informacjach ludzi złej woli zaszkodzić Kościołowi prawosławnemu w Polsce, który na podstawie autokefalicznego ustroju wzrasta na sile, wzmacnia się na zasadach kanonicznych i będąc wysunięty daleko na zachód Europy, świeci światu jasną swiatłością swiętego prawosławia ».

Ibid., pag. 182: ...publicysta Grynienko, który pod pseudonimem A. Popowa pisywał do amerykanskich gazet artykuły o prześladowaniu prawosławia w Polsce, otrzymał niedawno od rządu polskiego polecenie opuszczenia granic Rzeczypospolitej...

тесту, хоч навіть деякі поляки, які орієнтувалися в справі, інакше думали.[31]

Справою американського протесту займалися теж на Соборі Російської Еміґраційної Церкви в Сремських Карловцях, який відбувся в днях від 15-29 вересня 1936 р.[32]

Беручи до уваги оці деякі моменти, Православна Церква в Польщі в значній мірі приготовила ґрунт до організування « польського православ'я », хоч це не було в її пляні.

4. ОРГАНІЗУВАННЯ « ПОЛЬСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я »

До 1938 р., тобто до часу, коли видано декрет президента Польщі про правне положення Православної Церкви, було якби аксіомою, що православ'я — це релігія виключно « кресових » національних меншин. До речі, так воно й було, бо поляків православного віровизнання було мінімальне число. Та в 1938 р. декрет зовсім змінив справу. Вже сама нова офіційна назва « Польська Православна Церква », а не « Православна Церква в Польщі » могла дещо говорити, хоч сама в собі була нелогічна.[33] Все, що було дотепер зроблене в напрямі польонізації Православної Церкви, чи то збоку держави, чи то збоку самих пра-

---

[31] Ibid., pag. 118: ...Sądzimy jednak, że synod warszawski niepotrzebnie, widocznie w zdenerwowaniu, osłabił siłę swych wywodów przypuszczeniem, że to zawiść podyktowała komuś oskarzenia, rzucone Polsce. Ten ktoś, to prawosławny biskup, i on rzekomo, widząc co się z cerkwią dzieje w Rosji, a co w Polsce, że tam upada, a tu kwitnie, zapałał zazdrością i postanowił zaszkodzić prawosławiu w Polsce, i zaaranżował protest. My nie mamy powodów, by arcybiskupa Witaljusza gloryfikować, a chociażby uniewinniać, ale nigdy nie osmielibyśmy się oskarzać go o podobną przewrotność. Dlatego nie możemy powstrzymać się od pewnego zdziwienia, że mógł taki zażut, wprost psychologniczne nieprawdopodobny, być postawiony na uroczystym posiedzeniu najwyższej magistratury autokefalicznej cerkwi...

...Wiemy, że ostatecznie hierarchja prawosławna umiała się dobyć na deklarację, że nawet w Bolszewji niema prześladowania religji (metropolita Sergjusz — w imieniu całej cerkwi), i to było konsekwentnie, ale znowu czy tego rodzaju prawosławie jest prawosławiem wielkich filarów Kościoła starożytnego?

[32] Ibid., pag. 182.

[33] Якщо в Польщі можна було дати якійсь Церкві назву « польська », то тільки Римо-католицькій Церкві, бо до неї належало понад 95 проц. усіх поляків.

вославних, було нічим в порівнянні з тими плянами, які Польща розгортала. В великій мірі вони базувалися на програмі винародовлення національних меншин, яку розробив у своїй брошурі відомий польський публіцист Ґертих.[34]

В цих нових умовинах, що їх створив декрет, не знати звідки винайдено поважне число « полякуф визнаня православнего », бо майже восьму частину всіх православних у Польщі.[35] Це число ніяк не могло відповідати дійсному станові.[36] Кожному насувалося відразу питання: звідки нараз віднайшлися ці « православні поляки »? На це дав відповідь « Ґлос Православя », вказуючи, що православ'я було першою християнською релігією поляків до того часу, коли то Мешко II з наказу німецького цісаря змінив східній обряд на латинський.[37] Хоч нераз приходилося цьому « польському православ'ю » переживати дуже прикрі хвилини, то все ж таки воно збереглося, щоб у відродженій Польщі стати « провідною зіркою » всього православ'я, розуміється, що « це буде залежати не тільки від ду-

---

[34] *Програма винародовлення українців і білорусинів в Польщі*, Львів, 1937, Jedrzej Giertych, *O program polityki kresowej*. Z przedmową Al. Dębskiego b. Wojewody Wołyńskiego, Warszawa, 1936.

[35] *Wiadomości metropolji prawosławnej w Polsce*, Warszawa, 1.I.1939. ...statystyka wykazuje na dzień 1 stycznia 1939 r. — 4.195.000 ludności prawosławnej...

« *Głos Prawosławia* ». Jednodniowka w dwudziestą rocznicę Rzeczypospolitej Polskiej, Grodno, 11 listopada 1938, Druk. « Zgoda » — Warszawa.

...Według województw: Białostockie — 62.000, Lubelskie — 148.000, Nowogrodskie — 131.000, Poleskie — 40.000, Wołyńskie — 10.000, inne wszystkie — 18.000. W całej Rzplitej 547.000.

[36] *Oriens*, 1939, pag. 24-5.

[37] « *Głos Prawosławia* », op. cit. (Dmytr Kuryllo, Polacy prawosławni na Grodzienszczyznie).

...Od tego czasu prawosławie ustępuję miejsce katolicyzmowi. Ostatecznie jednak nigdy nie było wykorzenione. Pozostało ono na kresach Polski, zwłaszcza w pasie granicznym polsko-ruskim... Drugie dwudziestopięciolecie XVII wieku to epoka największego rozkwitu Polskiego Kościoła Prawosławnego i polskiej kultury prawosławnej. Były to czasy Piotra Mohiły oraz stworzonej przez niego sławnej Akademji Kijowsko-Mohilanskiej, która swą polską kulturą oraz działalnością naukowo-teologiczną promieniowała na cały wschód, budząc tam podziw i szacunek dla prawosławnej polskiej nauki i kultury... Nadeszła klęska rozbioru... ludność prawosławna doznała na sobie ucisku brutalnej ręki najeźdźcy moskiewskiego... postanowił sobie wykorzenić z polskiej ludności prawosławnej jej świadomość należenia do rodziny polskiej. Lecz nie zdołał tego uczynić...

ховного розвитку її членів, але і від ступеня співжиття з польською державою, культурою і традицією, бо польська культура буде конкретним засобом, що буде лучити розпорошені православні маси для єдности православної Церкви. Польська Православна Церква, якщо хоче зберегти єдність, не повинна йти по блудних дорогах обласного партикуляризму, а особливо в ділянці освіти й виховання майбутніх поколінь ».[38]

Осередком « полякуф православних » стало Ґродно, в якому від 1937 р. існувало товариство під назвою « Дом полякуф визнання православнего ім. круля Стефана Баторего в Ґроднє », якого завданням було об'єднати всіх православних поляків Ґродненщини та в них виробити польську національну свідомість. Це товариство мало нараховувати понад 1000 членів. За допомогою єп. Сави, адміністративної й самоуправної влади та війська на початку 1938 р. в Ґродні повстала « Світлиця т-ва поляків православного віровизнання ». Там же дня 3.V.1938 р. посвячено угольний камінь під будову « чисто польської » православної церкви Господнього Воскресення. Ерекційний акт відчитав військовий протопресвітер Федоренко, а голова « православних поляків » Ананченко говорив, що нова парохія « стане огнищем великої національної думки (польської) на цих землях », як теж « збудує силу міцної Польщі, як граніт посвячених фундаментів ».[39] Але мабуть найважливішим здобутком « польського православ'я » був « Православний Науково-Видавчий Інститут » у Ґродні, якого інавгураційні збори відбулися

---

[38] Ibid.: « Językiem oświaty prawosławnej stać się musi tylko język polski, jako czynnik, gwarantujący jedność kościoła. Językiem wykładania religji prawosławnej w szkołach na całym terenie Rzeczypospolitej Polskiej bez względu na jej obszary regionalne, powinien być język polski... zjednoczy to wszystkich i co najgłówniejsze przyczyni się do wzmocnienia kultury polskiej wśród młodzieży... ».

[39] *Oriens*, 1938, pag. 91: « ...Sądząc — metodą wołynską — o narodowości z nazwisk, nazwisko prezesa tego stowarzyszenia, p. Ananczenko, zdradzałoby, że chodzi tu o polaków dość swieżego wypieku. Zresztą, możliwe, że znajdują się tutaj także autentyczni Polacy, bo według zapewnień, słyszanych przez niżej podpisanego z ust kogoś, znającego arkana konsystorza prawosławnego w Grodnie, na prawosławie przechodziło rocznie na terenie diecezji grodzienskiej do 300 katolików, zapewne w celach matrymonialno-rozwodowych... Czytając te dytyramby, człowiek nie wie co mysleć: czy, że nie zaginęła jeszcze wiara, która góry przenosi i to tam, gdzie się jej można było najmniej spodziewać, czy też, że są ludzie, którzy sądzą, że mocną Polskę zbudują na humbugu i bladze...

дня 7.XII.1938 р. Відкриття відбулось — як звичайно — при співучасті військових і державних представників. Цей Інститут мав мати велику підтримку від військових польських кругів, бо — за « Польск-ою Збройн-ою » — його завданням мало бути змагання « привернути польську культуру та взагалі польськість Православної Церкви на просторах польської держави ».[40] Інститут мав теж, крім апробати білостоцького воєвідства, благословення митр. Діонісія й Св. Синоду, який дня 26.X.1938 р. затвердив статут і дав свою згоду на йменування директором Інституту о. Леоніда Касперського.[41]

Вслід за Ґродном пішло організування « православних поляків » у Новоґрудку та Вильні. В Новоґрудку відбувся дня 7.III.1939 р. організаційний з'їзд « Православних поляків », при співучасті місцевого воєводи, представників війська та сенатора Ґодлєвського, представника католицької польської шляхти. Головним референтом справи був о. Леонід Касперський, який старався доказати, що православний не мусить бути росіянином, ілюструючи прикладами з історії на відомих православних родах Сангушків, Кісілів, Хоткевичів і Острозьких, які — по його словам — хоч були православні, то однак були якнайкращими польськими патріотами, а далі, Польська Православна Церква повинна б стати пробоєвиком польської культури.[42] Після тієї доповіді засновано офіційно « Товариство православних поляків », як теж вибрано його воєвідський заряд.

Подібне товариство постало теж у Вильні. Аж смішно виглядає, коли прочитується сьогодні ймена таких « чистокровних православних поляків », які були основниками « товариства православних поляків » у Вильні: Арсеніев, Бєлаєв, Кендялов, Сушков, Павлов і інші.[43] Метою цього товариства було наново пригорнути польську « заґродову шляхту », яка колись розплилась у православному морі, а через те підпала русифікації. З прізвищ можемо бачити, що ця « польська шляхта » мала дуже мало спільности з польським народом, але радше нагадувала надволжанську шляхту, ніж польську.

В зв'язку з листопадовим декретом зайшли теж великі зміни

---

[40] Ego, « *Польське православя* » *та його перші кроки,* « Діло », 1938, ч. 264. *Oriens,* 1939, pag. 25.

[41] *Oriens,* 1938, pag. 91. *Діло,* 1938, ч. 286.

[42] *Oriens,* 1939, pag. 58-9.

[43] Ibid., pag. 59.

в видаванні православних періодиків. Офіціозом митр. Діонісія й цілої Православної Церкви в Польщі стали « Вядомосьці метрополії православней в Польсце », видавані в польській мові в Варшаві. Подібні офіціози мали мати всі православні єпархії в Польщі. З уваги на цю інновацію виявилися зайвими всі інші періодики, що мали урядовий чи півурядовий характер, а саме: « Церква і Нарід » (Крем'янець) і російське « Слово ». Обидва часописи перестали виходити з днем 1.I.1939 р. Крім цих часописів були ще інші, які, хоч мали приватний характер, стояли близько ієрархії: « Воскресное Чтеніе » (по-російськи), яке мало додаток для дітей « Мой Друг » та квартальник « Трезвость », а в українській мові залишено « Шлях », що його видавало Товариство ім. Петра Могили в Луцьку. Від 1.I.1939 р. почав виходити в польській мові орган « польського православ'я » « Пжеґльонд Православни » в Ґродні, видаваний « Православним Інститутом ».[44]

Це були перші кроки « польського православ'я », на які покладав польський уряд великі надії... Однак завівся, бо війна все змела...

---

[44] Ibid., pag. 25.

RESUME

"World War I brought about, and left in its wake, great changes. For some, these changes were dreams come true and the fulfillment of desires of which they dared not even dream..." That is the opening statement of this work. However, for Ukrainians the outcome of World War I was a tragic one, because Ukraine, which from 1917 to 1920 was engaged in a liberation struggle for independence, was unable to hold its own against the overwhelming force of enemy powers—the former czarist armies known as the "white guards," the Russian Bolsheviks, and Poland, abetted by the total indifference of the Entente. Ukraine's forces were far too small. The war and the political circumstances of that time had a considerable influence on the ecclesiastical life of Ukrainians, whose national territory was divided among the USSR, Poland, Rumania and Czechoslovakia as a result of the Treaty of Versailles, 1919, the Treaty of Riga, 1921, and the Council of Ambassadors in 1923.

From the point of view of church affiliation, Ukrainians, by and large, belong to two churches: the Catholic of the Byzantine-Ukrainian rite (about 5,000,000), and the Orthodox (about 40,000,000). The Orthodox Church in Ukraine, following its uncanonical subjugation to the Moscow patriarchate in 1685-86, became a mere instrument of russianization, national and ecclesiastical, in particular by the appointment of Russians or russianized Ukrainians ("little Russians") to episcopal sees and higher ecclesiastical offices among the clergy. Such was the state of the Orthodox Church in Ukraine at the outbreak of World War I. As a result it was unable to contribute to the rebirth of ecclesiastical life among Ukrainians. On the contrary, it fought against the Ukrainian ecclesiastical and national spirit in the Orthodox Church in Ukraine. The rebirth of the Orthodox Church in Ukraine occurred at the grassroots of the lesser clergy and idealistic laymen, the crowning of which was the emergence of the Ukrainian Autocephalous Church of Metropolitan Wasyl

Lypkivsky, which, however, had no canonical status and was not recognized as canonical by any Orthodox Church.

The Ukrainian Catholic Church (in the terminology of the times, the Greek Catholic Church) from the Union of Berestia (Brest-Litovsk) in 1595-96, underwent various phases in its existence and development. In the course of time it became, in fact, the national Church of Ukrainians, especially in Galicia and Carpatho-Ukraine—a fact fully acknowledged by two great Ukrainian historians, Orthodox themselves, Dmytro Doroshenko and Mykhaylo Hrushevsky. But despite the national character of the Ukrainian Catholic Church, it was still not acceptable to Orthodox Ukrainians, and they were not prepared to unite with it, especially since it ackowledged the pope. Moreover, the historico-cultural basis of the development of the two parts of the one people, which resulted in different mentalities, was an obstacle to the union of the two Ukrainian Churches, not to mention the fact that the Polish government would not have permitted such a union, since it had no desire to strengthen the Ukrainians but rather to weaken them.

Between the wars (1918-1939) there were about 4,000,000 Orthodox in Poland, among whom the Ukrainians were dominant, comprising about 70 per cent of them; the Byelorussians formed about 28 per cent, and all others, that is Russians, Poles and Czechs about one or two per cent. However, the leadership of the Orthodox Church in Poland was in the hands of the Russian group (a holdover from the pre-war czarist days), even though it was the smallest. Neither the other national groups nor the Polish government was in favor of this. Obviously the Ukrainians and the Byelorussians were in no position to change that situation since they themselves were under Polish occupation. All the power lay in the hands of the Polish government, which directed the affairs of the Orthodox Church in Poland in keeping with its own desires and possibilities. Its purpose was to weaken that Church internally and make it an instrument of its own policies, that is, to use it to assimilate nationally its Ukrainian and Byelorussian adherents, who on their part firmly opposed those attempts.

Before the Polish occupation of the western Ukrainian and Byelorussian territories (formerly administered by the Russians),

the Orthodox hierarchy was jurisdictionally subject to the Moscow patriarch, as a constituent part of the Russian Orthodox Curhch. The Polish authorities, however, were opposed to having a hierarchy on Polish territory subject to a foreign ecclesiastical centre, especially one which was hostile to Poland and controlled by the atheistic Bolshevik government in Moscow. For that reason the Polish government began its attempts to separate the Orthodox Church in Poland from Moscow and make it autocephalous, with its own leadership according to Orthodox traditions. The first step in that direction was the appointment, in 1921, of Archbishop Yury Yaroshevsky, a Ukrainian by birth, to head the Orthodox Church in Poland. That move brought strong protests from Moscow and from some Russian hierarchs who headed Orthodox eparchies in Poland. Archbishop Yury took a stand on the basis of the actual position of the Orthodox Church and her best interests. He thus favored the idea of an autocephalous condition—which Russian chauvinistic circles could not accept. One of them, Archimandrite Smaragd Latyshenko shot and killed Archbishop Yury for pro-Russian ecclesiastical and national reasons.

Discussions with the Moscow Patriarch Tikhon satisfied neither the Polish governement nor the Orthodox Church in Poland. In the end, the Polish government took the initiative. Under pressure from it, the Orthodox hierarchy summoned a council (sobor) in Warsaw on June 14, 1922, which proclaimed the Orthodox Church in Poland autocephalous. This brought about a split in the Orthodox hierarchy. The bishops who were not pleased with this move were told by the Polish government to leave their episcopal sees. Another step towards making the Orthodox Church in Poland independent of Moscow was the publication of the *Provisional Rules Governing the Relations Between the State and the Orthodox Church in Poland*, elaborated by the Polish Ministry of Education and Religion. They were officially proclaimed as binding on January 30, 1922, by Minister Ponikowski. However, these *Rules*, as mere substitutes for legal norms, were unable to satisfy even the demands of the Polish government by whom they were formulated, and were certainly not able to provide for the vital needs of the Orthodox Church. They in no way fostered its organic development or its functioning.

These *Rules* were the norms which established the legal status and regulated the life of the Orthodox Church until 1938, when the Polish government issued new directives affecting the organization of the Orthodox Church in Poland. The Orthodox Church would surely have been happy if the Polish government would have honored at least that which it itself imposed. What was worst and what hurt the life and the activity of the Orthodox Church in Poland was this, that the *Provisional Rules* made the Orthodox hierarchy, the clergy, and all the church's activity totally dependent on the Polish administrative authority, central or local, depending on the rank of the clergyman and the territory. The leadership of the Orthodox Church in Poland did not have the strength or the possibility to contend with the Polish government and as a result in many instances had to capitulate completely to the Polish government—which again affected the Orthodox Church in Poland very adversely.

After the death of Archbishop Yury, the office of the first hierarch of the Orthodox Church in Poland was filled by Metropolitan Dionysius Waledynsky, a Russian by birth, an event which in no small way affected the further course of the life of the church, especially for Ukrainians, since Metropolitan Dionysius attempted to follow the Russian line, even though Russians accounted for hardly one per cent of the adherents of the church. It was during his term of office that the Orthodox Church was declared autocephalous, an objective which the Polish government had sought to obtain from the Constantinople patriarchate through the Minister of Education and Religion, Stanislaw Grabski, and through the Orthodox hierarchy.

The Constantinople patriarchate at its synodal sessions of November 6 and 11, 1925, ruled affirmatively in favor of an autocephalous Orthodox Church in Poland, as a result of which there was published the patriarchal *Tomos*, in virtue of which an Orthodox Church is declared autocephalous. The publishing of the *Tomos* was speeded up by the firm stand of the Polish government and the misunderstandings which then existed between the Constantinople and the Moscow patriarchate. The *Tomos* states that the Constantinople patriarchate agrees to the autocephalous status and blesses it, basing its position on the practise and the canons of the Orthodox Church, as well as on the fact

that the Orthodox Church in Poland, a part of the former Metropolia of Kiev, had been illegally withdrawn from the jurisdiction of Constantinople and made subject to the Moscow patriarchate. The Orthodox Church in Poland, as autocephalous, is self-governing, having its own synod, which will be headed by the metropolitan of Warsaw and of all Poland. The *Tomos* further speaks of the relations of the Orthodox Church in Poland to the Constantinople patriarchate and to other Orthodox churches. The official proclamation of the Orthodox Church in Poland as autocephalous took place in Warsaw on September 17, 1925. That proclamation was variously received by different circles: the Russian element, and Moscow in particular, received it with total hostility; the Polish governement rejoiced over its own achievement, and immediately issued decisions and instructions for the Orthodox hierarchy; the Ukrainian and Byelorussian national circles were fostering their own great hopes for the realization of their plans, which, however, were not to be fulfilled.

Prior to becoming autocephalous, the Orthodox Church in Poland was governed by the old Moscow-synodal models. Her autocephalous status and her new conditions of life, forced her to introduce some changes, which were outlined in the "Statement on the Internal Canonical Ordering of the Holy Autocephalous Polish Orthodox Church," adopted by the Holy Synod in 1925. The "Statement" deals with the mutual relations and rights of the hierarchy, clergy and laymen, as well as with various internal administrative matters. The Metropolia was to be divided into five eparchies: Warsaw-Kholm, Volhynia, Polisya, Wilno and Grodno. The Polish government was in large part responsible for its financial stability.

During its existence the Orthodox Church in Poland attempted to hold a general synod (sobor), but was always unsuccessful. Although such a synod was vital to the church, the Polish government refused to permit its summoning. In 1930 a special committee was formed to prepare the pre-synodal convocation, which was to precede the synod itself. In 1930 the pre-synodal convocation began. It included three representatives of the Polish government with a consultative voice, whose real purpose was to prevent any decisions contrary to the desires of the Polish government. The pre-synodal discussions and the

synod itself were to be financed by the Polish government. The committees of the pre-synodal convocation, after eight-years' work, prepared the project, "The Internal Statute of the Polish Autocephalous Orthodox Church," which after some modifications and the approval of the synod of the Metropolia, was accepted and approved by the Polish Council of Ministers, December 10, 1938. It became the internal law of the Orthodox Church in Poland, regulating its existence under all aspects. The "External Statute" of the Orthodox Church in Poland was the decree of the Polish president of November 19, 1938, which regulated the church's relations to the state and vice versa. This presidential decree annulled the "Provisional Rules" of 1922 by which the Orthodox Church in Poland had been governed until then. The synod itself was never held.

* * *

The question of church union has its own history among the Orthodox in Poland. It has several facets, viz., the Ukrainian Catholic, the Latin-Polish, and that of the Polish state. The last two have been engraved in the memory of the Orthodox people as very tragic and foul acts of violence against the Orthodox soul, which had the further effect of deepening the hostility and hatred of the Orthodox to everything relating to the Catholic Church and the Vatican.

Ukrainian Catholics, in the person of their Metropolitan Andrij Sheptytsky, desired to conduct church union activity among the Ukrainian Orthodox, and even among others. Sheptytsky's broad and far-reaching ecumenical views have been in fact accepted by Vatican Council II. Even before World War I, Metropolitan Sheptytsky had visited Orthodox areas in order to gain a personal orientation about the possibilities for church union and about the attitudes of the Orthodox people. In 1914 he even consecrated Joseph Bocian as the Lutsk Bishop for Volhynia, whom the Polish authorities never admitted to the city of his appointed see. That the Orthodox Church in Poland perhaps foresaw danger to itself from the Ukrainian Catholic Church is intimated in a passage in a letter written by Archbishop Yury Yaroshevsky to the patriarch in Moscow in which he says:

"Obstacles to the possible successes for the union are being placed thus far only by the government, which is not admitting the uniate bishop [Bocian], appointed to that see by Rome long ago." On the other hand, some remarks by speakers at the National Convention of Kholmland in May, 1923, testify to the favorable disposition of some outstanding Orthodox activists.

The Ukrainian Catholic Church wanted to initiate church union activities, but the Polish state officials immediately placed obstacles in their path. They would not permit the fostering of unity among Ukrainians, all the more that the Ukrainian Catholics had a greater national awareness than the Orthodox Ukrainians. An even greater obstacle were the Polish Roman Catholic officials who, influencing Polish state officials, interfered wherever and in whatever manner they were able to, since they had their own plans for church union activities, hoping to polonize and latinize the Orthodox people through church union. The words of a well-known Polish Orientalist expert, Fr. Jan Urban, S.J., characterize the approach of Polish Catholics towards church union activities very well. At the international Union Convention in Velehrad, Czechoslovakia, he complained that everyone looked at the union through Ukrainian eyes. He went on to observe that among the Poles there was no enthusiasm, and there could hardly be any, to convert the Orthodox to Eastern-rite Catholicism, for that kind of Catholicism "shall always be a bone of contention in the Church." As an example he gave the Ukrainian Catholic Church, which was never able to accept the Polish views on Catholicism, or the national interests of the Poles. But in spite of this the Ukrainian Catholics were successful, although only on a small scale, in opening some mission centres in Orthodox areas, to which a number of Basilians, Redemptorists, Studites and secular priests were sent to work.

* * *

In the Latin-Polish ecclesiastical circles there began to arise various conceptions concerning the method of absorbing the Orthodox into Polish Catholicism. Among the Poles there revived the old messianic idea that Poland alone was called to conduct church union activities. This mission was widely discussed at

the Catholic Convention in Warsaw on September 7, 1921. As a result, a Mission Secretariat was formed. Polish church circles tried to convince everyone, including the Vatican, that union is not the end, but only the means to bring the Orthodox to "true Catholicism," obviously in its Polish form, and hence it was necessary to exclude Ukrainian Catholics from union activities at all costs as "incapable" of carrying on such activities.

One of the first conceptions was that of Polish Archbishop Eduard Ropp—the conception of biritualism. In the form proposed by him, it was totally unrealistic and illusory. For instance, it provided that priests be ordained in no particular rite, but just simply ordained, and would serve both rites. This was clearly contrary to Catholic tradition and canonical norms. Such a concept was in no way acceptable to the Orthodox and it, so to speak, died at birth.

Until 1923, work for church union was conducted among the Orthodox without any plan or official directives from Rome. The first man who gave that work a formal-canonical aspect was the Polish bishop, Henryk Przedziecki, who had turned to the Roman Curia for advice in this matter. In reply, the Congregation for Eastern Churches, on December 10, 1923, issued instructions concerning the direction of church union activities. That was followed by a decree, on January 21, 1924, conferring proper authorization, which, on April 4, 1925, was extended to the territories of all the Latin-Polish eparchies of eastern Poland, transferring thereby (and later also in virtue of the concordat between Poland and the Vatican) all church union activities entirely into the hands of the Polish-Latin hierarchy.

In order to keep the church union activities of the Poles free from any connection with the rite of Ukrainian Catholics, the Polsih bishops coined the new, rather paradoxical, name of "Eastern-Slavonic" rite, which was later to have some canonical consequences, since no such term was found in the concordat. In 1929 the Congregation for Eastern Churches issued a new instruction, *Laudabili sane*, by which it regulated the work among the Orthodox. The Polish bishops, seeing that their work was not producing the desired results, and the lack of uniformity in church union work, created a "Union Centre" in Warsaw

in 1932. This centre coordinated all Polish church union activities to 1939. In the meantime an Apostolic Visitator was appointed for the "Eastern-Slavonic" rite. He was Bishop Mykola Charnetsky, a Ukrainian Redemptorist. In connection with this, there began to circulate the rumor that Rome had given up the idea of promoting church union acitivities conducted by the Poles. That was really not so. The Vatican continued to observe and to watch and wait, and on May 27, 1937, issued a new instruction, *Pro incenso studio*, approved by Pope Pius XII. That instruction clearly excluded the Ukrainian hierarchy from church union activities, leaving everything in the hands of the Polish episcopate. That instruction was not really new, but rather a collection and a repetition, of what had been earlier enacted.

In connection with church union activities, there was a need of suitable workers—priests and men and women religious. Among other things, Metropolitan A. Sheptytsky prepared an extensive memorandum to Pope Benedict XV in which he stressed the great need of Eastern-rite priests and religious for Russia. He strongly recommended the establishing of Eastern-rite branches of western religious orders and congregations. In a letter accompanying the memorandum, Sheptytsky singled out the Jesuits. This project met with the approval of Pope Benedict XV and Pius XI, and was later put into effect.

The Eastern-rite Jesuits actually began extensive work after 1925, when Fr. Wlodzimierz Piatkiewicz († 1933) became the superior of their Eastern-rite branch. The centre of Jesuit activity became Albertyn, near Slonin, on Byelorussian ethnographic territory. The Jesuits began organizing Eastern-rite parishes and various Catholic organizations. They also conducted missions in other territories. They adhered strictly to the Russian-synodal directives as far as rite was concerned. They issued some publications pertaining to church union, among which the respected journal, *Oriens*, edited by Fr. Jan Urban, deserves mention. In 1938 there were already 49 Eastern-rite Jesuits.

Of other western religious orders involved in church union activities we mention the Capuchins, with their centre in Lubeshiv, the Oblates of Mary Immaculate, the Missionary Sisters of the Sacred Heart of Jesus, the Congregation of the Daughters of the Most Pure Heart of Mary, and others.

There was a felt need for an Eastern-rite diocesan clergy. The small number of Orthodox priests who had become uniates were unable to fill that need. Some bishops provided brief courses in Eastern-rite studies for interested seminarians in order to enable them to work among the Orthodox, but this too was unsuccessful. The problem was solved only in 1928, when the former Bernardine monastery and church in Dubno in the Volhynia region was obtained for an Eastern-rite seminary. A pontifical seminary was established there, and placed under the direction of the Jesuits. The Congregation for Eastern-rite Churches set up the program of studies and training, according to the needs of the Eastern-rite.

A very important element in spreading the idea of church union were the Pynsk Conferences, held in Pynsk, Polisia, the first of which took place on April 23 and 24, 1930. Much credit for the holding of these conferences went to the Polish bishop of Pynsk, Zygmunt Lozinski, who, perhaps alone among Polish bishops, approached the matter of church union from an ecclesiastical-religious point of view rather than a political-Polish one, as did most of the Polish hierarchy. The Pynsk Conferences were not in the style of the well-known Velehrad Congresses, which consisted of learned discourses and of deliberations on various problems pertaining to the union or to the Eastern Church in general. The Pynsk Conferences were modest in scale, but were more realistic and much closer to life. For in addition to strictly learned themes they also considered practical problems.

When one considers the church union activity as a whole as exercised by the Polish-Latin episcopate, one may say today that their success amounted to almost nothing, especially in view of the efforts expended. As a result, the Polish circles, seeing the lack of success of their ecclesiastical activities, made no objections when the "union action" was assumed by the Polish political arm, which, with the help of brutal violence, began to "convert" the Orthodox to "Catholicism." The Polish activists thought that in that way the Orthodox Ukrainians and Byelorussians would automatically become Poles.

* * *

The Poles were making use of all possible means just so as to hasten the melting of all the national minorities into one

Polish nation. After a time, they saw that they were not achieving success: the polonization of the Orthodox Church was not taking hold; the persecution of the Ukrainian Catholic Church was not breaking the Ukrainians; the "pacification" conducted by violent police methods in Galicia was not intimidating the people; the closing of Ukrainian shools and the disbanding of organizations, and the police censorship of Ukrainian publications, were not accelerating polonization, but were instead evoking a strong reaction of resistance and hatred to the Poles, and were especially strengthening the Ukrainian element interiorly. The various Polish organizations, including political and military officials, then resorted to utterly radical methods, doing violence to Orthodox souls in order "to revindicate Polish souls."

Such "converting" action began towards the end of 1937. Although completely secret, it had a very broad scope of action. The "converting" action was begun by the military, especially by the Boundary Defense Corps. When they saw some of their "successes" they came out into the open. It was then revealed that the entire action was directed by a Coordinating Committee, whose founder was General S. Morawinski, the commander of the military corps in Lublin, where the headquarters of the Committee were located. A local committee was found in every county city, which usually had its headquarters in the local military garrison and was comprised of various Polish organizations. The method of "conversion" was very "simple:" deceit, intimidation, and brutal violence, conducted by military detachments. At first this action was concentrated in southern Volhynia, in the area of Rivne and Kremianets. The "conversion" procedure was usually the following: a Polish army detachment, imbued with hatred for the Ukrainians, would arrive in an area and would summon all the inhabitants; the commander would then inform them that they were really Poles who had once been converted to Orthodoxy by the Russian government in its attempt to russianize them; now they were being given the opportunity to freely "convert" to Catholicism. If, upon hearing such a "mission" sermon, the inhabitants agreed, a Polish priest, usually an army chaplain, would arrive and would "receive" them into the "bosom of the Catholic Church." Such a "mission" sermon was often supported by other actions, such as physical violence and destruction of property, which accelerated the "conversion"

process. A typical example of such a "conversion" was the village of Hrynky, which provoked a wide reaction not only in Poland but also beyond its boundaries.

Hearing of this, Metropolitan Dionysius immediately sent Archbishop Oleksiy to investigate. From January 25 to 29, 1938, he visited a number of localities in the areas where such "conversions" were occurring. This gave heart to the Orthodox police and army. The Metropolitan introduced an interpellation to the Minister of Education and Religious Denominations, Swietoslwski, requesting him to put an end to the violence. As though in reply, the issue of *Slovo*, the Metropolitan's journal, which contained an article about the "conversion" of Hrynky, was confiscated. Orthodox activists and the hierarchy began to act, holding meetings and preparing protest memoranda which were to be forwarded to President Moscicki, Premier Slawoj-Skladkowski, and Marshall Rydz-Smigly. In order to maintain this attitude among the Orthodox, Metropolitan Dionysius visited the Pochaiv Lavra, where people from all of Volhynia were taking part in large pilgrimages. In the meantime, the Orthodox Church in Poland was ordered to observe a three-day fast, accompanied by prayers and church services. Other Orthodox churches around the world expressed their solidarity by joining in this prayerful action of protest.

It is difficult to speak of the attitude of the Roman Catholic Church to these "conversion" activities, because there was not a single instance of this Church taking a stance with regard to these activities. Members of the Polish clergy were unofficially taking part in these activities, for what they must have had the "silent consent" of their bishops. Perhaps the Polish Cardinal-Primate, Hlond, was the only one who gave indirect expression to his approval of these activities of "converting." When he had visited the Boundary Defense Corps, he, according to the Polish Press, was to have shown a great interest and sympathy to "those true defenders of Christianity," and to have encouraged them "to remain perseveringly at their posts."

Protest action was begun by Ukrainian political and national circles, and in particular by Ukrainian parliamentarians and senators, some of whom were prevented by the Polish police

from visiting the areas where these "conversions" where taking place. To their oral and written interventions with the Polish parliament and government there was no reaction. They received no reply. But there was a reaction to the interpellation, fully documented by facts, of parliamentarian Dr. Stepan Baran, a Ukrainian Catholic. The premier himself replied, but in the then typical style and spirit of Polish government politicians. He said that the Orthodox were converting of their own free will, and that the organs of the Polish government could not be exercising any pressure in these matters because the constitution does not give them any such rights. The Polish government was allegedly investigating the matter through a special ministerial committee, and the premier, and minister Swietoslawski travelled to Volhynia. But neither of them noticed anything irregular in the "conversion" activities, despite the fact that they had received local protest delegations. But then they were not about to condemn those activities since, as other sources indicate, the government was financing the activities.

The Polish governor in Volhynia, Henryk Jozefski, was not entirely in agreement with the policies of the Polish government. Although he was neither enemy nor friend of Ukrainians, he knew their soul, and what they stood for. He held to the firm Polish line of the late Marshal Joseph Pilsudski—the creator of the Polish state. He considered the metods of the Polish government unfortunate. Indeed, because he did not back the chauvinistic actions of the Poles, he was not liked by them, and was removed from his post in Volyhnia. The new governor appointed to succeed him was unfamiliar with the local problems, but was subservient to the central government in Warsaw, and followed its instructions.

* * *

The Ukrainian lands in which the people suffered most were perhaps Kholmland and Pidlashia, which were occupied by Poland in 1918. Retreating from these lands in 1915, the Russian government evacuated about 300,000 Ukrainians and transported them deep into the interior of Russia. When in 1918 those people began to return to their homes and possessions, they found Polish colonists occupying their homes and lands illegally. Simultaneously

with this tragedy of the people began the tragedy of the Orthodox Church. For in Kholmland and Pidlashia, in virtue of the decree of the Polish government, Orthodox church property was confiscated. In the year 1918, of 383 Orthodox churches 111 were closed, 59 were destroyed, and 150 were converted into Polish churches. Only 63 remained for Orthodox use. Also an even 20,000 hectares of land, along with the buildings and cultivated farms, were confiscated. This was accompanied by brazen acts of destroying everything Orthodox and non-Polish, as the throwing out of the mortal remains of Ukrainian Orthodox and Catholic bishops from the Kholm cathedral, the profanation of sacred objects of worship, as by using vestments for rugs, chalices for private use, and poking out the eyes in icons of Christ, and the like. Ukrainian parliamentarians protested against these actions in parliament and to the government, but to no avail.

In 1927 there were rumors that the Polish government was about to return the confiscated properties to the Orthodox, but the contrary happened. In 1929 the Polish Catholic hierarchy was preparing a new blow for the Orthodox Church, announcing its pretentions to 724 churches, almost all monasteries and other institutions, and to tens of thousands of hectares of church land. This was being done under the pretext that all these were former post-union properties seized by the Orthodox. If anyone was their legal heir, it was the Ukrainian Catholic Church, and not the Polish, Latin-rite hierarchy. The matter was to be settled by judicial process. Once again the Orthodox hierarchy and Orthodox activists began protesting in all possible ways. They were supported by the Ukrainian Catholics, including Metropolitan Sheptytsky. The Apostolic See, through its nuncio, Marmaggi, informed bishop Lozinski that he had the right to administer the Catholic Church properties in his diocese, and to protect the properties which once belonged to Catholics of all rites. This new Polish-Catholic action brought on a series of protests from various countries of Europe, America and Asia, including Japan, which sent their protests to the League of Nations in Geneva. The highest Polish judicial tribunal concluded its deliberations in 1933 and decreed against the Polish Catholic hierarchy. This decision of the Polish court was perhaps influenced by the very strong world public opinion. That decision gave the Orthodox a breathing space which was to last only five years, for in 1938

new repressive actions were begun. As the earlier ones, they were no different from those employed by the Bolsheviks, except that here it was Catholic Poland and not the atheistic Bolsheviks.

* * *

In the spring and summer months of 1938 new "actions" were begun in Kholmland, first with the locking up of the Orthodox churches, and then with their destruction. The police and local officials would lock up churches without any explanation. The people who had arranged this action argued that the churches in question spoiled the scenery, that they were occupation symbols, that they were centres of anti-Polish attitudes, and the like. Within a few weeks, 112 churches and chapels were destroyed, among them some invaluable architectural monuments, as, for instance, the church in Schebreshyn, which dated back to 1184. A Polish Catholic priest, along with several others of his ilk, was the first to start taking it apart. In some cases, the Orthodox were made to pay for the cost of the dismantling of their church—which was the height of depravity. Obstacles were placed to impede the celebration of Orthodox services, and mass arrests of Orthodox priests began.

The Orthodox Church made every effort to defend itself in every legal way open to it, but it was really helpless. Among Ukrainian parliamentarians, Dr. Stepan Baran showed the greatest concern. The Ukrainian Catholic metropolitan, A. Sheptytsky, issued a circular letter strongly condemning the Polish actions. It was immediately confiscated by the Polish police, but continued to be circulated in hand-made copies. The Roman Catholic hierarchy and the papal nuncio remained silent although all this action was going on before their eyes.

Almost the whole civilized world condemned this destruction of churches in Kholmland. But the greatest impression in Catholic Poland was made by the USSR, which, through its ambassador in Warsaw, protested to the Polish government, recalling the Soviet-Polish agreement in Riga of 1921, in which the Polish government guaranteed Ukrainians full protection of their national and religious rights. Since there already existed the threat of a Polish-German war, the Polish government instructed local

officials not only to cease all destructive action, but also to inform the Orthodox that all those who in the recent campaign became Roman Catholics out of fear or as a result of terror, may freely return to he Orthodox Church—which indeed happened. Following that, and following the decree of the Polish president of November 18, 1938, a bill was introduced in January, 1939, which was eventually to regulate the relations of the Polish state to the Orthodox properties; since after World War I, the Orthodox Church in Poland lost about 160,000 hectares of church land to the state, and in Kholmland alone it suffered the loss of destroyed properties valued at about 4,000,000 zlotys. However, no compensation was ever made.

* * *

The Polish citizens, government and the Polish Catholic Church had a clear plan for the Ukrainian and Byelorussian Orthodox in Poland: they were to be made over into Poles at all costs and in whatever manner possible: if not into Polish Catholics at least into "Polish Orthodox." As has been shown, the Polish activists did not discriminate in their choice of means and methods. This turned out to be their biggest mistake. For instead of making the Orthodox their eventual potential friends, the Polish elements turned them into implacable enemies, in whom they fostered an invincible hatred to themselves, and were creating an excellent base for the spread of communism by destroying in them the belief in the Christianness of Catholicism.

In the tragedy of the Orthodox Church in Poland one must not overlook some factors on the part of the Orthodox whereby they harmed themselves. There was the lack of understanding between the Ukrainian-Byelorussian faithful and the Russian hierarchy. The latter showed a minimal comprehension of the national and ecclesiastical-religious needs and aspirations of the former, but instead attempted to preserve a fully Russianized Orthodox Church in Poland. There was also a far too great loyalty and submissiveness of the Orthodox hierarchy to the Polish government, even when these were not called for. However, taking these factors into consideration, one can in no way justify the barbaric conduct of the Polish elements, which have written one of the blackest pages of the history of Christianity in the twentieth century.

ПОКАЖЧИК ІМЕН І РЕЧЕЙ

Числа позначені « н » стосуються приміток.

АБАЦІЯ, мон. 161.
АБРАМОВІЧ Адам, кан. 72.
АВСТРІЯ 3. 19. 66. 149н. 153. - австрійський 135.
АВТОКЕФАЛІЯ 7-15. 22. 28-35. 41. 42. 56. 189.
АЗІЯ 146.
АЙНЗІДЕЛЬН, мон. 70.
АЛЕКСАНДРОВИЧ 161.
АЛЬБЕРТИН, мон. 71-73н. 75. 77. 91.
АМЕРИКА 121н. 146. 169.
АНАНЧЕНКО 204.
АНҐЛІЯ 84н.
АНДРІЙ Боболя гл. Святі.
АНДРУСІВ, м. 3.
АНТИМІНС 62.
АПОСТОЛЬСЬКИЙ Престіл, Ап. Столиця 57. 59. 61. 63-65. 68. 72. 78. 79. 82. 85. 143. 144. 148. 152-154. 158. 161. 174. 175. 181. 182. н: 66. 80. 87. 146. 147. 150.
АРСЕНІЄВ 205.
АРТЕМІЄВ Василь 93.
АТОС 117н.
АХТЄТЯРЕВ 123н.

БАЛКАН 117.
БАНДУРСЬКИЙ 16н.
БАПТИСТИ 199.
БАРАН Степан Др. 124. 125. 127-129. 152. 156. 157. 160. 174. 15н. 17н. 137н. 138н. 161н. 164н. 177н.
БАРАНОВИЧІ, м. 39.
БАРЧ Е. 112н.
БАТОРИ Стефан, кор. 204.
БЕК 137. 151н. 164.
БЕЛЬҐІЯ 60н. 121н.
БЕНЕДИКТИНЦІ - монастир 70.
БЕНДРА 199.
БЕРЕЗВЕЧ, м. - монаст. жін. правосл. 39.
БЕРЕЗНО м. 75.
БЕРЕСТЬ, м. 141. 159. 16н. 142.н-Б. Унія 52.
БЄЛАЄВ 205.
БЖЕСТЬ Грубєшовський, м. 159.
БИК 167.
БИЛИНСЬКИЙ Леонтій 199.
БІЛА, м. 9. 110н. 111н. - Сергій, єп. прав. 9. 10. 32.
БІЛГОРАЙ, м. 110н-112н. 192.
БІЛГОРОД, м. 117н.
БІЛОЗІРКА, м. 114.
БІЛОСТОК, м. 9. 39. 141. 149. 203н. 205. - Володимир, єп. прав. 9. 10. 14.
БІЛОН Петро н: 8. 12. 93.
БІЛОРУСЬ 8. 19. 169. - Б. Радянська 35н. - Білорусини 5. 6. 10. 21. 30. 34. 46. 52. 55. 56. 65. 73. 78. 79. 87. 89. 90. 102. 103н. 180.
БІЛЬЧЕВСЬКИЙ Й. Аєп. 57.
БІРІТУАЛІЗМ 58. 60.
БОБОЛЯНУМ 77.
БОДНАРЧУК І. (І.Б.) н: 18-21.
БОГДАНОВИЧ Вячеслав 15. 34. 35н.
БОГОРОДИЦЯ, місц. 159.
БОЖИК 167.
БОЛГАРІЯ 23н. 117н.
БОЛЬШЕВИКИ 13. 30. - пор. Совєти (СССР) 164.
БОРЕЦЬКИЙ Теодор 197.
БОРОМЕЛЬ, місц. 141н.
БОЦЯН Йосиф, єп. 18. 83н.
БУЖЕК Петро, Т.І. 71.
БУКАРЕШТ, м. 47н.
БУКРАБА, єп. 89.
БУКОВИНА 19.
БУРАЧЕВСКІ Др. 77. 78.
БУРЖУА Карло, Т.І. 62. 70. 71.
БУРША 121н.

ВАВРИСЕВИЧ В. Др. 20.
ВАСДЕКЕС, архим. 116.
ВАЛЕДИНСЬКИЙ Діонісій, мироп.

9. 12. 27-29. 32. 35н. 37-39. 42-44. 47. 51. 93. 114-116. 130. 142. 143. 150. 154. 156н. 165. 166н. 168. 169. 177. 192. 194-200. 205. 206.
ВАЛІҐУРА 157.
ВАРКОВИЧІ, місц. 141н.
ВАРШАВА, м. 7. 11. 14. 31. 32. 38-39. 42н. 50. 51. 57. 65. 75. 76. 80. 90. 94. 101. 102. 115. 116. 121н. 129. 130. 140. 161. 162. 164. 166. 181. 197. 206. - Нунцій 62. 92. 143. 148. 173. 181. - Нунціятура 69. 92.
ВАСИЛІЯНИ 21. 22. 71. 82. 98.
ВАСИЛЬЄВ А. 41н.
ВАСИЛЬЧУК 139.
ВАТИКАН 57. 63. 65. 66. 147. 174.
ВЕЛЕГРАД, м. 21н. 22. 61н. 81.
ВЕЛИКИЙ Атанас, ЧСВВ н: 148. 150. 154. 159.
ВЕНЕДИКТ XV, Папа 57. 70.
ВЕРСАЛЬ - договір 137.
ВЕЧОРКЄВІЧ 107.
ВЄРХОВСЬКИЙ Гліб 59н. 60.
ВИЗВОЛЕННЯ гл. Часописі.
ВИЛЬНО, м. 34. 38. 39. 62. 63. 66. 71. 72. 76. 77. 79. 89. 91. 93. 102. 141. 144. 149. 196. 197. 205. н: 16. 35. 40. 74. - Елевтерій, єп. пр. 9. 10.
ВИННИЧЕНКО Володимир 20.
ВИСОКІНСЬКИЙ Маркелій, Т.І. 71. 98н.
ВИФЛЄЄМ, м. 143.
ВИШГОРОД, м. 147.
ВИШГОРОДОК, місц. 141н.
ВИШНІВЕЦЬ, м. 141н.
ВИШНОВЕЦЬКИЙ Ярема 123н.
ВИЩУК, селян. 167.
ВІЗИТАЦІЯ 36.
ВІЙНА всесвітня 3.
ВІНТЕР Едвард 83н. 84н.
ВІТАЛІЙ 6.
ВОЙТЧАК Едвард, Т.І. 71.
ВОЙЦЄХОВСЬКИЙ 108.
ВОЛИНЬ 6. 9. 11. 12. 18. 21. 22. 29. 34. 39. 93. 97. 99. 108. 109. 113. 114. 116. 117. 128-131. 147. 149. 153. 160. 164. 167. 169. 174. 192. 196. н: 16. 42. 120. 121. 123. 125. 141. 142. 145. 182. 193. 203. - Волиняки 100.
ВОЛКОВ 6. 124. 150. 152. 160.
ВОЛКОВИСЬК, місц. 75.
ВОЛОДАВА, м. 70. 110н. 111н.
ВОЛОДИМИР Волинський, м. 139. н: 33. 141.
ВОЛОЖИН, 39.
ВОЛОШИНОВСЬКИЙ 124. 130.
ВОЛОШИНСЬКИЙ Йоахім 110н.
ВОРОНЮК 130.
ВУЙЦ А., Т.І. 15н.

ГАВКЕ-НОВАК 130.
ГАЛИЧИНА 3. 4. 18-22. 28. 59. 62. 63. 66. 79. 84. 108. 131. 153. 160. 173. н: 155. 156. 193.
ГАРЛЄМ, м. 74н. 75н.
ГЕЄХ, місц. 75н.
ГЕРБІНІ Михайло, Т.І. 12н. 31н.
ГІРСЬКИЙ Антін 28н.
ГІТЛЄР 131н.
ГЛАГОЛИЦЯ 64.
ГЛИНКА Лев 85н.
ГЛЬОНД, кард. 117. 200.
ГОДУР 198н.
ГОЛА, місц. 70.
ГОЛУВКО Т. 43.
ГОЛЯНДІЯ 73. 74. 65н. - Голяндці 75.
ГОРИШІВ РУСЬКИЙ, місц. 159.
ГОРОДЕЛЬ, місц. 76.
ГОРОХІВ, місц. 141н.
ГРЕЦІЯ 116.
ГРИБОВА, село 111н. 114.
ГРИНЬКИ, село 112-115. 124-127. 129. 117н. 123н. 128н.
ГРОМАДСЬКИЙ Олексій, Аєп. 37. 51. 90н. 126н.
ГРУБЕШІВ, м. 159. 164. 110н. 111н.
ГРУЗІЯ 143. - Христофор, католікос 143.
ҐАВЛІНА, єп. військ. 172.
ҐЕРТИХ Андрій 203.
ҐЛУХОВСЬКИЙ 107.
ҐДИНЯ, м. 117н.
ҐОДЛЄВСЬКИЙ 205.
ҐРАБОВСЬКИЙ 165.

ҐРАБСЬКИЙ Станислав 30. 63. 108. 130. 188. 191н.
ҐРИНЄНКО (Попов А.) 201н.
ҐРОДНО, м. 38. 39. 40. 141. 197. 204. 205. 206. - Гродненщина 116. - єпископи: Антоній 198. - Олексій 38. 43. 44. 52. 114. 115. 199.

ДЕДЕРКАЛИ, місц. 123н. 141н.
ДЕРМАНЬ, манастир Св. Трояці 39. 141н.
ДЕМБСКІ А. 203.
ДІДУНИК 19н.
ДІОНІСІЙ, єп. гл. Валединський.
ДІТКОВИЧІ, місц. 76.
ДМИТРІЄВСЬКИЙ А. 161п. 168н. 169н.
ДНІПРО, р. 182.
ДОБАЧЕВСЬКИЙ 101.
ДОБРОМИЛЬ, м. 71.
ДОМБРОВСЬКИЙ Антоній, Т.І. 71. 72. 78.
ДОНЬКИ НАЙЧИСТІШОГО СЕРЦЯ МАРІЇ 74. 76.
ДОРОШЕНКО Дмитро 3. 6. 9н. 19н. 27н. 129н. 166н. 168н.
ДОСТАЛЬ, Т.І. 78.
ДРЕШЕРУВ, м. 159.
ДРОГОЧИН, м. 142н.
ДРУЯ, м. 101.
ДУБНО, м. 39. 68. 75. 77-79. 98. 121н. 141н.
ДУБОВСЬКИЙ Ігнатій, єп. лат. Луцьк. 71.
ДУХОВЕНСТВО 5. - гр.-кат. 3. 4. 21. - правосл. 5. 6. 16. 17. 21. 99. 197. - рим.-кат. 77. - східнє 70. 76. - чернече 76.

ЕВРОПА 81. 146. 154.
ЕПАРХІЯ польська 66. 140. 170. - Е. правосл. 5. 39.
ЕСПАНІЯ 121н. - Еспанці 78.
ЕСТОНІЯ 74. 75.

ЄЗУЇТИ 62. 69. 70. 72-74н. 77-79. 86. 89. 91. 99. 103. 118. 141. - східня вітка 69-73.

ЄВАНГЕЛЬСЬКИЙ рух 121н.
ЄВЛОГІЙ, єп. правосл., Кремянець 4.
ЄНДЖЄЄВИЧ Януш 101.
ЄПИСКОПИ гр.-кат. 11. 18. 62. 63. 66. - польські 63. 64. 66. 76-78. 86. 103. 117. 140. 142. 145н. 170. 173. 198н. - єрархи православні 4-6. 9. 36. 37. 41. 45. 46. 49-51. 170. 194. 195. 198. - єп. вікарний 36. 37. 45. 49.
ЄСЬМАН Владислав 72.

ЖАНІН Раймонд 85.
ЖЕНЕВА, м. 146.
ЖЕПКО-ЛАСКІ Станислав, Т.І. 72.
ЖЕРНИКИ, місц. 171.
ЖАРНИНА, місц. 156н.
ЖИДИ 135.
ЖИРОВИЦІ, місц. - манастир 36. 39. 51.
ЖОВКВА, м. 21.

ЗАБОЛОТЦІ, місц. 141.
ЗАБУЖНИЙ М. 180н.
ЗАВАДСЬКИЙ 172.
ЗАГАЙЦІ, місц. - манаст. св. Івана Милостив. 39.
ЗАВОРОВ, місц. 141н.
ЗАҐЛОБА 123н.
ЗАКАРПАТТЯ 3.
ЗАМОРСЬКИЙ Кордіян 167.
ЗАМОСТЯ, м. 162. 167. 171. 19н. 155н. 165н.
ЗАСТАВА, місц. 100.
ЗАХІД 58. 79.
ЗГРОМАДЖЕННЯ жіночі лат. 75. 76.
ЗДОЛБУНІВ, місц. 126н.
ЗЄДИНЕНІ Держави Америки 200. 60н. 169п.
ЗИМНО, місц. - манаст. жін. прав. Успення 39.
ЗОНБЕК Антоній, Т. І. 71. 72.

ІВАНОВСЬКИЙ Симон, єп. вікарний Остріг 51.
ІЛАРІОН, митр. пр. гл. Огієнко І.
ІНОЗЕМЦОВ Олександер, Аєп.прав.

Полісся 38. 39. 43. 51.
ІНСБРУК, м. 60н.
ІТАЛІЯ 8.

КАЗНОВЕЦЬКИЙ 116. 126н. 127.
КАКОВСЬКИЙ, кард. 119.
КАЛЕНЮК Зенон 82н.
КАЛІШ, м. 130н.
КАЛУШ, м. 8.
КАЛЯВАССІ, єп. 85.
КАМЕНЕЦЬ Коширський, місц. 39. 199. - Антоній, вік. єп. пр. 39.
КАМ'ЯНЕЦЬ Подільський, м. 93.
КАНАДА 79. 169. 200.
КАПУЦИНИ 73. 74. 75н. - голяндські 73. - східня вітка 74. 75. - о. Андрій аб Геєх 75н. - о. Венямин а Туросль, о. Володимир аб Енсхеде 74. 75н. - о. Іван аб Одесса 75н. - о. Кирило а Тернойзен 65н. 74. - о. Мелхіор а Беніса, ґенерал 74. - о. Методій аб Гарлєм 74. 75н. - бр. Людвик а Свєже Кончани 74. - Бр. Пій а Слобудка 74.
КАРЛОВІЦІ гл. Сремски Карловці.
КАСПЕРСЬКИЙ Леонід 205.
КАТЕРБУРҐ, місц. 141н.
КАТЕРИНОСЛАВ, м. 29. - Агапит, єп. пр. 29.
КЕНДЯЛОВ 205.
КЄЛЬЦЕ, м. 138.
КЄПУРА Іван 129н.
КИЇВ, м. 5. 18. 20. - Дух. Академія 8. - Митрополія 31.
КИСІЛЬ 205.
КІРИЛЮК 21н.
КЛЮЖОВСЬКИЙ Др. 157.
КНИГИ 38н. - богослужбові 10. 21.
КОБРИН М. секр. 44.
КОБРИН, місц. 76.
КОВЕЛЬ, м. 141н.
КОДЕНЬ, місц. 75.
КОЗАЧКИ, місц. 114.
КОЗИЦЬКИЙ Сергій 139н.
КОЛЄҐІЯ Боболянум 77.
КОЛЛЯС Кимон 116.
КОЛОДНО, місц. 141н.
КОМУНІЗМ 7. 102. - пор. Совєти 164.
КОНҐРЕҐАЦІЯ для Східньої Церкви 61-63. 65. 69. 75. 78.
КОНҐРЕҐАЦІЯ про Руссія 121н.
КОНКОРДАТ Польщі 62-64. 66. 71н. 89. 99н. 101. 102. 148. 149.
КОНСТАНТИНОПІЛЬ, м. 30н. - гл. Царгород.
КОНЧАНИ гл. Свєже Кончани.
КОРЕЦЬ, м. 117. - манаст. жін. пр. Воскресення 39.
КОРЖОНКЄВІЧ І. 83н.
КОРНИЛОВИЧ М. 135.
КОРОЛЕВСЬКИЙ Кирило 83-85.
КОРТЕЗІ Пилип, нунцій Варшави 151н.
КОСІБОВИЧ, Т.І. 118.
КОСОНОЦЬКИЙ Володимир 141. 140н. 142н. 143н. 145н.
КОСТЕЛЬНИК Др. 63н.
КОСТОМОЛОТИ, село 94.
КОСТОПІЛЬ, місц. 121н.
КОЦ, полк. 195. 196н.
КОХ Ганс 138н.
КАХАНОВИЧ 35н.
КРАВЗЕ 155н.
КРАКІВ, м. 91. 102. 138н. 195. 196.
КРЕМЕР Петро, проф. 76.
КРЕМЯНЕЦЬ, м. 9. 12. 27. 114. 115. 139. 142. 193н. 206. 15н. 125н. 141н. - Кремяненчина 112. 124. - Євлогій, єп. пр. 4. 6. 27. 28. 71н. - Симон, єп. пр. 39. 167. - Інтернат дух. пр. 40н. - манастир пр. Богоявлення 39.
КУДРИК 180н. 182н.
КУЗМОВИЧ В. 152н.
КУКУРУЗІНСЬКИЙ 78.
КУЛАК Казимир, Др. 80. 81. 89. 64н.
КУМАНЄЦЬКИЙ 14.
КУРИЛЛО Дмитро 203н.
КУСЬКІВЦІ, місц. 100.
КШИВІЦЬКИЙ, Др. 65н.

ЛАДИКА Василь, ЧСВВ, єп. Канади 79.

ЛАНІВЦІ, місц. 112. 114. 111н. 124н. 125н.
ЛАСКІ Станіслав, Т.І. 70н.
ЛАТИШ-ЛАТИШЕНКО Павло 17. - Смарагд, архим.
ЛЕВ XIII, Папа 57. 59н.
ЛЕВИЦЬКИЙ Ярослав, Др. 143н.
ЛЕЛЯВСЬКИЙ Б. 44.
ЛЕМКІВЩИНА 3.
ЛЄХНІЦЬКИЙ 157.
ЛИПКІВСЬКИЙ, митр. Автокеф. Ц. 8. - Липківщина 5.
ЛИПИНСЬКИЙ Вячеслав 182. 183н. 188н.
ЛИТВА, митрополія 31.
ЛІҐА Націй 137. 146. 200.
ЛІДА, місц. 38. 39. 77.
ЛІТВІНОВІЧ 107.
ЛІТОВІЖ, місц. 141н.
ЛОБОДИЧ 152. 160.
ЛОБУШАНСЬКИЙ, облят 75.
ЛОДЗЬ, м. 80н. 130.
ЛОЗІНСЬКИЙ Жигмонт, єп. лат. Пинськ 72. 74. 81. 89. 141. 143. 65н. 87н. 144.
ЛОМЖИН, м. 103. 104. 150н.
ЛОТОЦЬКИЙ Олександер, проф. 29н.
ЛУКОВА, місц. 112н.
ЛУКОМСЬКИЙ, єп. Ломжин. 104.
ЛУЦЬК, м. 51. 62. 63. 68. 92. 94. 112. 121. 129. 141. 142. 206. 71н. 128н. 150н. - Дух. Семінарія лат. 78. - єп. лат. 62. 65. 79. 99. - Луцько-Володимирська лат. катедра 71н.
ЛУЦЬКИЙ Остап 153. 160.
ЛУЧАК, облят 75.
ЛЮБАРСЬКИЙ С. 20. 139. 167.
ЛЮБЕШІВ, місц. 74. 76.
ЛЮБЛИН, м. 62. 76. 107. 108. 136. 138. 149. 157. 162. 168. 141н. 150н. 165н. 203н. - єп. лат. 21. 62. 66. 79. - Східній Інститут 80.
ЛЮБЛЯНЄЦ 119.
ЛЯНДВАРІВ, місц. 89.
ЛЯШКО, місц. 111н.
ЛЬВІВ, м. 80. 93. 107.
МАЗЕПА, гетьман 4.
МАКАРЕВИЧ 199.
МАКСИМЕНКО Віталій, Аєп. пр. 200. 201. 202н.
МАЛІНОВСКІ 33н.
МАЛІНОВСЬКИЙ Михайло, Т.І. 62. 70.
МАЛЮЖИНСЬКИЙ 6. 115. 126н. 127. 130.
МАНАСТИРІ пр. 49. 50.
МАНКОВСЬКИЙ Петро, Аєп. 72н.
МАРЕК Ст. 159.
МАРІЯНИ Отці 101. 102.
МАРМАДЖІ, Ап. нунцій, Варшава 143. 144н.
МАРЦЕНКО Антоній, єп. пр., Гродно 40. 51.
МАРЧЕВСКІ 120н.
МАРШАЛКОВО, місц. 159.
МАСЛОВ, сенатор 153. 160.
МАТЕЇВ, місц. 76.
МАТКОВСЬКИЙ 162.
МАТУЛЄВИЧ, єп. лат. 71.
МАЦЕВИЧ Павло, Т.І. 71. 75. 77.
МАЦКЕВІЧ Станіслав 117н.
МЕЛЬНИЦЯ, місц. 141н.
МЕТЮК 6.
МЕТЮК Григорій 90н.
МИСТКОВСЬКИЙ С. Др. 80.
МИТРОПОЛИТ прав. 13. 35. 37. 45. 48-50. 52. 170. - митрополія 36.
МІЛЕЦЬ, м. - манастир чол. пр. Св. Миколая 36. 39. 41.
МІЛЛЄР 155н.
МІНСЬК, м. 8. 11. - Ґеорґій, Аєп. пр. 11.
МІСІЇ 73.
МІСІОНЕРКИ Пресв. Родини з Нового Міста 74. 76.
МІСІОНЕРКИ Пресв. Серця Госп. Ісуса 74н. 75. 78. 101.
МІЦКЕВИЧ 56.
МІХАЕЛІТКИ, Сестри 76.
МІХАЛКЕВИЧ, єп. 97.
МЛОДЗЯНОВО, місц. 159.
МОГИЛА Петро, митр. пр., Київ 203н.
МОГИЛІВ м. 58. 143.
МОГИЛЬНИЦЬКИЙ, Др. 130.

МОЛОДЕЧНЕ, місц. 172.
МОЛОДЯТИЧІ, місц. 159.
МОЛОТЬКІВ, місц. 114.
МОНАСТИРІ 39.
МОНАШІ Чини і Згромадження 68-70. 71н. 73. 75. 84.
МОРАВІНСЬКИЙ С. 103.
МОРІЛЛО Сантіяґо, Т.І. 78. 79.
МОРАЧЕВСЬКИЙ 136.
МОРОЗОВ, архим. 92.
МОСКВА, м. 4. 5. 7. 12. 14. 15. 17. 135. - митрополит Филярет 38. - патріярхат 30. 31. 34. - Тихон, патр. 7. 9. 10. 12-14.
МОСКОВЩИНА 20. 30. 32.
МОСЦІЦЬКИЙ 116.
МУДРИЙ Василь 30н.
М'ЯТИН, місц. 100.

НАДДНІПРЯНЩИНА 4.
НАЗАРУК Осип 172н.
НАРВА, м. 74н.
НАРУТОВІЧ 31н.
НЕСВЕЖ, місц. 39.
НЄМАНЦЕВІЧ Антоній, Т.І. 71.
НЄПОКАЛЯНКІ, Сестри 76.
НИКОЛАЄВ К. Н. 142. 144. 137н. 138н. 141н. 143н. 146н.
НИЧКО Євфимій 115.
НІМЕЧЧИНА 130н. 131н. 135. 137. 160. 164.
НОВАК гл. ГАВКЕ
НОВАЦКІ 155н.
НОВЕ МІСТО, м. 74. 76.
НОВИКОВ, Т.І. 77.
НОВІЦЬКИЙ Донат 88н. '98н.
НОВОГРУДЕК, м. 9. 12. 38. 39. 71. 141. 149. 203н. 205.
НУНЦІЙ гл. Варшава
НЮ ЙОРК, м. 200.

ОБИЧ, місц. 39.
ОБЛЯТИ, Отці 75.
ОБРА, місц. 75.
ОБРЯД 59. 60. 64. - визант. 66. - латинс. 60. 63. 65. 68. 71н. 82. 84. 85. 93. 107. - прав. 85. - східн. 74. 75. 85. 95. - укр.-кат. 84.
ОГІЄНКО Іван, проф. 44. 93. 138. гл. Іларіон, митр. пр.
ОЛЕКСАНДРІЯ, м. 37н.
ОЛЕКСІЙ, єп. пр. 199. 200.
ОЛІЙНИК Петро 135н. 136н.
ОЛОМУНЕЦЬ, м. - Братство св. Кирила й Методія 80.
ОЛТУШ, місц. 142н.
ОПАЛИН, місц. 141н.
ОПРИШКІВЦІ, місц. 114.
ОСИНКИ, місц. 114.
ОСТРІГ, м. 51. 110н. 141н.
ОСТРОВСЬКИЙ В. 109н. 131н.
ОСТРОЗЬКІ 205.
ОСТРОРОГ Климент 113.
ОСУХИ, село 112н.

ПАВЛИШИН Юрій 180.
ПАВЛО 205.
ПАЛЬОТИНИ, Отці 118.
ПАПА, Римський Єпископ, Намісник Христовий 18. 37. 62н. 72. 99. 174. 175. 200.
ПАПАДОПУЛОС Хризостом 85.
ПАПРАЦЬКИЙ 157.
ПАПРОЦЬКИЙ 161.
ПАРИЖ, м. 70.
ПАСТЕРНАК 139. 167.
ПАТРІЯРХ 37. 61н. гл. Грузія, Москва, Царгород.
ПАЩЕВСЬКИЙ 6.
ПЕВНИЙ Петро 16н. 124. 130. 195.
ПЕРЕМИШЛЬ, м. 80.
ПЕРЕСИПКИН 93.
ПЕРУДЖІНІ Ангел 45н. 50н. 62н. 64н. 102н. 149н. 157н.
ПЕТЕРС 155н.
ПЕТРАНІ 65н.
ПЕТРОГРАД, Петербург, м. 46. 60н. 93.
ПЕЧОРА, м. 74.
ПИЛИПЕНКО Олекса 93. 99.
ПИЛЯВЦІ, місц. 123н.
ПІДЛЮТЕ, м. 174.
ПІДЛЯШШЯ 20. 34. 61. 65. 70. 75. 77. 79. 94. 135-137. 150н. 161. 167. 169. 174.
ПІЄМОНТ 4.
ПІЙ IX, Папа 59н.

ПІЙ XI, Папа 57. 70. 73. 78. 79н. 86. 98. 148.
ПІЛСУДСЬКІ Йосиф 30. 49. 50. 56. 90н. 175н. 196.
ПІНСЬК, м. 38. 39. 61н. 62. 64. 65. 79-81. 82. 89. 101. 141. 142. 150н. - Конференція 81. 88-90. 82-87н. 98н.
ПІРОЖИНСКІ Марян 76н. 95н.
ПЙОНТКЕВИЧ Володимир, Т.І. 71. 72. 96н.
ПЙОТРОВСЬКИЙ 157.
ПЛЯТОН, єп. пр. 20н.
ПОДІЛЛЯ 145н.
ПОЗНАНЬ, м. 80.
ПОЗНЯК Ян 198.
ПОЛІССЯ 34. 38. 39. 74. 116. 129. 149. 169. 174. 191. 192. 199. 16н. 42н. 75н. 111н. 142н. 203н. - Поліщуки 100. 111. - Олександер, Аєп. пр. - гл. Іноземцев
ПОЛТАВА, м. 8. 135.
ПОЛЬЩА, майже на кожній сторінці - Мєшко II. 203.
ПОНІКОВСЬКИЙ 15.
ПОНЯТОВСЬКИЙ 150.
ПОЧАЇВ 90н. - Поч. Лавра Свято-Успенська 6. 38. 39. 48. 49. 93. 116. 130. 141н.
ПОПОВ А. 201н.
ПОТОЦЬКИЙ Ф. 43. 101. 195.
ПРАВОСЛАВЯ - майже на кожній сторінці
ПРАГА, м. 60н.
ПРОНСКІ Марян 76н.
ПРОТАСЕВИЧ 90н.
ПРОТЕСТАНТИ 41.
ПРУСІЯ 149н.
ПУСЛОВСЬКИЙ Володислав 71.
ПШЕЗЬДЗЄЦЬКИЙ Генрих, єп. лат. 61. 62. 70. 71. 94. 95н. 98н.
ПЬОТРОВІЧ Віктор 34. 42. 14н. 15н. 32н. 44н. 45н. 119н. 189н.

РАБЧУК 167.
РАДА Амбасадорів 3.
РАДОМИШЛЬ, м. 113.
РАДОЧИН 135.
РАТНО, місц. 122н.
РЕДЕМПТОРИСТИ, Отці 22. 82.
РЕДЖІС Филип, Т.І. 71.
РИГА, м. 3. 5. 137.
РИДЗ-СМІҐЛИ 115. 165. 166.
РИМ, м. 3. 11. 18. 19. 52. 57. 61. 69. 70. 74. 78. 83. 93. 144. 174. 62н. 91н. 121н.
РИМОВИЧ З. 142.
РІВНЕ, м. 76. 141. 33н. 176н. - Рівенщина 112.
РІЧИНСЬКИЙ Арсен 52. 13н. 34н. 42н. 99н.
РОЗЕМАН Фелікс, Т.І. 71.
РОПП Едвард, Аєп. лат. 58. 59. 77. 143.
РОСІЯ (Московщина) 3. 6. 8. 9. 19-21н. 27. 28. 56. 57. 70. 73. 93. 100. 109. 136. 139. 143. 146н. 148-150. 198н. 201. - Петро I, цар 73. - патр. Тихон - гл. Москва
РОСЬ, місц. 75.
РОЧНЯК Олександер 167.
РОЩИНСЬКИЙ Юрій 52.
РУБЦОВ 140.
РУДЕНКО Паладій, архим. 169.
РУЖИЦЬКИЙ 94.
РУЖНОВСЬКИЙ Пантелеймон, єп. пр., Новоґрудек 9. 12. 14. 32. 51.
РУМУНІЯ 23н. 90н. 199. - патріярх 32. - Мирон, патр. 199.
РУСИНИ 22н.
РУСЬ 115. - Р. Велика 28.
РУТСЬКИЙ Йосиф Велямін, митр. 70.

САВІЙСЬКИЙ 27н.
САКАЧ С., Т.І. 78.
САЛЬЦБУРҐ 58н. 121н.
САНҐУШКО 205.
САПЄГА, Аєп. лат., Краків 196.
САПІГА І. 181н.
САРАЄВО, м. 78.
СВЄЖЕ КОНЧАНИ, місц. 74.
СВЄНТОСЛАВСЬКИЙ В. 41. 115. 131. 165. 166.
СВЙОНТКОВСЬКИЙ Генрик 162.
СВЯТІ: - Андрій Боболя 122. 123н. - Атанас 37н. - Володимир Великий 182. 183. - Іван Золотоустий 37н.

- Йосафат 79. - Кирило і Методій 93. - Тереса 72. - Флавіян 37н. - Франціск Ксаверій 123н.
СЕМЕНКО Олександер 47н.
СЕРБІЯ 8. 41. 196. - Варнава, патр. 200.
СЕРКІЗ Катерина 112н.
СЄДЄЛЬНІКОВ 123н.
СЄМАШКО Матей, вік. єп. пр. Вильно 51. 88.
СИБІР 20н.
СИНКОВИЧІ, місц. 72.
СИНОД 12. 29. 31. 33. 35. 36. 38. 46. 51. - Св. Синод 40. 41. 45. 52. 91н. 100. 115. 142. 148. 166-168. 191. 195. 196. 199. 201. 205.
СІКОРСЬКИЙ Полікарп, єп. прав. 51. 93. 200.
СЛАВОЙ-СКЛАДКОВСЬКИЙ 115. 125. 127н. 128. 129. 153. 160. 161. 165. 166.
СКОРОПАДСЬКИЙ, гетьман 60н.
СКРИПНИК Степан 124. 152. 160. 192.
СКРУТЕНЬ Йосафат, ЧСВВ. 19н. 21н. 22н. 57н. 58н. 77н. 187н.
СЛАВЕК 160.
СЛОБУДКА, місц. 74.
СЛОНІМ, м. 39. 71.
СМАРАГД, архим. 17.
СМЄЯН А. 74н. 80н.
СМІҐЛИ - гл. Ридз
СОБОР 5. 7. 14. 32. 36. 37. 41-43. 45. 46. 48. 52. - Всеросійський 7. 12. 32. - Всеукраїнський 5. 29.
СССР - Совєти 164.
СОВЄТОВ Сава, єп. пр., Гродно 51. 204.
СОКАЛЬ, м. 18.
СОЛОВКИ 98н.
СОПУХ Станислав, Т.І. 70.
СПАЛА, місц. 116.
СПИТЕЦЬКИЙ Сава Сергій, єром. 62. 93.
СРЕМСКИ Карловци, м. 41н. 202.
СТАНІСЛАВІВ, м. 174.
СТОЛПЕЦЬ, місц. 39. 129.
СТРОНСЬКИЙ 101.
СТУДИТИ 22.
СУХЕНЕК-СУХЕЦЬКИЙ Г. 43. 52. 198.
СУШКОВ 205.
СХІД 58. 77. 79. 80н. 122н.

ТАБІНСЬКИЙ Петро 6. 93. 35н. 36н. 38н.
ТАЛЛІН, місц. 74н. 76.
ТАРНАВАТКА, місц. 165н.
ТЕОДОРОВИЧ Іван, Аєп. пр. 169.
ТЕОДОСІЙ, Аєп. пр., Вильно, Ліда 196. 197.
ТЕРНОЙЗЕН, місц. 74. 75н.
ТИМОШЕНКО 124. 126н. 127. 130.
ТІССЕРАН, кард. 69н.
ТОКАЖЕВСКІ 119. 120н.
ТОМАШІВ, м. 164. 192. 110н. 111н. 165н.
ТОМАШІВ Люблинський 197.
ТОМОС 31.
ТОРГОВИЦЯ, м. 141н.
ТОРОЧАНИ, м. 98н.
ТРЧКА Домінік, ЧНІ. 21н.
ТУГУТ 136.
ТУЛА, м. 8.
ТУРЕЧЧИНА 30 (Фанар).
ТУРКОВИЧІ, монаст. жін. пр. 135. 164.
ТУРОСЛЬ, місц. 75н.
ТУЧАПИ, місц. 125.

УГРИНОВИЧІ, місц. 74. 76. 101.
УКРАЇНА 3. 4. 5. 20. 60н. 75. 109. 115. - гл. Церква
УНІЯ 11. 17-22. 52. 58. 60-65. 68. 69. 71. 73. 75. 77. 80-91. 102. 103. 148. 161. 174. 181.
УРБАН Ян, Т.І. 22. 73. 81. 118. 14н. 56н. 57н. 64н. 71н. 84н. 96н. 101н. 198н.
УРШУЛЯНКИ, Сестри 76.
УСТУЛУГ, місц. 141н.

ФАНАР 30. (Туреччина).
ФЕДАСЄЄВ Теодосій, Аєп. пр. 38. 51. 196. 197. 35н. 39н.
ФЕДОРЕНКО 204.
ФІШЕР 108.
ФРАНЦІЯ 70. 71.

ХАРКЕВИЧ 17н.
ХАРКІВ, м. 135.
ХЕРСОНЩИНА 21.
ХМЄЛЬОК, місц. 112н.
ХМІЛЬКА, місц. 162.
ХОЛМ, м. 17. 20. 135. 137. 164. 21н. 110н. 111н. 153н. - епархія пр. 11. - Дух. Семінарія пр. 27. - Іларіон, Аєп. - гл. Огієнко - Холмщина 6. 19. 20. 22. 34. 98. 110. 116. 135-137. 147. 153-155н. 160. 161. 164. 167. 169-174. 182н. 197.
ХОМЕНКО 171.
ХОМИН Петро 22н. 85н. 87н.
ХОМИШИН Григорій, єп. Станіславів 62. 174.
ХОТКЕВИЧ 205.
ХРУЦЬКИЙ Сергій 15н. 33н. 139.

ЦАРГОРОД, м. (Константинопіль) 9. 31. 36. 37н. - патріярх 9. 10. 29. 31-33н. - Григорій VII, патр. 30. - Мелітіос, патр. 30н. - Фотій, патр. 31.
ЦАТ - гл. Мацкевіч 172н.
ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ Лонгін 20н.
ЦЕГОВ, місц. 93.
ЦЕРКВА 35. 45. 46. 55. 59. 91. 104. 119. 124. 149. 188. - ц. добра 50. 133. 136. 137. 148. - Ц. католицька 18. 29. 59. 61. 66. 85. 87. 91. 94. 102. 111. 112. 119. 121. 124. 141. 144. 145. 147. 150. 151. 154. 171. 173-175. - Ц. греко-католицька, уніятська 3. 4. 19. 20. 21. 141. 152. - Ц. православна, укр. 3-22. 27-41. 44-48. 51. 52. 56. 91. 93. 94. 101. 107. 114-117. 123. 133. 137. 140. 142-144. 147. 148. 150-154. 160-163. 165-170. 177. 187-189. 195. 202. 204-206. - Ц. римокат. лат. 40. 42. 45. 117. 140. 173. - Ц. російська 7. 11. 14. 31. - Ц. східня 81. 83. - УАПЦ. 93. - Ц. укр.-кат. 55. 85. 96. 107. 108. 141. 144. 145. 153.
ЦЕЛЕВИЧ В. 174.
ЦЄСЛІЦЬКИЙ 157.
ЦЄШИНСКІ Никодим 144н.

ЧАРНЕЦЬКИЙ Микола, єп., Ап. Візит., ЧНІ 22. 78. 88. 153. 66н. 94н. 95н.
ЧАРТОРИЙСЬК, місц. 141н.
ЧАСОПИСІ: - Визволення 10н. - Воскресне Чтеніє, Варшава 35. 37н. 94н. - Ґазета Варшавська 102. 104н. - Да Злучення 73. - Діло, Львів, н: 21. 34. 47. 101. 107. 109-117. 121. 122. 124. 125. 127-129. 131. 141. 150. 152. 153. 155. 157. 159. 160. 162. 163. 165-172. 174. 176. 179. 180. 191. 199. 205. - Добрий Пастир, Станиславів 46н. 52н. 74н. 98н. 101н. - Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, Львів 8. - За Свободу, Варшава 41н. - Ілюстр. Курієр Цодз., Краків 102. - К соєдіненію 73. - Львівські Архіеп. Відомості 65н. 181н. - Мета, Львів, н: 69. 88. 93. 108. 113. 118. 152. 157. - Наше Життя, Холм 21н. - Нива, Львів н: 8-10. 12. 15. 18. 19. 21-23. 32-34. 42. 56-59. 61. 63. 64. 71. 77. 85. 87-89. 91. 92. 94. 95. 98. 101. 104. 138-140. 143. 146. 196. - Нова Зоря, Львів, н: 40. 44. 47. 73. 77. 79. 80. 82. 89. 90. 93. 94. 98-101. 108. 110. 111. 113-115. 117. 119. 120. 129. 131. 157. 162. 171. 172. 191. 197. 198. 200. - Новий Час, Львів 9[illegible]н. 139н. - Політика, Львів 30н. - Русскій Голос, Львів 197н. 200н. - Слово, Вильно 102. 117. - Слово, Варшава 28н. 115н. 180н. 200н. - Слово Істини, Вінніпеґ 27н. 31н. - Трибуна, Львів 33н. 136н. 139н. - Укр. Вісті, Едмонтон 148н. 150н. 154н. - Християнин 73. - латинкою: - Biuletyn Polsko-Ukrainski, Warzawa 119n. 123n. - Czas, Warszawa 129n. - Dziennik Polski 69n. - Katholische Kirchenzeitung, Salzburg 58n. 121n. - Kurjer Poranny 69n. - Kurjer Warszawski, 97n. 129n. - Kurjer

Wilensi 28n. - Kyrios, Berlin 138n. - Misije Kat. Kraków 57n. - Oriens, Kraków, Warszawa, n: 41. 44. 46. 47. 51. 52. 60. 64. 65. 70-80. 89-92. 94. 95. 99. 101. 113. 118. 121. 122. 137. 152. 156. 173. 174. 194-198. 201. 202. 204. 205. - Orientalia Christiana, Roma 7n. 12n. 31n. - Orientalia Christiana. Analecta, Roma 15n. - Przegląd Poranny, Kraków 56n. - Slowo, Wilno 172n. 178n. - Słowo Polskie 23n. - Wiadomości Kościoła Prawosławnego, Warszawa 43. 110n. 203n. 206. - Zycie Kat. 122n.

ЧЕКАЛОВСЬКИЙ 157.
ЧЕНСТОХОВА, 173.
ЧЕРВІНСЬКИЙ 140.
ЧЕРНІВЦІ, м. 19.
ЧЕРНІГІВ, м. 20н. 135. - Димитрій, єп. пр. 20н.
ЧЕХИ 55.
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА 71. 146.
ЧІКАҐО, м. 60н.
ЧЕПЕРКОВИЧ 19.

ШАРОВОЛЯ, село 165н.
ШВАЙҐЛЬ Йосиф, Т.І. 7н.
ШВАЙЦАРІЯ 70.
ШЕЛЬОНЖЕК єп. лат., Луцьк 77. 92. 94. 117. 118. 141.
ШЕПТИЦЬКИЙ Андрій, митроп., Львів 4. 18-21. 52. 57. 70. 83н. 93. 136. 145. 170. 173-182.
ШЕЦЕЛЬ 160.
ШРЕТЕР Тимотей 51.
ШТУНДИЗМ 17. 146н.
ШУМАН Л. 78.
ШУМКІВЦІ, місц. 114.
ШУМЛЯКОВСЬКИЙ 140.

ЩЕБРЕЧИН, місц. 157.

ЮЗЕФСЬКИЙ Генрих 129-131. 123н. 128н.
ЮЗЬВЯК Володимир 44.
ЮЗЬКІВЦІ, місц. 114.
ЮНЄВИЧ 80.

ЯБЛЖИНКОВСКІ Ромуальд, єп. лат. 72н. 75. 77. 141. 143.
ЯБЛОНОВСКІ Алєксандер 190н.
ЯБЛОЧИН, місц. 39. 169.
ЯҐЛОВСЬКИЙ Антоній 92.
ЯКУБОВИЧ 93.
ЯНІВ, місц. 77.
ЯНКІВЦІ, місц. 114.
ЯНКОВСЬКИЙ 193н.
ЯНОВА ДОЛИНА, місц. 121н.
ЯПОНІЯ 146.
ЯРОСЄВІЧ Адольф 113. 119.
ЯРОШЕВСЬКИЙ Юрій, Аєп. прав., Варшав. пр. 8-12. 17. 18. 27. 29. 30. 41.
ЯСИНОВСЬКА Пелагія 111н.

З М І С Т

Від Видавництва VII

Бібліографія IX

I. ПЕРШІ РОКИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

1. - Два церковні табори на українських землях 3
2. - Канонічне положення православних єпархій, що припали Польщі 5
3. - Архиєпископ Юрій Ярошевський 8
4. - Заходи про утворення автокефалії 9
5. - Становище патріярха Тихона 12
6. - Проголошення автокефалії й « Тимчасові Правила » 14
7. - Унійні спроби й можливості 18

II. ПРАВНЕ ПОЛОЖЕННЯ Й ОФОРМЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

1. - Митрополит Діонісій Валединський 27
2. - Автокефалія від Царгородського Патріярха 29
3. - Внутрішній устрій Православної Церкви в Польщі 35
5. - Собор Православної Церкви в Польщі 41
5. - Декрет президента Польщі про відношення держави до Православної Церкви 47

III. УНІЙНІ « ЗМАГАННЯ » ПОЛЬЩІ ПОСЕРЕД ПРАВОСЛАВНИХ

1. - В світі концепній 55
2. - Унійна праця під проводом польського єпископату 61

3. - Ватиканська інструкція про напрямні унійної праці 65
4. - Східні вітки західніх Чинів у праці посеред православних 69
5. - Підготовлення єпархіяльного східнього духовенства 76
6. - Пинські Конференції 81
7. - Успіхи і невдачі унійної праці поляків 91

IV. НАСИЛЬНЕ НАВЕРТАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ НА РИМО-КАТОЛИЦИЗМ

1. - Чому й хто проводив акцією навертання на римо-католицизм 107
2. - Акція навертання на римо-католицизм 109
3. - Становище Православної Церкви до подій на Волині 114
4. - Становище польсько-церковних кругів 117
5. - Інтервенція українсько-національних чинників 123
6. - Наставлення польського уряду й громадянства до волинських подій 128

V. РЕВІНДИКАЦІЯ Й НИЩЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ І ЦЕРКОВНОГО МАЙНА

1. - Православні церкви й майно об'єктом ревіндикаційної акції 135
2. - Ревіндикаційний процес 140
3. - Польський договір з Апостольським Престолом у справі поунійних дібр 148
4. - Акція нищення храмів на Холмщині 154
5. - Справа нищення православних церков у польському парляменті й уряді 160
6. - Православна Ієрархія невдало шукає порятунку в своєму положенні 164
7. - Становище Католицької Церкви до подій на Холмщині 170

VI. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ В ПОЛЬЩІ

1. - « Не залишимо наших позицій » 187
2. - Розпорядки польського уряду в справі польонізації 189
3. - Польонізаційна участь православних кругів у Польщі 194
4. - Організування «польського православ'я» 202

English Summary 207

Показник імен 223

15. Lozovei P., OSBM, *De Metropolitarum Kioviensium potestate* (988-1596), Romae 1962, pp. XXII+140.
16. Wiwczaruk S., *De Synodo Provinciali Berestensi a. 1765 non celebrata*, Romae 1963, pp. XII+170.
17. Patrylo Is., OSBM, *Archiepiscopi-Metropolitani Kievo-Halicienses* (Attentis praescriptis M.P. « Cleri sanctitati »), Romae 1962, pp. XVI+142.
18. Baran A., *Eparchia Maramorosiensis eiusque unio*, Romae 1962, pp. XII+108.
19. Полонська-Василенко Н., *Історичні підвалини УАПЦеркви*, Рим 1964, стор. 120.
20. Соловій М., ЧСВВ, *Божественна Літургія: Історія - розвиток - пояснення*, Рим 1964, стор. XIV+422.
21. Mychalskyj A., « *Liber de fide* » *Pseudo-Nathanaelis. Fontes et analysis*, Romae 1967, pp. 150.
22. Пекар А., ЧСВВ, *Нариси історії Церкви Закарпаття: I. Єрархічне оформлення*, Рим 1967, стор. 242.
23. Chimy Hier., OSBM, *De figura iuridica Archiepiscopi maioris in iure canonico orientali vigenti*, Romae 1968, pp. 225.
24. Gajecky G.-Baran A., *The Cosacks in the Thirthy Years War*, vol. I (1619-1624), Rome 1969, pag. 140.
25. Duchnovič Al., *The History of the Eparchy of Prjašev*, ed. 2, Rome 1971, pag. VIII+102.
26. Mudryj S., OSBM, *De transitu ad alium Ritum*, ed. 2, Romae 1973, pag. XIV+182.
27. Blažejowskyj D., *De potestate Metropolitarum Kioviensium in clerum regularem* (1595-1805), ed. 2, Romae 1973, pag. 196.
28. Трембіцький В., *Український Державний Гимн та українські патріотичні пісні*, Ню Йорк-Рим, 1973, стор. 128.
29. Blažejowskyj D., *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminary of Lviv* (*1665-1785*), Rome 1974.
30. Glinka A., *Gregorio Jachymovyč - Metropolita di Halyč ed il suo tempo* (*1840-1865*), Roma 1974, pag. XXXVIII+368.
31. О. Купранець, ЧСВВ, *Православна Церква в міжвоєнній Польщі: 1918-1939*, Рим 1974, стор. XXII+236.
32. Shesho P., *Moscow and Kiev* (*1917-1918*), Rome 1974, pag. 160.